# فارسی کی تیسری کتاب

(لڑکوں کے لیئے)

منظور شدہ محکمہ ہائے تعلیم پنجاب، پشاور برائے مدارس اسلامیہ

دہلی۔ جموں و کشمیر برائے جملہ مدارس

---

انجمن حمایتِ اسلام، لاہور

۱۳۵۸ھ مطابق ۱۹۳۹ء

Edition 23. 1,000 Price -/-/5

# فارسی کی تیسری کتاب کی منظوری
## کے متعلق
## بعض سرکاری گشتی مراسلوں کے حوالے

پنجاب - سی-ایم نمبر ۵۰۷۹ بی مورخہ ۲۹ مارچ سنہ ۱۹۲۶ء

برائے مدارس اسلامیہ

دہلی اور اجمیر واڑہ سرکلر نمبر ۷۶۲ مورخہ ۷ مارچ سنہ ۱۹۳۱ء

برائے جملہ مدارس

جموں و کشمیر چٹھی نمبر ۲۶۷۳ مورخہ ۶ مارچ سنہ ۱۹۳۲ء

پشاور - بطور الٹرنیٹو برائے اسلامیہ مڈل اینگلو ورنیکلر سکنڈری سکولز

یکم اپریل سنہ ۱۹۲۸ء

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

الحمد للہ العزیز العلیم والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ الکریم

# انتخاب از گلستاں

## حمد و نعت

منّت خدائے را عزّ و جلّ کہ طاعتش موجبِ قربت است۔ و بشکر اندرش مزید نعمت۔ ہر نفسے کہ فرو میرود۔ ممدِ حیات است۔ و چوں برمے آید۔ مفرّح ذات۔ پس در ہر نفسے دو نعمت موجود است و بر ہر نعمت شکرے واجب۔ بیت

از دست و زبان کہ بر آید
کز عہدۂ شکرش بدر آید

### قطعه

بنده همان به که ز تقصیر خویش - عذر بدرگاه خدا آورد
ورنه سزاوار خداوندیش - کس نتواند که بجا آورد

باران رحمت بے حسابش همه را رسیده - و خوان نعمت بے دریغش همه جا کشیده - پردهٔ ناموس بندگان بگناه فاحش ندرد - و وظیفهٔ روزی بخطائے منکر نبرد - قطعه

اے کریمے که از خزانهٔ غیب - گبر و ترسا وظیفه خور داری
دوستاں را کجا کنی محروم - تو که با دشمناں نظر داری

### قطعه

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کار اند
تا تو نانے بکف آری و بغفلت نخوری
همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار
شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

در خبر است از سرور کائنات - فخر موجودات رحمت عالمیاں - صفوت آدمیاں - تتمهٔ دور زماں - نظم

بلغ العلیٰ بکماله کشف الدجیٰ بجماله
حسنت جمیع خصاله صلوا علیه و آله

## بیت

چہ غم دیوار امت راکہ دارد چوں تو پشتیباں
چہ باک از موج بحر آں راکہ دارد نوح کشتیباں

کہ یکے از بندگان گنہگار پریشاں روزگار دست انابت بامید اجابت بدرگاہ حق جل و علا بردارد۔ ایزد تعالےٰ درو نظر نکند۔ بازش بخواند۔ بار دیگر اعراض فرماید۔ بازش بہ تضرع و زاری بخواند۔ حق سبحانہ تعالےٰ گوید یا ملائکتی قد استحییت من عبدی ولیس لہ غیری۔ اے فرشتگان من! البتہ من شرم میدارم از بندہ خود و نیست برائے او غیر من و عوتش را اجابت کردم و امیدش را بر آوردم۔ کہ از بسیارے دعا و گریۂ بندہ شرم دارم ۞

## بیت

کرم بین و لطف خداوندگار
گنہ بندہ کرد است او شرمسار

# باب سوم - در فضیلت قناعت

**حکایت ۱** - خواهندهٔ مغربی در صفِ بزازان حلب میگفت - اے خداوندانِ نعمت! اگر شما را انصاف بودے و ما را قناعت - رسم سوال از جهان برخاستے ؛

**قطعه**

اے قناعت توانگرم گرداں ۔ که ورائے تو ہیچ نعمت نیست
گنج صبر اختیار لقمان است ۔ ہر کرا صبر نیست حکمت نیست

**حکایت ۲** - دو امیرزاده بودند در مصر ؛ یکے علم آموختے و دیگرے مال اندوختے ؛ ایں علامهٔ عصر شُد - و آں عزیزِ مصر ؛ پس توانگر بچشم حقارت در فقیه نظر کرد - و گفت من بسلطنت رسیدم - و تو ہمچناں در مسکنت بماندی ؛

گفت - اے برادر! شکرِ نعمت باری تعالے مرا بباید گفتن - که میراثِ پیغمبراں یافتم - یعنی علم - و تو میراثِ فرعون - یعنی مُلک مصر ؛

**مثنوی**

من آں مورم که در پایم بمالند ۔ نه زنبورم که از نیشم بنالند

چو لؤ نه شکم این لقمت گذارم — که زور مردم آثاری ندارم

**حکایت ۳** - یکے از ملوک عجم طبیبے حاذق بخدمت مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم فرستاد ۔ سالے در دیار عرب بود کسے تجربتے پیش او نیامد ۔ و معالجتے نخواست ۔ روزے پیش پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم آمد و گلہ کرد ۔ کہ مرا برائے معالجت اصحاب فرستادہ اند ۔ و کسے دریں مدت التفاتے نکرد ۔ تا خدمتے کہ بریں بندہ متعین است ۔ بجا آورد ۔ رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ۔ کہ ایں طائفہ را طریقیست کہ تا اشتہا را گرسنگی غالب نشود ۔ نخورند ۔ و ہنوز اشتہا باقی بود ۔ کہ دست از طعام بدارند ۔ حکیم گفت موجب تندرستی ہمین است ۔ زمین خدمت ببوسید و برفت ۔

**مثنوی**

سخن آنگہ کند حکیم آغاز — یا سر انگشت سوے لقمہ دراز
کہ ز ناگفتنش خلل زاید — یا ز ناخوردنش بجاں آید
لاجرم حکمتش بود گفتار — خوردنش تندرستی آرد بار

**حکایت ۴** - دو درویش خراسانی در ملازمت صحبت یکدیگر سیاحت کردندے ۔ یکے ضعیف بود

که روزه داشتے و بعد از دو شب افطار کردے و دیگرے قوی که روزے سه بار خوردے - قضا را بر در شهرے بتهمت جاسوسی گرفتار آمدند - و هر دو را حبس کردند - و در زندان بگل برآوردند ٭ بعد از دو هفته معلوم شد که بیگناه اند - در بکشادند - قوی را دیدند مرده و ضعیف جان بسلامت برده ٭ درین عجب ماندند ٭ حکیمے گفت - اگر بر خلافِ آن بودے تعجب بودے - زیراکه این بسیار خوار بود - طاقت بینوائی نیاورد - و بسختی هلاک شد - و آن دیگر خویشتن دار بود - بر عادت خود صبوری کرد و بسلامت ماند ٭

**قطعه**

چو کم خوردن طبیعت شد کسے را چو سختی پیشش آید سهل گیرد
و گر تن پرور است اندر فراخی چو تنگی بیند از سختی بمیرد

**بیت**

تنور شکم دمبدم تافتن مصیبت بود روز نا یافتن

**حکایت ۵** - یکے از حکما پسر را نهی کردے از خوردن بسیار - که سیری شخص را رنجور کند - گفت - اے پدر! گرسنگی مردم را بکشد - نشنیده

که ظریفان گفته‌اند - که بسیری مردن به که بگرسنگی جان سپردن + پدر گفت - اندازه نگهدار * بیت

نه چندان بخور کز دهانت بر آید
نه چندانکه از ضعف جانت بر آید

قطعه

با آنکه در وجود طعام است حظ نفس
رنج آورد طعام که بیش از قدر بود
گر گلشکر خوری به تکلف زیان کند
ور نان خشک دیر خوری گلشکر بود

حکایت ۶ - رنجورے را گفتند - که دلت چه مے خواهد ؟ گفت - آنکه دلم چیزے نخواهد *

بیت

معده چو پر گشت و درون درد خاست
سود ندارد همه اسباب راست

حکایت ۷ - بقالے را درمے چند بر صوفیان گرد آمده بود * هر روز مطالبه کردے و سخنهاے با خشونت گفتے * اصحاب از تعنت او خسته خاطر همے بودند - و جز تحمل چاره نبود * صاحبدلے بشنید - بخندید و گفت - نفس را وعده دادن

بطعام آسان تر است - کہ بقال را بدرم ۔ **قطعہ**
ترکِ احسانِ خواجہ اولےٰ تر کاحتمالِ جفاے بوابان
بتمناے گوشت مُردن بہ کہ تقاضاے زشتِ قصابان

**حکایت ۸** - حاتم طائی را گفتند - از خود بزرگ ہمت تر در جہاں دیدہ؟ گفت - بلے! روزے چہل شتر قربان کردہ بودم و امراے عرب را طلب نمودہ - ناگاہ بحاجتے بگوشۂ صحرا رفتم - خار کنے را دیدم پشتۂ خار فراہم آوردہ - گفتمش بمہمانے حاتم چرا نروی؟ کہ خلقے بر سماطِ او گرد آمدہ اند - گفت ۔ **بیت**

ہر کہ نان از عملِ خویش خورد منتِ حاتمِ طائی نبرد

من اورا بہمت و جوانمردی بر تر از خود دیدم ۔

**حکایت ۹** - اعرابی را دیدم در حلقۂ جوہریانِ بصرہ حکایت میکرد - کہ وقتے در بیابانے راہ گم کردہ بودم و از زاد با من چیزے نماندہ - دل بر ہلاک نہادم ۔ ناگاہ کیسۂ یافتم پر از مروارید کہ ہرگز آں ذوق و شادی فراموش نکنم - کہ پنداشتم کہ گندم بریان است - و باز آں تلخی و نا امیدی چوں معلوم کردم کہ مروارید است - **قطعہ**

در بیابانِ خشک ریگ رواں ‏ تشنہ را در دہاں چہ دُر چہ صدف
مرد بے توشہ کاوفتاد از پائے ‏ در کمربندِ او چہ زر چہ خزف

# باب چہارم - در فوائدِ خاموشی

**حکایت ۱** - بازرگانے را ہزار دینار خسارت افتاد - پسر را گفت - نباید کہ با کسے ایں سخن درمیان نہی + گفت - اے پدر! فرمان تراست نگویم ولیکن باید کہ مرا بر فائدۂ ایں مطلع گردانی - کہ مصلحت در نہاں داشتن چیست؟ گفت - تا مصیبت دو نشود یکے نقصانِ مایہ دوم شماتتِ ہمسایہ ۔ **بیت**

مگو اندوہِ خویش با دشمناں ‏ کہ لاحول گویند شادی کناں

**حکایت ۲** - وقتے بجہلِ جوانی بانگ بر مادر زدم - دل آزردہ بکنجے نشست و گریاں ہمے گفت - مگر خُردی فراموش کردی کہ درشتی میکنی **قطعہ**

چہ خوش گفت زالے بفرزند خویش
چو دیدش پلنگ افگن و پیل تن
گر از عہدِ خُردیت یاد آمدے

کہ بیچارہ بودی در آغوشِ من
نکردی دریں روز بر من جفا
کہ تو شیر مردی و من پیرہ زن

**حکایت ۳**- جالینوس حکیم ابلہے را دید دست در گریبان دانشمندے زدہ بود- و بیحرمتی میکرد۔ گفت- اگر ایں دانا بودے کارِ او با ناداں بدینجا نرسیدے- کہ گفتہ اند۔ **مثنوی**

دو عاقل را نباشد کین و پیکار
نہ دانائے ستیزد با سبکسار
اگر ناداں بوحشت سخت گوید
خرد مندش بنرمی دل بجوید
دو صاحبدل نگہدارند موئے
ہمیدوں سرکش و آزرم جوئے
وگر در ہر دو جانب جاہلانند
اگر زنجیر باشد بگسلانند
یکے را زشت خوئے داد دشنام
تحمل کرد و گفت اے نیک فرجام
بترزانم کہ خواہی گفت آنی
کہ دانم عیب من چوں من ندانی

**حکایت ۴** - سحبانِ وائل را در فصاحت
بے نظیر نہادہ اند - بحکم آنکہ بر سرِ جمع سالے
سخن گفتے و لفظے مکرر نکردے - اگر ہماں
سخن اتفاق افتادے - بعبارتے دیگر بگفتے - و
از جملہ آدابِ ندمائے حضرتِ پادشاہاں یکے این
است ؂ **مثنوی**

سخن گرچہ دلبند و شیریں بود سزاوارِ تصدیق و تحسیں بود
چو بارے بگفتی مگو بازپس کہ حلوا چو یکبار خوردند و بس

**حکایت ۵** - یکے را از حکما شنیدم کہ میگفت -
ہرگز کسے بجہلِ خویش اقرار نکردہ است - مگر آنکس
کہ چوں دیگرے در سخن باشد - ہمچناں تمام ناگفتہ -
سخن آغاز کند ؂ **مثنوی**

سخن را سرست اے خردمند و بن میاور سخن درمیانِ سخن
خداوندِ تدبیر و فرہنگ و ہوش نگوید سخن تا نہ بیند خموش

**حکایت ۶** - تنے چند از نزدیکانِ سلطان محمود
حسن میمندی را گفتند کہ سلطان امروز چہ گفت ترا
در فلاں مصلحت ؟ گفت بر شما ہم پوشیدہ نماند -
گفتند - آنچہ با تو گوید - کہ ظہیرِ سریرِ سلطنتی و
مشیرِ تدبیرِ مملکت - با مثالِ ما گفتن روا ندارد

گفت - باعتماد آنکه واند - که با کسے نگویم - پس چندا
ہمے پرسید ؟ بیت

ہر سخن کہ بر آید بگوید اہلِ شناخت
بسرِ شاہ سر خویشتن بباید باخت

حکایت ۷ - ناخوش آوازے بہ بانگ بلند
قرآن میخواند ٭ صاحبدلے برو بگذشت - وگفت
ترا مشاہرہ چند است ؟ گفت از برائے خدا میخوانم ٭
گفت از بہر خدا مخواں ٭ بیت

گر تو قرآں بدیں نمط خوانی ببری رونقِ مسلمانی

# باب ششم - در ضعفِ پیری

حکایت ۱ - روزے بغرورِ جوانی سخت رانده
بودم - و شبانگاه بپائے گریوه سست مانده ٭
پیر مردے ضعیف از پئے کارواں ہمے آمد -
گفت - چہ خسپی ؟ کہ نہ جائے خفتن است ٭
گفتم - چوں روم ؟ کہ نہ پائے رفتن است ٭
گفت - نشنیده کہ صاحبدلاں گفتہ اند - رفتن
ونشستن بہ کہ دویدن وگسستن ٭ قطعہ

آے کہ مشتاق منزلی مشتاب
پند من کار بند و صبر آموز
اسپ تازی دو تگ رود بشتاب
اشتر آہستہ میرود شب و روز

# باب ہفتم۔ در تاثیر تربیت

**حکایت ۱۔** یکے از وزرا پسرے کور دل داشت۔ پیش دانشمندے فرستاد۔ کہ مر ایں را تربیتے کن۔ مگر عاقل شود۔ روزگارے تعلیم کردش۔ موثر نبود۔ پیش پدرش کسے فرستاد۔ کہ ایں پسر عاقل نے شود۔ و مرا دیوانہ کردہ۔

**قطعہ**

چوں بود اصل گوہرے قابل ۔۔۔ تربیت را دروا اثر باشد
ہیچ صیقل نکو نداند کرد ۔۔۔ آہنے را کہ بد گہر باشد
سگ بدریائے ہفتگانہ بشوے ۔۔۔ چونکہ تر شد پلید تر باشد
خر عیسے اگر بمکہ برند ۔۔۔ چوں بیاید ہنوز خر باشد

**حکایت ۲۔** حکیمے پسراں را پند ہمیداد۔ کہ اے جانِ پدر! ہنر آموزید۔ کہ ملک و دولت

دُنیا اعتماد را نشاید ۔ و سیم و زر در سفر محلّ خطر باشد ۔ کہ دُزد بہ یکبار برد ۔ یا خواجہ بتفاریق بخورد ۔ امّا ہُنر چشمۂ زایندہ است ۔ و دَولت پایندہ ۔ اگر ہُنرمند از دَولت بیفتد ۔ غم نباشد کہ ہُنر در نفس خود دَولت است ۔ ہر کجا کہ رَود ۔ قدر بیند و صدر نشیند ۔ و بے ہُنر لُقمہ چیند ۔ و سختی بیند ۔ **بیت**

سخت است پس از جاہ تحکّم بُردن
خُو کردہ بناز جَورِ مرد ُم بُردن

## قطعہ

وقتے اُفتاد فتنہ در شام ہرکس از گوشۂ فرا رفتند
روستا زادگان دانشمند بوزیرئے پادشا رفتند
پسرانِ وزیر ناقص عقل بگدائی بروستا رفتند

## بیت

میراث پدر خواہی عِلمِ پدر آموز
کیں مالِ پدر خرچ تواں کرد بدو روز

**حکایت ۳** ۔ یکے از فضلائے عصر تعلیم ملک زادہ ہمے کرد ۔ ضرب بے مُحابا زدے و زجر بیقیاس کردے ۔ بارے پسر از بے طاقتی

شکایت پیش پدر آورد - و جامه از تن دردمند برداشت ۔ پدر را دل بہم بر آمد۔ استاد را بخواند - و گفت - پسران آحاد را چنیں جفا و توبیخ روا نداری کہ فرزند مرا - سبب چیست ؟ گفت - سبب آنکہ سخن اندیشیدہ گفتن و حرکت پسندیدہ کردن ہمہ خلق را علی العموم باید - و پادشاہاں را علی الخصوص - موجب آنکہ از دست و زبانِ ایشاں ہرچہ رود ہر آئینہ بافواہ بگویند - و قول و فعل عوام الناس را چنداں اعتبار نباشد ۔

## قطعہ

اگر صد ناپسند آید ز درویش رفیقانش یکے از صد ندانند
وگر یک ناپسند آید ز سلطاں ز اقلیمے باقلیمے رسانند

پس واجب آمد معلّمِ پادشاہزادہ را در تہذیبِ اخلاق خداوند زادگاں اجتہاد از آں بیشتر کردن کہ در حقِ عوام ۔

## قطعہ

ہرکہ در خردیش ادب نکنند
در بزرگی فلاح ازو برخاست
چوب تر را چنانکہ خواہی پیچ
نشود خشک جز بآتش راست

بلک را حُسنِ تدبیرِ فقیہ و تقریرِ جواب او موافق آمد - خلعت و نعمت بخشید - و پایہ و منصب او بلند گردانید ٭

**حکایت ۴** - یکے را شنیدم از پیران مُربّی - کہ مُریدے را میگفت - اے پسر! چند انکہ خاطرِ آدمی بہ رُوزی است - اگر بروزی دِہ بودے بمقام از ملائکہ در گذشتے ٭ **قطعہ**

روانت داد و عقل و طبع و ادراک
جمال و نطق و رائے و فکرت و ہوش
دہ انگشت مرتب ساخت برکف
دو بازویت مرتب کرد بر دوش
کنوں پنداری اے ناچیز ہمت
کہ خواہد کردنت روزی فراموش

**حکایت ۵** - اعرابی را دیدم - کہ پسر را میگفت - اے پسر تُرا بپرسند - روزِ قیامت کہ ہنرت چیست؟ و نگویند - کہ پدرت کیست؟

**قطعہ**

جامۂ کعبہ را کہ مے بوسند او نہ از کرم پیلہ نامی شد
با عزیزے نشست روزے چند لاجرم ہمچو او گرامی شد

**حکایت ۶** - درویشے زنے حاملہ داشت .
مدتِ حمل او بسر آمد . درویش را ہمہ عمر فرزند
نیامدہ بود - گفت - اگر خدائے تعالےٰ مرا پسرے
بخشد - جز این خرقہ کہ در بر دارم - ہرچہ در
ملکِ من است - ایثارِ درویشان کنم . اتفاقاً
پسر آورد . درویش شادمانی کرد - و سفرۂ یاران
بموجبِ شرط بنہاد . پس از چند سال کہ از سفر
شام باز آمدم بمحلتِ آن دوست بگذشتم . **وچگونگی**
حالش پرسیدم . گفتند - بزندان شحنہ در است .
گفتم - سبب چیست ؟ گفتند - پسرش خمر خوردہ
است و عربدہ کردہ و خون کسے ریختہ و از
شہر گریختہ - پدر را بعلت آن سلسلہ در نائے
است و بند بر پائے . (?) گفتم این بلا را او بحاجت
از خدا خواستہ است .

**قطعہ**

زنانِ باردار اے مردِ ہشیار
اگر وقتِ ولادت مار زایند
از آن بہتر بنزدیکِ خردمند
کہ فرزندان ناہموار زایند

**حکایت ۷** - سالے نزاع درمیان پیادگان حجاج
افتادہ بود و داعی ہم در آن سفر پیادہ بود -
از بے انصافی در سر و روئے یکدگر افتادیم - و

داد فسوق و جدال بداویم ٭ کجاوه نشینے را
شنیدم - که با عدیل خود میگفت - یو العجب کارے
که پیادگان عاج چوں در عرصۂ شطرنج بسر مے
برند - فرزین میشوند - یعنی بہتر از آں میگردند
که بودند - و پیادگان حاج بادیہ بسر
بردند و بتر شدند ٭ **قطعہ**

از من بگوے حاجئ مردم گزاے را
کو پوستین خلق بآزار مے درد
حاجی تو نیستی شتر است از براے آنکہ
بیچارہ خار میخورد و بار مے برد

**حکایت ۸** - مردے را چشم درد خاست
پیش بیطارے رفت که مرا دوا کن ٭ بیطار از
آنچہ در چشم چہار پایاں میکرد - در دیدۂ او
کشید - کور شد - حکومت بر داور بردند - گفت
برو ہیچ تاوان نیست - اگر ایں خر نبودے
پیش بیطار نرفتے ٭ مقصود ایں سخن آنست
تا بدانی - که ہر کہ نا آزمودہ را کار بزرگ مے
فرماید - ندامت برد - و بنزدیک خردمنداں
بخفت عقل منسوب گردد ٭ **قطعہ**

ندہد ہوشمند روشن رائے        بافرومایہ کارہائے خطیر
بوریاباف گرچہ بافندہ است        نبرندش بکار گاہِ حریر

**حکایت ۹** ـ پارسائے بریکے از خداوندانِ نعمت گذر کرد کہ بندہ را دست و پائے بستہ بود ـ و عقوبت ہمیکرد ـ گفت اے پسر ہمچو تو مخلوقے را خدائے عزّ و جلّ اسیرِ حکمِ تو گردانیدہ است و ترا بر وے فضیلت دادہ شکرِ نعمتِ باری تعالےٰ بجا آر ـ و چندیں جفا بر وے روا مدار کہ فردا بہ از تو باشد ـ و شرمساری بری ٭ **مثنوی**

بر بندہ مگیر خشم بسیار        جورش مکن و دلش میازار
او را تو بدہ درم خریدی        آخر نہ بقدرت آفریدی
ایں حکم و غرور و خشم تا چند        ہست از تو بزرگتر خداوند
اے خواجہ ارسلان و آغوش        فرمانِدہ خود مکن فراموش

در خبر است از خواجۂ عالم و سرورِ بنی آدم صلّی اللّٰہُ علیہِ وسلّم کہ گفت بزرگتر حسرتے در روزِ قیامت آں بود ـ کہ بندۂ صالح را بہ بہشت برند و خداوند فاسق را بدوزخ ٭ **قطعہ**

بر غلامے کہ طوعِ خدمتِ تست        خشم بیحد مراں و طیرہ مگیر

کہ قیمت بود بروز شمار بندہ آزاد و خواجہ در زنجیر

# باب ہشتم۔ در آدابِ صحبت

**حکایت ۱**۔ دو کس رنج بیہودہ بردند۔ و سعی بے فائدہ کردند۔ یکے آنکہ مال اندوخت۔ و نخورد۔ و دیگرے آنکہ علم آموخت و عمل نکرد ٭

**مثنوی**

علم چندانکہ بیشتر خوانی ٭ چوں عمل در تو نیست نادانی

نہ محقق بود نہ دانشمند ٭ چارپائے بر و کتابے چند

آں تہی مغز را چہ علم و خبر ٭ کہ برو ہیزم است یا دفتر

**حکمت ۲**۔ علم از بہرِ دین پروردن است نہ از برائے دنیا خوردن ٭ **بیت**

ہر کہ پرہیز و علم و زہد فروخت

خرمنے گرد کرد و پاک بسوخت

**پند ۳**۔ عالمِ ناپرہیزگار کورِ مشعلہ دار است ٭

**بیت**

بے فائدہ ہر کہ عمر در باخت

چیزے نخرید و زر بینداخت

**حکمت ۴** - ملک از خردمنداں جمال گیرد و دیں از پرہیزگاراں کمال پذیرد ÷ پادشاہاں بہ نصیحت خردمنداں از آں محتاج تر اند کہ خردمنداں بقربت شاہاں ÷ **قطعہ**

پند اگر بشنوی اے پادشاہ ÷ در ہمہ دفتر بہ ازیں پند نیست
جز بخردمند مفرمائے عمل ÷ گرچہ عمل کار خردمند نیست

**حکمت ۵** . سہ چیز بے سہ چیز پائیدار نماند۔ مال بے تجارت و علم بے بحث و ملک بے سیاست ÷

**قطعہ**

وقتے بلطف گوے و مدارا و مردمی
باشد کہ در کمند قبول آوری دلے
وقتے بقہر گوے کہ صد کوزۂ نبات
گہ گہ چناں بکار نیاید کہ حنظلے

**حکمت ۶** - رحم آوردن بر بداں ستم است بر نیکاں - و عفو کردن از ظالماں جور است بر مظلوماں ÷ **بیت**

خبیث را چو تعہد کنی و بنوازی ÷ بدولت تو گنہ میکند بانبازی

**پند ۷** - ہر آں سرے کہ داری - با دوست درمیاں منہ - باشد - کہ وقتے دشمن شود - و

ہر بدے کہ توانی۔ بدشمن مرساں۔ باشد۔ کہ روزے دوست گردد۔ رازے کہ نہاں خواہی۔ باہیچکس مگوے۔ اگرچہ مخلص باشد۔ کہ مرآں دوست را نیز دوستاں باشند ٭ **قطعہ**

خامشی بہ کہ ضمیر دل خویش
باکسے گفتن و گفتن کہ مگوے
اے سلیم آب ز سرچشمہ ببند
کہ چو پر شد نتواں بستن جوے

**قطعہ**

سخنے در نہاں نباید گفت کہ بہر انجمن نشاید گفت

**حکمت ۸**۔ دشمن ضعیف کہ در طاعت آید دوستی نماید۔ مقصود وے جز آں نیست کہ دشمن قوی گردد ٭ و گفتہ اند۔ کہ بر دوستی دوستاں اعتماد نیست تا بہ تملق دشمناں چہ رسد؟ **بیت**

دوستاں را ز دشمناں بتر اند ٭ دشمناں خود علامت دگر اند

**پند ۹**۔ ہر کہ دشمن کوچک را حقیر شمارد۔ بداں ماند۔ کہ آتش اندک را مہمل گزارد ٭ **قطعہ**

امروز بکش کہ میتواں کشت کاتش کہ بلند شد جہاں سوخت
مگذار کہ زہ کند کماں را دشمن کہ بہ تیر میتواں دوخت

**حکمت ۱۰** - سخن درمیان دو دشمن چنان گوے۔ کہ اگر دوست گردند شرمندہ نباشی ۔۔

## مثنوی

میان دو تن جنگ چوں آتش است
سخن چین بدبخت ہیزم کش است
کنند این و آں خوش دگر بارہ دل
وے اندر میاں کوربخت و خجل
میان دو کس آتش افروختن
نہ عقل است خود درمیاں سوختن

## قطعہ

درسخن با دوستاں آہستہ باش ۔ تا ندارد دشمنِ خونخوار گوش
پیشِ دیوار آنچہ گوئی ہوش دار ۔ تا نباشد درپسِ دیوار گوش

**پند ۱۱** - چوں در امضائے کارے متردد باشی۔ آں طرف اختیار کن۔ کہ بے آزار باشد ۔۔ **بیت**

با مردم سہل جوے دشوار مگوے
با آنکہ درِ صلح زند جنگ مجوے

**حکمت ۱۲** - تا کار بزر برآید - جان در خطر افگندن نشاید ۔۔ **بیت**

چو دست از ہمہ حیلتے درگسست ۔ حلال است بردن بشمشیر دست

حکمت ۱۳ - ہر کہ بدے را بکُشد - خلق را از بلائے بُزرگ برہاند - و او را از عذابِ خدائے ٭ قطعہ

پسندیدہ است بخشایش و لیکن
منہ بر ریشِ خلق آزار مرہم
ندانست آنکہ رحمت کرد بر مار
کہ ایں ظلم است بر فرزندِ آدم

حکمت ۱۴ - نصیحت از دشمن پذیرفتن خطا است - ولیکن شنیدن رواست - تا بخلافِ آں کار کُنی - و آں عینِ صواب است ٭ مثنوی

حذر کُن زانچہ دشمن گوید آں کُن
کہ بر زانو زنی دستِ تغابن
گرت راہے نماید راست چوں تیر
ازو بر گرد و راہِ دستِ چپ گیر

حکمت ۱۵ - خشم بیحد وحشت آرد - و لُطفِ بے وقت ہیبت ببرد - نہ چنداں دُرشتی کُن - کہ از تو سیر گردند و نہ چنداں نرمی کہ بر تو دلیر شوند ٭ مثنوی

دُرشتی و نرمی بہم در بہ است چو رگ زن کہ جرّاح و مرہم نہ است

درشتی نگیرد خردمند پیش    نہ سستی کہ ناقص کند قدر خویش
نہ مر خویشتن را فزونی دہد    نہ یکبار تن در زبونی دہد

## ایضاً

شبانے با پدر گفت اے خردمند    مرا تعلیم کن پیرانہ یک پند
بگفتا نیک مردی کن نہ چنداں    کہ گردد خیرہ گرگ تیز دنداں

**حکمت ۱۶** - دو کس دشمن ملک و دین اند۔ پادشاہ بے حلم و زاہد بے علم ٭ **بیت**

بر سر ملک مباد آں ملکے فرماندہ
کہ خدا را نبود بندۂ فرماں بردار

**حکمت ۱۷** - پادشاہ را باید کہ خشم بر دشمناں نراند۔ کہ دوستاں را برو اعتماد نماند۔ کہ آتش خشم اول در خداوند خشم افتد پس آنگہ زبانہ بخصم رسد یا نرسد ٭

## مثنوی

نشاید بنی آدم خاک زاد    کہ در سر کند کبر و تندی و باد
ترا با چنیں تندی و سرکشی    نپندارم از خاکی از آتشی

## قطعہ

در خاک بیلقاں برسیدم بعابدے
گفتم مرا بتربیت از جہل پاک کن

گفتند برو چو خاک تحمل کن اے فقیہ
یا ہر چہ خواندۂ ہمہ در زیرِ خاک کن

حکمت ۱۸ - بدخوئے بدستِ دشمنے گرفتار است۔ کہ ہر کجا کہ رود از چنگِ عقوبتِ او خلاص نیابد ٭ بیت

اگر ز دستِ بلا بر فلک رود بدخوے
ز دستِ خوئے بدِ خویش در بلا باشد

حکمت ۱۹ - چوں بینی کہ در سپاہ دشمن مفارقت افتاد۔ تو جمع باش۔ و اگر جمعند۔ از پریشانیِ خود اندیشہ کن ٭ قطعہ

برو با دوستاں آسودہ بنشیں
چو بینی درمیانِ دشمناں جنگ
و گر دانی کہ باہم یک زباں‌اند
کماں را زہ کن و بر بارہ بر سنگ

حکمت ۲۰ - دشمن چوں از ہمہ حیلہا درماند۔ سلسلۂ دوستی بجنباند۔ آنگہ بدوستی کارہا کند۔ کہ ہیچ دشمن نتواند ٭

پند ۲۱ - سرِ مار بدستِ دشمن بکوب۔ کہ از احدے الحسنیین خالی نباشد۔ اگر دشمن غالب

آمد - بار کشتی - وگرنہ از دشمن برستی ٭ بیت

بروز معرکہ ایمن مشو ز خصم ضعیف
کہ مغز شیر بر آرد چو دل ز جان برداشت

حکمت ۲۲ - خبرے کہ دانی - کہ دلے بیازارد - تو خاموش باش تا دیگرے بیارد ٭ بیت

بلبلا مژدۂ بہار بیار خبر بد بہ بوم باز گذار

حکمت ۲۳ - پادشاہ را بر خیانت کسے واقف مگردان - مگر آنگہ کہ بر قبول کلی واثق باشی - وگرنہ در ہلاک خود مے کوشی ٭ بیت

بسیج سخن گفتن آنگاہ کن چو دانی کہ در کار گیرد سخن

حکمت ۲۴ - ہر کہ نصیحت خود رائے میکند - او خود بہ نصیحت گرے محتاج است ٭

پند ۲۵ - فریب دشمن مخور - و غرور مداح مخر - کہ آن دام زرق نہادہ است واین کام طمع کشادہ - احمق را ستایش خوش آید ٭ قطعہ

الا تا نشنوی مدح سخن گوے
کہ اندک مایہ نفعے از تو دارد
اگر روزے مرادش بر نیاری
دو صد چندان عیوبت بر شمارد

حکمت ۲۶- متکلم را تا کسے عیب نگیرد
سخنش صلاح نپذیرد * بیت

مشو غرہ بر حسن گفتار خویش
بتحسین نادان و پندار خویش

حکمت ۲۷- ہمہ کس را عقل خود بکمال نماید
و فرزند خود بجمال * قطعہ

یکے جہود و مسلمان خلاف مے جستند
چنانکہ خندہ گرفت از نزاع ایشانم
بطنز گفت مسلمان گر این قبالۂ من
درست نیست خدایا جہود میرانم
جہود گفت بتوریت مے خورم سوگند
وگر خلاف کنم ہمچو تو مسلمانم
گر از بسیط زمین عقل منعدم گردد
بخود گمان نبرد ہیچکس کہ نادانم

حکمت ۲۸- دہ آدمی بر سفرہ بخورند-
و دو سگ بر مردارے باہم بسر نبرند۔ حریص
با جہانے گرسنہ است- و قانع بنانے سیر۔
حکما گویند- درویشی بقناعت بہ از توانگری
ببضاعت * بیت

رودهٔ تنگ بیک گردهٔ ناں پر گردد
نعمتِ روئے زمیں پُر نکند دیدہ تنگ

## مثنوی

پدر چوں دورِ عمرش منقضی گشت
مرا ایں یک نصیحت کرد و بگذشت
کہ شہوت آتش است ازوے بہ پرہیز
بخود بر آتشِ دوزخ مکن تیز
در آں آتش نداری طاقتِ سوز
بصبر آبے بریں آتش زن امروز

حکمت ۲۹ - ہرکہ درحالتِ توانائی نیکی نکند در وقت ناتوانی سختی بیند ؛ بیت

بد اختر تر از مردم آزار نیست کہ روزِ مصیبت کسش یار نیست

پند ۳۰ - ہرچہ زود بر آید - دیر نپاید ؛

## قطعہ

خاکِ مشرق شنیدہ ام کہ کنند بچہل سال کاسۂ چینی
صد بروزے کنند در مردشت لاجرم قیمتش ہمے بینی

## قطعہ

مرغک از بیضہ بروں آید و روزی طلبد
آدمی زادہ ندارد خبر از عقل و تمیز

آنکہ ناگاہ کسے گشت بچیزے نرسید

وین بتمکین و فضیلت بگذشت از ہمہ چیز

آبگینہ ہمہ جا بینی و زاں قدرش نیست

لعل دشوار بدست آید از آنست عزیز

**حکمت ۳۱** - کارہا بصبر بر آید و مستعجل بسر در آید ۔ **مثنوی**

بچشم خویش دیدم در بیاباں  کہ آہستہ بگذشت از شتاباں

سمند بادپا از تک فرو ماند  شتربان ہمچناں آہستہ میراند

**حکمت ۳۲** - ناداں را بہتر از خاموشی نیست و اگر ایں مصلحت بدانستے ناداں نبودے ۔ **قطعہ**

چوں نداری کمال فضل آں بہ  کہ زباں در دہاں نگہداری

آدمی را زباں فضیحہ کند  جوز بے مغز را سبکساری

**ایضاً**

خرے را ابلہے تعلیم میداد  برو بر صرف کردہ سعی دائم

حکیمے گفتش اے ناداں چہ کوشی  دریں سودا بترس از لوم لائم

نیاموزد بہائم از تو گفتار  تو خاموشی بیاموز از بہائم

**ایضاً**

ہر کہ تامل نکند در جواب  بیشتر آید سخنش ناصواب

یا سخن آرائے چو مردم بہوش  یا بنشیں ہمچو بہائم خموش

**حکمت ۳۳** - ہر کہ با دانا تر از خود مجادلہ کند۔ تا بدانند کہ داناست - بدانند کہ نادانست ∴

**بیت**

چوں در آید بہ از توئے بہ سخن گرچہ بہ دانی اعتراض مکن

**حکمت ۳۴** - ہر کہ با بداں نشیند - نیکی نہ بیند ∴ **مثنوی**

گر نشیند فرشتۂ با دیو وحشت آموزد و خیانت و ریو
از بداں جز بدی نیاموزی نکند گرگ پوستین دوزی

**حکمت ۳۵** مردماں را عیب نہانی پیدا مکن کہ مر ایشاں را رسوا کنی - و خود را بے اعتماد ∴

**حکمت ۳۶** - ہر کہ علم خواند و عمل نکرد۔ بداں ماند - کہ گاو راند - و تخم نیفشاند ∴

**حکمت ۳۷** - از تن بے دل طاعت نیاید و پوست بے مغز بضاعت را نشاید ∴

**حکمت ۳۸** - نہ ہر کہ در مجادلہ چست - در معاملہ درست ∴

**حکمت ۳۹** - اگر شبہا ہمہ شب قدر بودے شب قدر بے قدر بودے - **بیت**

گر سنگ ہمہ لعل بدخشاں بودے پس قیمت لعل و سنگ یکساں بودے

حکمت ۴۰ - نه هر که بصورت نیکوست سیرت زیبا دروست ٭ قطعه

توان شناخت بیک روز از شمائل مرد
که تا کجاش رسیدست پایگاه علوم
ولی ز باطنش ایمن مباش و غره مشو
که خبث نفس نگردد بسالها معلوم

حکمت ۴۱ - هر که با بزرگان ستیزد - خون خود بریزد ٭ قطعه

خویشتن را بزرگ می بینی … راست گفتند یک دو بیند لوچ
زود بینی شکسته پیشانی … تو که بازی بسر کنی با قوچ

حکمت ۴۲ - پنجه افگندن با شیر و مشت زدن بر شمشیر کار خردمندان نیست ٭ بیت

جنگ و زور آوری مکن با مست … پیش سر پنجه در بغل نه دست

حکمت ۴۳ - ضعیفی که با قوی دلاوری کند - یار دشمن است در هلاک خویش ٭ قطعه

سایه پرورده را چه طاقت آن … که رود با مبارزان بقتال
سست بازو بجهل مے فگند … پنجه با مرد آهنین چنگال

حکمت ۴۴ - هر که نصیحت نشنود - سر ملامت شنیدن دارد ٭ بیت

چوں نباید نصیحتت در گوش - اگرت سرزنش کنم خاموش

حکمت ۴۵ - بے ہنراں ہنرمند را نتوانند دید - چنانکہ سگان بازاری سگ صید را مشغلہ بر آرند - و پیش آمدن نگذارند - یعنی سفلہ چوں بہ ہنر با کسے بر نیاید - بخبثش در پوستین افتد +

بیت

کند ہر آینہ غیبت حسود کوتہ دست
کہ در مقابلہ گنگش بود زبان مقال

حکمت ۴۶ - اگر جور شکم نبودے ہیچ مرغ در دام نیفتادے - بلکہ صیاد خود دام ننہادے +

بیت

شکم بند دست است و زنجیر پائے
شکم بندہ نادر پرستد خدائے

حکمت ۴۷ - حکیماں دیر دیر خورند - و عابداں نیم سیر - و زاہداں تا سد رمق - و جواناں تا طبق بر گیرند - و پیراں تا عرق کنند - اما قلندراں چنداں خورند - کہ در معدہ جائے نفس نماند - و بر سفرہ روزئے کس

بیت

اسیر بند شکم را دو شب نگیرد خواب
شبے ز معدهٔ گرسنگی شبے ز دل تنگی

حکایت ۴۸ - ہر کرا دشمن در پیش است اگر نکشد - دشمن خویش است ۞ بیت

سنگ در دست و مار بر سر سنگ
نکند مرد ہوشیار درنگ

دگر کسے بر خلاف ایں مصلحت دیده اند و گفته اند - که در کشتن بندیاں تامل اولیٰ تر است - بحکم آنکه اختیار باقیست - تواں کشت و تواں بخشید - اما اگر بے تامل کشته شود - محتمل است که مصلحتے فوت گردد - که تدارک مثل آں ممتنع باشد ۞ مثنوی

نیک سہل است زنده بیجاں کرد
کشته را باز زنده نتواں کرد
شرط عقل است صبر تیر انداز
که چو رفت از کماں نیاید باز

حکایت ۴۹ - جوہر اگر در خلاب افتد - ہماں نفیس است - و غبار اگر بر فلک رود - ہماں خسیس ۞ استعداد بے تربیت دریغ است - و تربیت نامستعد ضائع ۞ خاکستر نسبتے عالی دارد - که آتش جوہر علویست - چوں بنفس خود ہنرے ندارد - با خاک برابر است ۞ قیمت شکر نه از نے است که آں خود خاصیت وے است ۞

## مثنوی

چو کنعان را طبیعت بی‌هنر بود / پیمبرزادگی قدرش نیفزود
هنر بنما اگر داری نه گوهر / گل از خارست و ابراهیم از آزر

**حکمت ۵۰** - مشک آنست که خود ببوید نه آنکه عطار بگوید * دانا چون طبلهٔ عطار است خاموش و هنرنمای و نادان چون طبل غازی بلند آواز و میان تهی * **قطعه**

عالم اندر میانهٔ جهال / مثلی گفته‌اند صدیقان
شاهدی در میان کوران است / مصحفی در کنشت زندیقان

**حکمت ۵۱** - دوستی را که بعمری فراچنگ آرند نشاید که بیک نفس بیازارند * **بیت**

سنگی بچند سال شود لعل پاره‌ای / زنهار تا بیک نفسش نشکنی بسنگ

**حکمت ۵۲** - عقل در دست نفس چنان گرفتار است که مرد عاجز بدست زن گربز * **بیت**

در خرمی بر سرای ببند / که بانگ زن ازو برآید بلند

**حکمت ۵۳** - رای بی قوت مکر و فسون است و قوت بی رای جهل و جنون * **بیت**

تمیز باید و تدبیر و رای وانگه ملک / که ملک و دولت نادان سلاح جنگ خداست

حکمت ۵۴ - جوانمردی که بخورد و بدهد به
از عابدی که روزه دارد و بنهد * هر که ترک
شهوت از بهر قبول خلق داده است - از شهوت
حلال در شهوت حرام افتاده است * بیت

عابد که نه از بهر خدا گوشه نشیند   بیچاره در آئینهٔ تاریک چه بیند

حکمت ۵۵ - اندک اندک خیلی شود - و قطره
قطره سیلی گردد - یعنی آنانکه دست قدرت ندارند
سنگ خرده نگاه دارند - تا بوقت فرصت دمار
از دماغ خصم برآرند * بیت

اندک اندک بهم شود بسیار   دانه دانه است غله در انبار

حکمت ۵۶ - عالم را نشاید - که سفاهت از
عامی بحلم درگذارد - که هر دو طرف را زیان دارد
که هیبت این کم شود - و جهل آن مستحکم * بیت

چو با سفله گوئی بلطف و خوشی   فزون گرددش کبر و گردن کشی

حکمت ۵۷ معصیت از هر که صادر شود و
ناپسندیده است و از علما ناخوب تر - که علم سلاح
جنگ شیطان است و خداوند سلاح را چون باسیری
برند - شرمساری بیش برد * بیت

عام نادان پریشان روزگار   به ز دانشمند ناپرهیزگار

کاں بینا بنابینائی از راہ اوفتاد      وین دو چشمش بود و در چاہ اوفتاد

**حکمت ۵۸** - جان در حمایت یکدم است و دنیا وجودے میان دو عدم ۰ دین بدنیا مفروش که دین بدنیا فروشاں خراند - یوسف بفروشند تا چه خرند ۰ بیت

بقول دشمن پیمان دوست بشکستی
ببین که از که بریدی و با که پیوستی

**حکمت ۵۹** - شیطان با مخلصان بر نمے آید - و سلطان با مفلسان - **مثنوی**

وامش مده آنکه بے نماز است      گرچه دہنش ز فاقه باز است
کو فرض خدا نمے گذارد      از قرض تو نیز غم ندارد

**حکمت ۶۰** - ہر که در زندگی نانش نخورند - چوں بمیرد - نامش نبرند ۰ لذت انگور بیوه داند - نه خداوند میوه - یوسف صدیق علیه السلام در خشک سالے مصر سیر نخورد - تا گرسنگاں را فراموش نکند ۰ **مثنوی**

آنکه در راحت و تنعم زیست      او چه داند که حال گرسنه چیست
حال درماندگاں کسے داند      که باحوال خویش در ماند

**قطعه**

اے که بر مرکب تازنده سواری ہشدار

که خر خارکش مسکین در آب و گل است

آتش از خانهٔ همسایهٔ درویش مخواه

کانچه از روزن او میگذرد دودِ دل است

پند ۶۱ - درویش ضعیف را در تنگیِ خشک سال مپرس که چونی ؟ اِلّا بشرطِ آنکه مرهم بر ریش نهی ؛ و درم در پیش ٭ قطعه

خرے که بینی و بارش بگل در افتاده

ز دل برو شفقت کن ولے مرو بسرش

کنوں که رفتی و پرسیدیش که چوں افتاد

میاں ببند و چو مرداں بگیر دُمِّ خرش

حکمت ۶۲ - دو چیز مُحالِ عقل است - خوردنِ بیش از رزقِ مقسوم - و مُردنِ پیش از وقتِ معلوم ٭ قطعه

قضا دگر نشود ور هزار ناله و آه　　بکفر یا بشکایت بر آید از دهنے

فرشتهٔ که وکیل است بر خزائنِ باد　　چه غم خورد که بمیرد چراغِ بیوه زنے

حکمت ۶۳ - اے طالبِ روزی ! بنشیں - که بخوری - و اے مطلوبِ اجل ! مرو - که جاں نبری ٭

قطعه

جهدِ رزق ار کنی و گر نکنی　　برساند خدائے عزّ و جلّ

وردوی در دهان شیر و هزبر  نخورند مگر بروز اجل

حکمت ۶۴ - بی نانهاده دست نرسد. و نهاده هر کجا که هست - برسد ✽ بیت

شنیده‌ای که سکندر برفت در ظلمات
بچند محنت و آنگه نخورد آب حیات

حکمت ۶۵ - صیاد بی روزی در دجله ماهی نگیرد - و ماهی بی اجل در خشکی نمیرد ✽ بیت

مسکین حریص در همه عالم همی رود
او در قفای رزق و اجل در قفای او

حکمت ۶۶ - توانگر فاسق کلوخ زر اندود است و درویش صالح شاهد خاک آلود - این دلق موسی است مرقع - و آن ریش فرعون مرصع ✽ شدت نیکان روی در بلندی دارد - و دولت بدان سر در نشیب ✽ قطعه

هر کرا جاه و دولت است بدان  خاطر خسته در نخواهد یافت
خبرش ده که هیچ دولت و جاه  بسرای دگر نخواهد یافت

حکمت ۶۷ - حسود از نعمت حق بخیل است و بنده بی گناه را دشمن ✽ قطعه

مردکی خشک مغز را دیدم  رفته در پوستین صاحب جاه

گفتم اے خواجہ گر تو بدبختی مردم نیک بخت را چہ گناہ

قطعہ

الا تا نخواہی بلا بر حسود کہ آں بخت برگشتہ خود در بلاست
چہ حاجت کہ با وے کنی دشمنی کہ وے را چنیں دشمنے در قفاست

حکمت ۶۸ - تلمیذ بے ارادت عاشق بے زراست و روندۂ بے معرفت مرغ بے پر. و عالم بے عمل درخت بے بر. و زاہد بے علم خانۂ بے در. مراد نزول قرآں تحصیل سیرت خوب است نہ ترتیل سورۂ مکتوب. عامیٔ متعبد پیادہ رفتہ است. و عالم متہاون سوار خفتہ. عاصیٔ کہ دست بردارد بہ از عابدے کہ عجب در سر دارد. بیت

سرہنگ لطیف خوے دلدار بہتر ز فقیہ مردم آزار

حکمت ۶۹ - یکے را گفتند کہ بے عمل بچہ ماند؟ گفت بزنبور بے عسل. بیت

زنبور درشت بے مروت را گوے
بارے چو عسل نمے دہی نیش مزن

حکمت ۷۰ - دو کس را حسرت از دل نرود و پائے تغابن از گل بر نیاید. تاجرے کشتی شکستہ و وارثے با قلندراں نشستہ. قطعہ

پیش درویشاں بود خون مباح — گر نباشد درمیاں مالِ سبیل
یا مرو با یار ازرق پیرہن — یا بکش بر خان و ماں انگشت نیل
یا مکن با پیلباناں دوستی — یا طلب کن خانۂ درخورد پیل

**حکمت ۷۱** - خلعتِ سلطاں اگرچہ عزیز است جامۂ خلقانِ خود از آں بعزت تر - و خوانِ بزرگاں اگرچہ لذیذ است - خردہ انبانِ خویش از آں بلذت تر ❖ **بیت**

سرکہ از دسترنجِ خویش و ترہ — بہتر از نانِ دہ خدا و برہ

**حکمت ۷۲** - خلافِ رائے صواب است - و نقضِ عہدِ اولوالالباب - دارو بگماں خوردن - و راہِ نادیدہ بے کارواں رفتن ❖ امام مرشد الغزالی را (رحمتہ اللہ علیہ) پرسیدند - کہ چگونہ رسیدی بدیں مرتبۂ علوم؟ گفت - ہرچہ ندانستم بپرسیدن آں ننگ نداشتم ❖ **قطعہ**

امیدِ عافیت آنگہ بود موافقِ عقل
کہ نبض را بہ طبیعت شناس بنمائی
بپرس ہرچہ ندانی کہ ذُلِّ پرسیدن
دلیلِ راہ تو باشد بعزِّ دانائی

**حکمت ۷۳** - ہر آنچہ دانی کہ ہر آئینہ معلوم

تو خواہد شد ۔ پس پرسیدن آں تعجیل مکن کہ ہیبت
سلطنت را زیاں دارد ۔ **قطعہ**

چو لقماں دید کاندر دستِ داؤد    ہمے آہن بمعجز موم گردد
نپرسیدش چہ مے سازی کہ دانست    کہ بے پرسیدنش معلوم گردد

**حکمت ۷۴** ۔ یکے از لوازم صحبت آں است
کہ خانہ بپردازی ۔ تا با خانہ خدا در سازی ۔ **قطعہ**

حکایت بر مزاجِ مستمع گوے    اگر دانی کہ دارد با تو میلے
ہر آں عاقل کہ با مجنوں نشیند    نگوید جز حدیثِ حسنِ لیلے

**حکمت ۷۵** ۔ ہر کہ با بداں نشیند ۔ اگر طبیعت
ایشاں درو اثر نکند ۔ بفعل ایشاں متہم گردد
چنانکہ اگر مردے بخرابات رود بنماز کردن منسوب
شود بخمر خوردن ۔ **مثنوی**

رقم بر خود بنادانی کشیدی    کہ ناداں را بصحبت برگزیدی
طلب کردم ز دانایاں یکے پند    مرا گفتند با ناداں مپیوند
کہ گر صاحب تمیزی خر نمائی    وگر نادانی احمق تر نمائی

**حکمت ۷۶** ۔ حلیم شتر چنانکہ معلوم است
اگر طفلے مہارش بگیرد و صد فرسنگ ببرد ۔ گردن
از متابعت او نہ پیچد ۔ اما اگر راہے ہولناک پیش
آید ۔ کہ موجب ہلاک باشد ۔ و طفل آنجا بنادانی

خواهد رفتن - زمام از کفش در گسلانند - و بیش
متابعت نکنند - که هنگام درشتی ملاطفت مذموم است
و گویند دشمن بملاطفت دوست نگردد - بلکه طمع
زیادت کند ✤ قطعه

کسی که لطف کند با تو خاک پایش باش
وگر ستیزه کند در دو چشمش آگن خاک
سخن بلطف و کرم با درشت خوی مگوی
که زنگ خورده نگردد مگر بسوهان پاک

حکمت ۷۷ - هر که در پیش سخن دیگران
افتد - تا مایهٔ فضلش بدانند - پایهٔ جهلش معلوم
کنند ✤ قطعه

ندهد مرد هوشمند جواب	مگر آنگه کزو سوال کنند
گرچه بر حق بود فراخ سخن	حمل دعویش بر محال کنند

حکمت ۷۸ - ریشی درون جامه داشتم - شیخ
رحمة الله علیه هر روز پرسیدی که ریشت چون
است ؟ و نپرسیدی که کجاست ؟ دانستم که
از آن احتراز میکند - که ذکر هر عضوی روا
نباشد ✤ و خردمندان گفته اند - هر که سخن بسنجد
از جواب نرنجد ✤ قطعه -

تا نیک ندانی که سخن عین صواب است
باید که بگفتن دهن از هم نگشائی
گر راست سخن باشی و در بند بمانی
به زانکه دروغت دهد از بند رهائی

## حکمت ۷۹ - دروغ گفتن بضربتِ لازب ماند

اگرچه جراحت درست شود۔ نشان بماند۔ چون برادرانِ یوسف علیہ السلام به دروغ گفتن موسوم شدند۔ پدر را بر راست گفتن ایشان اعتماد نماند ٭

### قطعه

دروغی نگیرند صاحبدلاں ... بر آن کس که پیوسته گفت است راست
اگر مشتهر شد کسے در دروغ ... اگر راست گوید تو گوئی خطاست

### ایضاً

کسے را که عادت بود راستی ... خطاے کند در گذارند ازو
وگر نامور شد بقول دروغ ... دگر راست باور ندارند ازو

## حکمت ۸۰ - اجلِ کائنات از روے ظاهر آدمی

است۔ و اذلِ موجودات سگ۔ و باتفاق خردمنداں سگ حق شناس به از آدمیِ ناسپاس ٭

### قطعه

سگے را لقمهٔ هرگز فراموش ... نگردد ور زنی صد نوبتش سنگ

وگر عمرے نوازی سفلہ را بکمتر چیز آید با تو در جنگ

حکمت ۸۱ - از نفس پرور ہنر وری نیاید -
و بے ہنر سروری را نشاید ۔

مثنوی

مکن رحم بر گاوِ بسیار خوار کہ بسیار خوار است بسیار خوار
چو گاو ار ہمے بایدت فربہی چو خر تن بجور کساں در دہی

حکمت ۸۲ - در انجیل آمدہ است - کہ اے
فرزند آدم ! اگر توانگری دہمت مشتغل شوی بمال
از من - و اگر درویش کنمت - تنگدل نشینی - پس
حلاوتِ ذکرِ من کجا دریابی - و بہ عبادت من
کے شتابی ؟

قطعہ

گہ اندر نعمتی مغرور و غافل
گہ اندر تنگدستی خستہ و ریش
چو در سرا و ضرا حالت اینست
ندانم کے بحق پردازی از خویش

حکمت ۸۳ - ارادتِ بیچوں یکے را از تختِ
شاہی فرو آرد - و دیگرے را در شکم ماہی نکو دارد -

بیت

وقت است خوش آنرا کہ بود ذکر تو مونس
ور خود بود اندر شکم حوت چو یونس

**حکمت ۸۴** - اگر تیغ قهر برکشد - نبی و ولی سر در کشند - و اگر غمزهٔ لطف بجنباند - بدان را به نیکان در رساند ❊ **قطعه**

گر به محشر خطاب قهر کند ‌ ‌ انبیا را چه جاے معذرت است
پرده از روے لطف گو بردار ‌ ‌ کاشقیا را امید مغفرت است

**حکمت ۸۵** - هر که بتادیب دنیا راهِ صواب نگیرد - بتعذیب عقبیٰ گرفتار آید ❊ **بیت**

پند است خطاب مهتران آنگه بند
چوں پند دهند و نشنوی بند نهند

**حکمت ۸۶** - نیکبختاں بحکایات و امثال پیشینیاں پند گیرند از آں پیش که پسینیاں بواقعهٔ ایشاں مثل زنند - دزداں دست کوته نکنند - تا دستِ شاں کوته نکنند ❊ **قطعه**

نرود مرغ سوے دانه فراز ‌ ‌ چوں دگر مرغ بیند اندر بند
پند گیر از مصائبِ دگراں ‌ ‌ تا نگیرند دیگراں ز تو پند

**حکمت ۸۷** - آں را که گوشِ ارادت گراں آفریده اند - چوں کند ؟ که بشنود - و آں را که کمند سعادت کشاں میبرد - چه کند ؟ که نرود ❊ **قطعه**

شب تاریک دوستانِ خداے ‌ ‌ مے بتابد چو روز رخشنده

ویں سعادت بزور بازو نیست تا نہ بخشد خدائے بخشندہ ٥

## رباعی

از تو بکہ نالم کہ دگر داور نیست
وز دست تو ہیچ دست بالاتر نیست
آں را کہ تو رہبری کنی گم نشود
وآں را کہ تو گم کنی کسے رہبر نیست

**حکمت ۸۸** - گدائے نیک سرانجام بہ از پادشاہے بد فرجام ٭ **بیت**

غمے کز پیش شادمانی بری ٭ بہ از شادیئے کز پسش غم خوری

**حکمت ۸۹** - خدائے عز و جل مے بیند و مے پوشد - و ہمسایہ نمے بیند و مے خروشد ٭

## بیت

نعوذ باللہ اگر خلق غیب داں بودے
کسے بحال خود از دست کس نیاسودے

**حکمت ۹۰** - زر از معدن بکان کندن بدر آید و از دست بخیل بجان کندن ٭ **قطعہ**

دوناں نخورند و گوش دارند گویند امید بہ کہ خوردہ
فردا بینی بکام دشمن زر ماندہ و خاکسار مردہ

**حکمت ۹۱** - ہر کہ بر زیر دستاں نہ بخشاید

بیچارۂ زبردستاں گرفتار آید ۔ **مثنوی**

نہ ہر بازو کہ دروے قوتے ہست ۔ بمردی عاجزاں رابشکند دست
ضعیفاں را منہ بر دل گزندے ۔ کہ درمانی بجورِ زورمندے

**حکمت ۹۲** ۔ عاقل چوں خلاف درمیاں آید ۔ بجہد ۔ وچوں صلح بیند لنگر بنہد ۔ کہ آنجا سلامت بر کران است ۔ واینجا حلاوت درمیاں ۔

**حکمت ۹۳** ۔ درویشے در مناجات میگفت ۔ یارب ! رحمت کن بر بداں ۔ کہ بر نیکاں خود رحمت کردۂ ۔ کہ ایشاں را نیک آفریدۂ ۔

**حکمت ۹۴** ۔ گویند اوّل کسیکہ علم بر جامہ کرد ۔ و انگشتری در دستِ چپ نہاد ۔ جمشید بود ۔ گفتندش ۔ چرا زینت بچپ دادی ؟ و فضیلت مر راست راست گفت ۔ راست را راستی تمام است ۔ **قطعہ**

فریدوں گفت نقاشانِ چیں را ۔ کہ پیرامونِ خرگاہش بدوزند
بداں را نیک دار اے مرد ہشیار ۔ کہ نیکاں خود بزرگ و نیکروزند

**حکمت ۹۵** ۔ دو کس مردند ۔ و حسرت بپایاں بردند ۔ یکے آنکہ داشت و نخورد ۔ دیگر آنکہ دانست و نکرد ۔ **قطعہ**

کس نہ داند بخیل فاضل را ۔ کہ نہ در عیب گفتنش کوشد
ور کریمے دو صد گنہ دارد ۔ کرمش عیبہا فرو پوشد

# اِنتخاب اَز کیمیاے سعادت

## رُکنِ اوّل در عِبادات

### اصلِ اوّل در اِعتقاد

ہر کہ مُسلماں شود - اوّل بر وے واجب آن اَست - کہ معنیِ لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ یعنی معبودے نیست - جُز خُدا و محمدؐ رسولِ خُدا اَست - کہ بزباں گُفت - بدِل بداند و باور کُند - چُنانکہ ہیچ شک را بداں راہ نبود ٭

### خُداے پاک

بدانکہ تُو آفریدۂ - و ترا آفریدگارے اَست -

که آفریدگارِ همه عالم و هرچه در عالم است۔
اوست۔ یکے است۔ که او را شریک و انباز
نیست۔ یگانه است۔ که او را همتا نیست۔ همیشه
بوده است۔ که هستیِ او را ابتدا نیست۔ و
همیشه باشد۔ که وجودِ او را آخر نیست۔ و هستیِ
او در ازل و ابد واجب است۔ که نیستی را
بآں راه نیست۔ هستیِ وے بذاتِ خود است
که وے را هیچ سبب نیاز نیست۔ و هیچ چیز
از وے بے نیاز نیست۔ بلکه قیام او بخود
است و قیام همه چیزها بوے است ٭

او را در هیچ کالبد فرود آمدن نیست۔ و
هیچ چیز مانندِ وے نیست۔ او را صورت نیست
چندی و چونی و چگونی را بوے راه نیست۔
هرچه در خیال آید و بخاطر گذرد۔ او از آں
پاک است۔ خردی و بزرگی و مقدار را بآں
راه نیست۔ او را با هیچ جسم پیوند نیست۔
امروز هم بآں صفت است۔ که در ازل بود۔
پیش از آنکه عرش را آفریده۔ و ابد همچناں
خواهد بود۔ که تغیّر و گردش را بوے و بصفاتِ وے

راہ نیست ۔ با آنکہ از صفاتِ ہمہ آفریدگاں منزّہ است ۔ دریں جہاں دانستنی است ۔ و دراں جہاں دیدنی ۔ چنانکہ دریں جہاں بیچون و بیچگون دانند ۔ او را دراں جہاں بیچون و بیچگون بینند ۔ کہ آں دیدار از جنسِ دیدارِ ایں جہاں نیست ٭

با آنکہ مانندِ ہیچ چیز نیست ۔ بر ہمہ چیزہا قادر است ۔ و توانائیِ او بر کمال است ۔ کہ ہیچ عجز و نقصان و ضعف را بوے راہ نیست ہرچہ ہست در قبضۂ قدرتِ اوست ۔ و بدستِ ہیچکس چیزے وے ہیچ نیست ۔ و او را در آفرینش ہیچ یار و انباز نیست ٭

وے داناست ۔ و دانشِ او بہمہ چیزہا محیط است ۔ تا آنکہ عددِ ریگِ بیاباں و برگِ درختاں و اندیشۂ دلہا و ذرّہائے ہوا در علمِ وے ہمچناں مکشوف است ۔ کہ عددِ آسمانہا ٭

ہرچہ در عالم است ۔ ہمہ بخواست ۔ و ارادتِ وے است ۔ جز آنکہ او خواہد ۔ در وجود نیاید ۔ ہرچہ او بخواہد کہ بشود ہیچ چیز دفع آں نتواند کرد ہرچہ ہست ۔ و ہرچہ بود ۔ و ہرچہ باشد ہمہ بہ

تدبیر و تقدیر اوست ؂

چنانکه داناست - بینا و شنواست و دور و نزدیک در شنوائیٔ وے برابر - تاریکی و روشنائی در بینائیٔ وے یکے - آوازِ پاے مورچہ کہ در شب تاریک بُود - از شنوائیٔ وے بیروں نشود - و رنگ و صورتِ کرمے کہ در تحتِ الثریٰ بود - از دیدارِ وے بیروں نباشد ؂

فرمانِ وے بر ہمہ خلق واجب است - و خبرِ وے از ہرچہ خبر دادہ - راست است - وعدہ و وعیدِ وے حق است - قرآن و توریت و انجیل و زبور و ہمہ کتب پیغمبرانؑ سخنِ وے است ؂

عالم و ہرچہ در عالم است - ہمہ آفریدۂ وے است - ہرچہ آفرید - چناں آفرید کہ از آں بہتر و نیکوتر نباشد ؂

عالم کہ آفرید - از دو جنس آفرید - عالمِ اجسام و عالمِ ارواح - از عالمِ اجسام منزل گاہ روحِ آدمیاں ساخت - تا زادِ آخرت دریں عالم برگیرند - و ہر کسے را مدتے تقدیر کرد - کہ دریں عالم باشد و آخرِ آں مدت اجلِ او باشد - کہ زیادت و

نقصان را بآں راہ نباشد۔ وچوں اجل در آید جاں را از تن جدا کنند۔ و در قیامت کہ روزِ حساب و مکافات است جاں را باز بکالبد دہند و ہمہ را بر انگیزند۔ ہر کسے کردارہائے خود بپند در نامہ نوشتہ کہ ہرچہ کردہ باشد۔ ہمہ بیاد وے دہند۔ و بمقدار اطاعت و معصیت او را معلوم گردانند۔ بترازوئے کہ شائستۂ آں کار باشد۔ و آں ترازو بترازوئے ایں جہاں نماند۔ آنگاہ ہمہ را بر صراط گذر فرماید۔ و صراط باریکتر است از موئے۔ و تیزتر است از شمشیر۔ ہر کہ دریں عالم بر صراط مستقیم راست ایستادہ باشد بآسانی برآں صراط بگذرد۔ ہر کہ راہ راست نداشتہ باشد۔ بر صراط راہ نیابد۔ و در دوزخ افتند بر صراط ہمہ را بدارند و بپرسند۔ از ہرچہ کردہ باشند۔ و حقیقت صدق از صادقاں طلب کنند۔ و منافقاں و مرائیاں را تشویر دہند۔ و فضیحت کنند۔ گروہے را بے حساب بہشت برند۔ و گروہے را بآسانی حساب کنند۔ وگروہے را بدشواری۔ و باخر جملہ کفار را بدوزخ فرستند۔ کہ ہرگز

خلاص نیابند - و مطیعان و مسلمانان را به بهشت بفرستند - و عاصیان را به دوزخ - هر که شفاعت انبیا و بزرگان را دریابد عفو کنند - و هر کرا شفاعت نبود - بدوزخ برند - و بر مقدار گناه وے عقوبت کنند - و بآخر به بهشت برند ۞

## پیغمبر

چوں ایزد تعالے چنیں تقدیر کرده - که احوال و اعمال آدمی بعضے سبب شقاوت او بود - و بعضے سبب سعادت وے - آدمی آں را از خود نتواند شناخت - بحکم فضل و رحمت خود پیغمبران را بیافرید و بفرستاد - تا کسانے را که در ازل حکم بکمال سعادت ایشاں کرده بود - ازیں راز آگاه کنند - و ایشاں را پیغام داد و بخلق فرستاد - تا راه سعادت و شقاوت ایشاں آشکارا کنند - تا هیچکس را بر خدا حجت نماند - پس بآخر همه رسول ما را صلی الله علیه و سلم بخلق فرستاد - و نبوت وے بدرجهٔ کمال رسانید - که هیچ زیادت را بآں راه نبود - و بایں سبب او را خاتم انبیا کرد - که بعد از وے هیچ پیغمبر

نباشد و ہمہ خلق را از جن و انس بمتابعت او فرمود و او را سیدِ ہمہ پیغمبراں گردانید ۞

# اصلِ دُوم در طلبِ علم

رسُولِ خُدا صلَّی اللّٰہُ عَلَیہِ وَسَلَّمْ فرمودہ است کہ جُستنِ علم فریضہ است - بر جُملۂ مُسلماناں و عُلما اختلاف کردہ اند دریں کہ ایں علم چہ علم است - مُتکلّماں گویند - کہ ایں علم کلام است - کہ معرفتِ حق تعالےٰ بدیں حاصل آید - فُقہا گویند - کہ ایں علمِ فقہ است - کہ حلال از حرام بایں جُدا تواں کرد - مُحدِّثاں گویند کہ علمِ کتاب و سُنّت است کہ اصلِ علومِ شرعیّہ ایں است - صُوفیاں میگویند - کہ علمِ احوالِ دل است - کہ راہِ بندہ بحق تعالےٰ اوّل وے است - و اختیارِ ما آں است کہ بیک علم مخصوص نیست - و ایں ہم علم نیز واجب نیست - لیکن ایں را تفصیلے است کہ ایں اشکال بآں خیزد - بداں کہ ہر کہ مثلاً چاشتگاہ مُسلماں شود یا بالغ - ایں ہمہ علمہا آموختن بر وے واجب نشود - بلکہ در آں وقت

واجب شود بروئے معنئ کلمہ۔ بعد ازیں دو نوع از علم واجب شدن گیرد۔ یکے بدل تعلق دارد۔ ویکے باعمالِ جوارح۔ آنکہ باعمالِ جوارح تعلق دارد۔ بدو قسم باشد۔ یکے کردنی است کہ مسائلِ نماز و روزہ و غیرِ آں بیاموزد و بداند۔ و اگر پیشۂ دارد۔ علمِ آں پیشہ بروئے واجب شود۔ دوم علمِ ناکردنی است کہ بداند حرام چیست و نامحرم کیست۔ و علمے کہ بدل تعلق دارد۔ دو جنس است۔ یکے باحوالِ دل تعلق دارد۔ و مثالِ آں ایں بود کہ بداند۔ حقد و حسد و کبر و یکے گمان بد بردن حرام است و امثالِ ایں۔ و ایں فرضِ عین باشد بر ہمہ کس۔ کہ ہیچکس از چنیں معانی خالی نباشد۔ و جنسِ دوم۔ کہ باعتقاد و تعلق دارد آں بود۔ کہ در اعتقاد و شکے پدید آید۔ باید آں شک از دل دور کند۔ ہرگاہ کہ آں شک در اعتقادے باشد۔ کہ واجب بود در اصلِ خویش۔ یا در اعتقادے کہ شک در آں روا نہ بود۔

# فصلِ سوم در طہارت

در کلام مجید است - کہ خدا[1] تعالیٰ پاکاں را
دوست دارد - و رسول صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمود
کہ پاکی[2] نیمۂ ایمان است - و بنائے[3] مسلمانی بر
پاکی است - پس گماں مبر کہ ایں ہمہ فضل و
بزرگی پاکی راست - کہ در تن و جامہ باشد
باستعمال آب - بلکہ پاکی بر چہار طبقہ است ؂
طبقۂ اوّل پاک کردنِ سِرِ دل است از ہرچہ جُز
حق تعالیٰ است - چنانچہ حق تعالیٰ گفت - بگو[4]
اللہ - پس بگذار آنہا را - و مقصود ازیں آن
است کہ تا چوں دل از غیرِ حق تعالیٰ خالی
شود - بحق تعالیٰ مشغول و مستغرق شود - و
ایں درجۂ ایمانِ صدیقان است طبقۂ دُوم
پاک کردنِ ظاہرِ دل است از اخلاقِ پلید - چوں
حسد و کبر و ریا و حرص و عداوت و رعونت

[1] وَاللّٰہُ یُحِبُّ الْمُتَطَہِّرِیْنَ [2] اَلطُّہُوْرُ شَطْرُ الْاِیْمَانِ
[3] بُنِیَ الدِّیْنُ عَلَی النَّظَافَۃِ ؂ [4] قُلِ اللّٰہُ ثُمَّ
ذَرْھُمْ ؂

و غیر آں - تا آراستہ شود با خلاق پاک و پسندیدہ - چوں تواضع و قناعت و توبہ و صبر و خوف و رجا و محبت و غیر آں - و ایں درجۂ ایمان متقیان است * طبقۂ سوم پاکیٔ جوارح و اندامہاے تن است از معاصی چوں غیبت و دروغ و حرام خوردن و خیانت کردن و در نامحرم نگریستن و غیر آں - تا آراستہ شود بادب و فرمانبرداری در ہمہ کارہا - و ایں درجۂ پارسایان است * طبقۂ چہارم پاک داشتن تن و جامہ است از پلیدیہا - تا جملہ تن آراستہ شود برکوع و سجود و ارکان نماز - و ایں درجۂ پاکیٔ مسلماناں است - کہ فرق میان مسلمان و کافر در معاملہ باین نماز است و ہریک ازینہا یک نیمۂ ایمان است - پس باین وجہ معلوم شود کہ در ہمہ طبقہاے ایمان پاکی یک نیمہ ایمان است *

اوّل - طہارت از نجاست - بدانکہ جمادات ہمہ پاک است - مگر شرابے کہ مستی کند - کہ اندک و بسیار آں پلید است - و ہر چہ جانور است - ہمہ پاک

اشت - مگر سگ و خوک و آں جانورے کہ بمیرد
پلید اشت - مگر چہار چیز - آدمی - ماہی - ملخ و
ہرچہ او را خون در تن روان نیست - چوں مگس
و کژدم و زنبور و کرم کہ در طعام افتد - و
ہرچہ در باطن جانوراں مستحیل گردیدہ شود -
ہمہ پلید اشت - مگر آنچہ اصل جانوراں باشد
چوں خایہ مرغ و کرم ابریشم - و ہرچہ گندیدہ
نباشد - چوں عرق و اشک - پاک اشت - و
ہرچہ پلید اشت - با آں نماز نشاید ٭

دوم - طہارت از حدث اشت - و در آں پنج
چیز بباید دانست - آداب قضائے حاجت - استنجا
وضو - غسل - تیمم ٭

سوم - طہارت از فضلات تن اشت - و آں
دو نوع اشت ٭

نوع اول - شوخہا شست - و آں درمیان موے
سر و محاسن باشد - کہ بشانہ و آب و گل و گرمابہ
زائل باید کرد - اگر در گوشہ چشم ازد آید وقت
وضو بانگشت پاک باید کرد - و اگر در گوش باشد
چوں از گرمابہ برآید آں را تعہد باید کرد - و

اگر در بیخ و بن دندان بود از زردی - بمسواک
و مضمضه و استنشاق برود - و اگر بیند انگشتان
و پشت پاے و پاشنه گرد آید یا در سر ناخن و
برہنہ تن بود - ازالت ایں ہمہ سنت است ۔

**نوع دوم** پاکی از فضلات است - و آں ہفت
است - اول موے سر است - و ستردن آں
اولیٰ - مگر اہل شرف یعنی سادات علوی را
اما لطیفه ستردن و رہا کردن موے پراگندہ گذاشتن
بر عادت لشکریاں مکروہ است - و ازاں نہی
آمدہ - دوم موے شارب بالب راست داشتن
سنت است و دراز گذاشتن نہی است - سوم
موے زیر بغل در ہر چہل روز کندن سنت
است - چوں در ابتدا عادت کنند - آساں شود
و اگر عادت نکردہ باشد - ستردن اولیٰ تر -
تا خود را تعذیب نکردہ باشد - چہارم موے زیر
ناف و ازالۂ آں بستردن سنت است - و باید
کہ از چہل روز نگذرد - پنجم ناخن قطع کردن
سنت تا شروع در آں کند و ششم ناف بریدن
است - و آں در وقت ولادت بود - ہفتم ختنہ کردن

# فصل چہارم در نماز

نماز ستونِ دینِ مسلمانی و بنیادِ دین است - و پیشتر و سیدِ ہمہ عبادت ہا است - ہرکہ این پنج نماز فریضہ بشرطِ خود و بوقتِ خود بجا آورد - عہدے بستہ آمد او را با حق تعالےٰ کہ در امان و حمایت آن باشد - و چون از کبائر دست بداشت - ہر گناہِ دیگر کہ بر وے رود - این پنج نماز کفارتِ آن باشد - رسول صلّی اللہ علیہ وسلم گفت - مثل این پنج نماز چون جوے آب روان است کہ بدرِ سراے کسے میگذرد و او ہر روز پنج بار خود را بآن مے شوید - چہ گمان بُود کہ بر وے ہیچ شوخ بماند؟ گفتند - لے یا رسول اللہ - گفت - این پنج نماز گناہ را ہمچنان ببرد - کہ آب شوخ را - و از وے صلّی اللہ علیہ وسلم پرسیدند کہ از کارہا کدام فاضل تر است؟ گفت نماز بوقت خود بجا داشتن - ہرکہ از آن دست بداشت - دین خود را ویران کرد - پیغمبر فرمود کلید بہشت نماز

است ـ و گفت خدائے تعالیٰ بر بندگان خود
پنج فریضه نگزارید بعد از توحید دوست تر از نماز ۔
و اگر چیزے دوست تر داشتے ـ فرشتگان خود را
بآں مشغول کردے ـ و ایشاں همه در نماز باشند ـ
گروہے در رکوع ـ گروہے در سجود ـ گروہے ایستاده
و گروہے نشسته ۔ و گفت هر که یک نماز بعمد
ترک کرد ـ کافر گشت ـ یعنی نزدیک شد بآں
که اصل ایمان او مختل شود ۔ و گفت اول چیزیکه
در آں نگاه کنند در روز قیامت ـ نماز بود ـ اگر
تمام باشد و بشرط بود بپذیرند ـ و دیگر اعمال
تابع آں شود ـ چنانچه تمام بپذیرند ـ و اگر ناقص بود
بر روئے وے باز زنند با همه اعمال دیگرش ـ و
گفت هر که طهارت نیکو کند و نماز بوقت خود بگزارد
رکوع و سجود تمام بجا آورد ـ و بدل خاشع و متواضع
گردد ـ نماز او مے رود تا بعرش سفید و روشن ـ
وے گوید خدائے تعالیٰ ترا نگهدارد ـ چنانکه تو
مرا نگاه داشتی ـ و هر که نماز بوقت خود نکند ـ و
طهارت نیکو نکند ـ و رکوع و سجود و خشوع تمام بجا
نیارد ـ آں نماز مے رود تا آسماں سیاه شده و

می گوید۔ خدای تعالیٰ ترا ضائع گرداند۔ چنانچہ
مرا ضائع کردی۔ تا آنکہ کہ خدای تعالیٰ خواہد
آنگاہ نماز وی را چوں جامۂ کہن درہم پیچید و بر
روی وی باز زنند ۔

بدانکہ ظاہر اعمال نماز چوں کالبد صورت
است و ایں صورت را حقیقتے است۔ کہ آں
روح نماز است۔ و ہر عملے را از اعمال نماز
و ہر ذکرے را از اذکار روح دیگرے است خاص
کہ اگر آں روح نباشد۔ نماز ہمچو آدم مردہ باشد
کہ کالبدے بیجان است و اگر اصل باشد۔ لیکن
اعمال و آداب تمام نباشد۔ چوں آدمیے چشم
کندہ و گوش و بینی بریدہ باشد۔ و اگر اعمال
باشد و روح و حقیقت باآں نباشد۔ ہمچناں بود
کہ چشم و گوش دارد۔ لیکن بینائی و شنوائی ندارد
و اصل روح نماز خشوع است و حاضر داشتن
دل در جملہ نماز کہ مقصود از نماز است داشتن دل
است با حق سبحانہٗ تعالیٰ و تازہ گردانیدن ذکر
حق تعالیٰ بر سبیل ہیبت و تعظیم۔ چنانکہ فرمودہ
وَاَقِمِ الصَّلٰوۃَ لِذِکْرِیْ نماز برپای دار برای

یادِ من - و رسُول صلّے اللہُ علیہِ وَ سلّمہ فرمُود
بسا کسے اشت کہ نصیب او از نماز جز رنج و ماندگی
نبوُد - و ایں از آں باشد کہ بکالبُد نماز گذارد و بدِل
غافل بُود - و گفت بسیار کس باشد - کہ عُمر
نماز گذارد - و از نمازِ او شش یکے یا دہ یکے
بیش ننویسند - و آں مقدار نویسند - کہ بدِل در
آں حاضر بُودہ باشد - و گفت نماز چناں کن
کہ کسے وداع خواہد کرد - یعنی بایں نماز خود
را و ہوائے خود را بلکہ ہر چہ جز حق اشت ہمہ
را وداع کن و ہمگی خود را بنماز دِہ - در خبر
اشت - ہر کہ نماز او را از فحشا و منکر باز
ندارد - او را ہیچ فائدہ از نماز نبوَد - مگر دوری
از خدائے تعالےٰ - پس ازیں جملہ بدانستی - کہ
نمازِ تمام با رُوح آں بُود کہ دِل در ہمہ جا
حاضر باشد ؛

# اصل پنجم در زکوٰۃ

زکوٰۃ از ارکانِ مسلمانی بُود - کہ رسُول صلّے
اللہُ علیہِ وَ سلّمہ گفت - بنائے اسلام بر پنج

اصل است کلمۂ لا الٰہ الا اللہ محمد رسول اللہ
نماز و زکوٰۃ و روزہ و حج - در خبر است - کسانیکہ
زر و سیم دارند - و زکوٰۃ ندہند - ہر یکے را داغے
بر سینہ نہند - چنانکہ از پشت بیروں آید *
چنانکہ نماز را صورتے و حقیقتے ہست کہ آں
حقیقت روح و صورت بود - ہمچنیں زکوٰۃ را
صورت و روح است چوں کسے سر و حقیقت
زکوٰۃ نشناسد - صورتے بے روح بود و سر آں
سہ چیز است *
یکے آنکہ خلق مامورند بمحبت حق تعالیٰ -
چنانکہ ہیچ چیز دوست تر از خداوند ندارند -
و ہیچ مومن نیست کہ ایں دعوے نکند اما
دعوے را بہ نشانے و برہانے حاجت آید تا
کسے بدعوے بے حاصل مغرور نشود - چوں مال
یکے از محبوبات آدمی است او را بایں بیازمودند -
و گفتند - کہ اگر صادقی در دوستی - ایں یک
معشوق خود را فدا کن تا دانیم خود در دوستی
حق تعالیٰ بشناسی *
دوم - تطہیر دل است ز پلیدئے بخل - چہ

بُخل در دِل چوں نجاستے بُود کہ آں سبب
ناشائستگیٔ قالب وے است قُربِ حضرت تعالےٰ
را۔ چنانکہ نجاست ظاہر سبب ناشائستگیٔ قالب
وے است نماز را۔ دِل از پلیدیٔ بُخل پاک
نشود اِلّا بخرج کردن مال۔ و بدیں سبب زکوٰۃ
پلیدیٔ بُخل را ببرد ٭
سیوم۔ شکرِ نعمت است کہ مال نعمتے است
کہ در حقِ مومن سبب راحتِ دُنیا و آخرت باشد۔
پس چنانکہ نماز و روزہ و حج شکرِ نعمتِ تن است
زکوٰۃ شکرِ نعمتِ مال است ٭

# اصل ششم در روزہ

روزہ رُکنے از ارکانِ مسلمانی است۔ رسُول
صلّی اللّٰہُ علیہِ وَ سلّمَ گفت۔ حق تعالےٰ میگوید
نیکوئی را بدہ مکافات کنم۔ تا بہفصد۔ مگر روزہ
کہ آں مراست خاصّۃً و جزائے آں من دہم۔
و مے فرماید اِنّمَا یُوَفَّی الصّابِرُوْنَ اَجْرَھُمْ بِغَیْرِ
حِسَاب ٭ مزدِ کسانیکہ از شہوت صبر کنند۔
در ہیچ حساب و تقدیر نیاید۔ بلکہ از حد بیروں

بود - و گفت بوئے دہان روزہ دار نزد حق تعالیٰ
از بوئے مشک خوشتر است - و حق تعالیٰ میگوید
بندۂ من شہوت طعام و شراب و شہوت خویش
برائے من گذاشتہ خاصۃً - و جزائے او من توانم
داد ۔

روزہ بر سہ درجہ بود - روزہ عوام ہمیں نگاہ
داشتن بطن و فرج است و ایں کمترین درجات
است - روزہ خواص کہ بلند ترین درجات
است - ایں است کہ دل خود را از اندیشہ
ہر چہ جز حق تعالیٰ است - نگاہ دارد و ہمگی
خود بوے دہد - و از ہر چہ جز وے است
بظاہر و باطن روزہ دارد - و ایں درجہ انبیا و
صدیقان است - ہر کسے بایں نرسد - روزہ
خواص ایں است کہ ہمہ جوارح خود را از
ناشایست باز دارد - چنانکہ چشم را نگاہ دارد
از ہر چہ او را از خدائے تعالیٰ باز دارد خاصۃً
از آں چیزے کہ از آں شہوت خیزد - و زبان
را نگاہ دارد از بیہودہ گفتن و نشاید شنیدن
ہر چہ نشاید گفتن - و دست و پا و ہمہ جوارح

ناشایست نباید کرد - و هرکه روزه دارد - و
چنین کارها کند - مثل او چون بیمارے بود -
که از میوه خوردن حذر کند - و زہر بخورد -
بوقت افطار حرام و مشتبہ نخورد - و از حلال
خالص نیز بسیار نخورد که چون لشب تدارک
قوت شده روزه کند - مقصود حاصل نشود -
زیراکه مقصود از روزه ضعیف گردانیدن شہوات
است - وچون افطار کند - دل او میان بیم
و امید معلق بود - که نداند که روزه پذیرفته اند -
یا نه ؟

# اصل ہفتم در حج

حج از ارکان مسلمانی است و عبادت عمر
است رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود -
ہرکه حج کند بے آنکه تن بفسق آلوده کند - و
زبان به بیہوده - و ناشایسته مشغول کند - از ہمه
گناہاں بیرون آید - چنانکه آں روز که از مادر
زاییده بود - و گشت - بسیار گناه است که آں
را ہیچ کفارت زائل نکند - مگر ایستادن در عرفات - و

گفت - ہر کہ از خانہ بیرون آید بر اندیشۂ حج و در راہ بمیرد - تا قیامت ہر سالے او را حج و عمرہ بنویسند - و ہر کہ در مکہ بمیرد یا در مدینہ - او را نہ عرض بود نہ حساب - و گفت یک حج مبرور بہتر از دنیا و ہرچہ در آں است و آں را جزا نبود - مگر بہشت ؛

درین عبادت اہل اسلام را کارہا فرمودہ اند کہ ہیچ عقل بآں راہ نیابد - چوں سنگ انداختن و میان صفا و مروہ دویدن - و در آں حکمت آں است - کہ ہرچہ عقل بآں راہ یابد - نفس را نیز بآں اُلفتے باشد - چوں بداند کہ در زکوٰۃ رفق درویشان است - و در نماز تواضع خدائے جہان است و در روزہ مراغمت و کسر لشکر شیطان است - طبع وے بر موافقت عقل حرکت کند - اما کمال بندگی آں بود کہ بمحض فرمان کار کند - کہ مقتضی از باطن او پیدا نشود - و رمی و سعی ازیں جملہ است - کہ جز بمحض بندگی نتواں کرد ؛

# فصل ہشتم در قرآن خواندن

قرآن خواندن فاضل ترین عبادت است۔ خاصّہ کہ در نماز بود برپا ایستادہ۔ و رسول صلّی اللہ علیہ وسلّم گفتہ۔ کہ فاضل ترین عبادات اُمّتِ من قرآن خواندن است۔ و گفت ہرکرا نعمتِ قرآن دادند وپندارد کہ ہیچکس را بزرگتر از آنچہ اورا دادہ اند چیزے دادہ اند۔ خرد داشتہ باشد چیزے را کہ حق تعالےٰ بزرگ داشتہ و گفت روزِ قیامت ہیچ شفیع نیست نزدِ حق تعالےٰ بزرگ تر از قرآن نہ پیغمبر نہ فرشتہ و جز از ایشاں و حق تعالےٰ مے گوید۔ ہرکرا قرآں خواندن از دُعا کردن باز دارد۔ آنچہ فاضل ترین ثواب شاکران است۔ اورا عطا کنم۔ و گفت آں سرور صلّی اللہ علیہ وسلّم ایں دِلہا زنگار گیرد۔ ہمچو آہن۔ گفتند یا رسول اللہ بچہ زدودہ شود۔ گفت۔ بہ خواندنِ قرآن و یاد کردنِ مرگ ؎

# انتخاب از رقعاتِ عالمگیر

رقعہ ۱۔ فرزندِ عالی[1] جاہ - اسپِ ترکی کہ ایں مرتبہ فرستادہ اند - صورت و سیرتِ خوب دارد - از اسپِ اولیں ہم خوب بر آمد - سبک سیر نام گذاشتیم - کہ اسم با مسمّٰے باشد ۔

رقعہ ۲ - فدوے درگاہ[2] - مخلص خاں بیمار است - برائے عیادتِ آں مخلص باید رفت - و از طرفِ ما نیز احوال پرسید - ایں مردم غنیمت اند - سلیقۂ عرض او اعلیٰ حضرت[3] را بسیار خوش مے آمد - جائے آں است کہ جوہر دیانت و فدویت چنانچہ باید دارد - خدا شفا دہاد - پسرش امروز نیامدہ - کجاست و درچہ

---

[1] مراد از اعظم شاہ پسر سوئیں ۔

[2] مراد از اسد خاں وزیر الملک ۔

[3] مراد از شاہ جہاں بادشاہ پدرش ۔

کار؟ او را بطورِ او نباید گذاشت - تربیت باید نمود - چند سیپاره حفظ کرده بود۔ نشود فراموش کند ❖

رُقعه ۳ - فدوئے با اخلاص - مرحمت خاں امروز لباس فاخرہ پوشیدہ بحضور آمدہ بود - دامن جامہ آں قدر دراز داشت کہ پا بہ نظر نمے آمد بمکرم خاں فرمودیم کہ دو گرہ از دامن آں کوتہ عقل دور کند - آں فدوی یاد بگوید - کہ دامن بدستورِ یکہ در حضور مقرر است۔ ہماں قدر داشتہ باشد - زینت و تکلف خاصۂ زنان است - و بہا ہا ئے زیبد - و حرفہائے دیگر ہم مناسب ایں مقام بطریق موعظت بگوش او باید خواند ❖

رقعہ ۴ - فرزند عالی جاہ سلمہٗ اللہ - برائے فرزند زادہ بنویسند - امروز ہماں بہ کہ فردا بکار آید - و فردا ہماں بکار آید - کہ امروز بعمل آید ❖

---

۵ مراد از محمد بیدار بخت پسر کلاں محمد اعظم شاہ۔

رُقعہ ۵ ۔ فرزند[1] زادۂ عظیم ہیچو من غافل از
خدائے کریم ۔ ظلم بر خلق کہ ودیعت خالق است
خوب نیست ۔ خاصہ ابنائے ملوک را ارتکاب آں
بسیار بد ۔ مسائلِ حقیقۃ الموتُ حقٌّ و البعثُ حقٌّ
و الصراطُ حقٌّ و الجزاءُ حقٌّ بالیقین و اخفی
ہموارہ منظورِ نظر باید داشت ۔ و ہر ساعت
خود را از رفتنیہا باید پنداشت ۔ تا گلہاے
متمنیات از صرصرِ آہِ مظلوماں نریزد ۔ ایں
سوداے خاص از کجا آموختند ۔ نہ جدِ شما وارد
و نہ پدرِ شما ۔ بہتر آں است ۔ کہ دماغ ازیں
سودا پرداز بید ۔ ما خود شما را بہتر از دیگراں
مید اشتیم ۔ و شُدنی مے انگاشتیم ۔ مصرعہ

خود غلط بود آنچہ ما پنداشتیم

رُقعہ ۶ ۔ ہین[2] پورِ خلافت ۔ با وجودِ سلامتِ

---

[1] مراد از شاہزادہ محمد عظیم پسر دوم محمد معظم بہادر شاہ ٭
[2] مراد از محمد بہادر شاہ شاہِ عالم پسر دوم عالمگیر کہ بعد ازاں
ہموں تخت نشیں شد ۔ و چوں پسر اولیں شاہزادہ محمد سلطان
قید شدہ بود ہمیں ولی عہد بود ٭

نفس فتح اللہ خاں را چرا ناخوش کردید - ما
در ایام پادشاہزادگی با امرا ہیچ سلوک میکردیم
کہ ہمہ راضی بودند - و در حضور و غیبت بخوش
دلی تعریف و توصیف ما میکردند - شما مثل
فتح اللہ خانے سپاہیئے جگر دار ہمہ کارہ راکہ
بکار عمدۂ شما مے آید - شکستہ دل نمودہ اید -

فرد

گر صد ہزار لعل و گہر میدہی چہ سود
دل را شکستۂ نہ کہ گوہر شکستۂ

مضے ما مضے اگر حالا ہم دلجوئی کنید - بہتر و
برائے اصلاح کار مفید تر است - بیت

نصیحتے کنمت بشنو و بہانہ مگیر
کہ ہر چہ ناصح مشفق بگویدت بپذیر

بیشتر ہر چہ رضا و السلام علیٰ من اتبع الہدیٰ ٭
رقعہ ۲۹ - فدوئے با اخلاص بتب الوالوفا
عرض کرد - کہ اسباب جانماز خانہ مستعمل و
فرسودہ شد - دیگر کارخانہ جات تیار باشند -
و ہمیں کار خانۂ تیار داشتنی مندرس شود
از مسلمانی بعید است بخانساماں زود حکم رساند

کہ ہرچہ درکار باشد - باظہار داروغہ سرانجام نماید ٭

## مصرعہ

حیف صد حیف کہ ما دیر خبردار شدیم

رقعہ ۸ - فقیر شنیدہ بہرہ از علم ندارد - و زاہد خشک معلوم میشود - شاید کہ این ہمہ بریا باشد - اکثر اقوال و افعال او کہ یکے از آنہا ردِ فتوح است - خلاف شرع بود - خلیفۂ وقت امین بیت المال است - ہرچہ بکسے دہد برو حلال است و اگر از محصول چیزے کہ بفتواے علماے ملت و مشورت امراے شریک ملک و دولت براے خود اختیار نمودہ آں را صرف خاص قرار دادہ باشد - مروت کند نیز حلال - خاصۃً بدرویش بے پر و بال - چہ طور حرام تواں گفت - و جہتش بپرسید - اگر معقول گوید - عرض نمائید - تا این مغلوب نفس معقول خود کند - و الا ہیچ نبندد عال را کہ از خود چیزہا تراشند - و نسبت بشرع دہند - تنبیہ باید کرد - سلطان محمود غفر اللہ لہٗ ذنبہٗ

سست مذہبان و بدعتیان را در مجلس راہ نمیداد - بل در ولایت خود جا نمیداد - تا دیگران آنہا را بصورت فقیر دیدہ گمراہ نشوند - و ایشان نیز مجال گمراہ کردن نیابند - اَللّٰهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ وَ السَّلَامُ عَلٰى اَهْلِ الرِّضَاءِ وَ التَّسْلِيْمِ ٭

# انتخاب از سفرنامۂ حکیم ناصر خسرو علوی بلخی

چنین گوید - ابو معین ناصر بن خسرو تاب اللہ علیہ کہ من مردے دبیر پیشہ بودم - و از جملۂ متقربان در اعمال و اموال سلطانی - و بکارہائے دیوانی مشغول بودم - و مدتے دراں شغل مباشرت نمودہ درمیان اقران شہرتے یافتہ - در ربیع الآخر سنہ چہار صد و سی و ہفت کہ آں زماں امیر خراساں ابو سلیمان جغری بیگ داؤد بن میکائیل بن سلجوق بود - از مرو بشغل دیوانی بجوزجاناں شدم - و قریب یک سال درو بودم - و شراب پیوستہ خوردمے - پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مے فرماید - راستے بگوئید - اگرچہ مضر بحق شما باشد ۔ شبے در خواب دیدم - کہ مرا گفتے - چند خواہی خوردن ازیں شراب کہ خرد از مردم زائل کند - بہوش باشی - بہتر - من جواب گفتم - کہ حکما جز ایں چیزے نتوانستند ساخت کہ اندوہ دنیا کم کند - جواب داد - کہ در

بیخودی و بیهوشی راحتی نباشد - حکیم نتوان
گفت کسی را که مردم را به بیهوشی رهنمون
باشد - بلکه چیزی باید طلبید - که خرد
و هوش بیفزاید - گفتم - که من این را
از کجا آرم - گفت جوینده یابنده باشد -
و پس بسوی قبله اشارت کرد - و دیگر
سخن نگفت - چون از خواب بیدار شدم
آن حال تمام بیادم بود - بر من کار
کرد و با خود گفتم که از خواب دوشین
بیدار شدم - باید که از خواب چهل ساله
نیز بیدار گردم - اندیشیدم - که تا همه
افعال و اعمال خود بدل نکنم - فرجی
نیابم - روز پنجشنبه جمادی الآخر سر و تن
بشستم - و به مسجد جامع شدم و نماز
کردم - و یاری خواستم از تبارک و
تعالی بگزاردن آنچه بر من واجب است
و دست باز داشتن از منهیات و ناشایسته پس
بمرو رفتم و از آن شغل که بعهده من بود -
معاف خواستم - حسابی که بود جواب

گفتم۔ و از دنیاوی آنچہ بود۔ ترک کردم۔ الّا
اندک ضروری ٭

بیست سوم شعبان بیروں آمدم و غرۂ ذی الحج
بہ سمنان آمدم۔ آنجا مدتے مقام کردم۔ و
طلبِ اہلِ علم کردم۔ مردے نشان دادند کہ
او را اُستاد علی نسائی مے گفتند۔ نزدیکِ وے
شدم۔ مردے جوان بود۔ سخن بزبان پارسی
ہمے گفت۔ و بزبانِ اہلِ دیلم۔ موے کشودہ
جمعے پیشِ وے حاضر۔ گروہے اقلیدس مے
خواندند۔ و گروہے طب و گروہے حساب ٭

نہمِ محرم سنہ چہار صد و سی و ہشت بہ
قزوین رسیدم۔ باغستان بسیار داشت بے دیوار
و خار۔ و ہیچ چیز کہ مانع شود۔ در رفتن راہ
نبود۔ و قزوین را شہرے نیکو دیدم۔ بارویے[1]
حصین و کنگرہ بر آں نہادہ۔ بازار ہا خوب
الّا آنکہ آب در وے اندک بود در کاریز[2]
بہ زیر زمیں ٭

دوازدہم محرم از آنجا برفتم۔ بستم صفر بہ

---

[1] فصیل [2] جوئبار۔ آب پاشی ٭

آباداں - طول و عرضش بگام پیمودم - ہر یک یک ہزار
و چہار صد بود - در آنجا قطران نام شاعرے را
دیدم - شعرے نیک میگفت - اما زبان فارسی نیکو
نمیدانست - پیش من آمد - دیوان منجیک و
دیوان دقیقی بیاورد - و پیش من بخواند و ہر
معنی کہ او را مشکل بود - از من پرسید - با او
بگفتم - شرح آں بنوشت - و اشعار خود بر
من خواند ۔

بعد دو ماہ از تبریز روانہ شدہ بر رباطی
رسیدیم برف و سرمائے عظیم بود - و در صحرا
در پیش شہر مقدارے راہ چوبی بزمین فرو بردہ
بودند - تا مردم روز برف و دمہ[۵۱] برہنجار[۵۲] آں
چوب میروند - از آنجا بشہر بطلیس رسیدم -
بہ درہ در نہادہ[۵۳] بود - آنجا عسل خریدیم - صد من[۵۴]
بیک دینار برآمدہ بود بآں حساب کہ بما بفروختند -
و گفتند کہ دریں شہر کس باشد کہ او را در
یک سال سی صد چہار صد خیک[۵۵] عسل حاصل
شود ۔

۵۱ کہر ۵۲ نشان ۵۳ آباد ۵۴ سیر ۵۵ مشکہا ۔

باز از آنجا برفتیم۔ تا بجائے رسیدیم کہ آنجا مسجدے بود ۔ مے گفتند ۔ اویس قرنی قدس اللہ روحہ ساختہ است ۔ و در آں حدود مردم را دیدم کہ در کوہ مے گردیدند ۔ و چوبے چوں درخت سرو مے بریدند ۔ پرسیدم ۔ ازیں چہ مے کنند ؟ گفتند ۔ ایں چوب را بیکسرے در آتش مے کنیم و از دیگر سر آں قطران[۵۱] بیروں مے آید ہمہ در چاہ جمع مے کنیم و از آں چاہ در ظروف میکنیم و باطراف مے بریم ×

سوم رجب از فرات بگذشتیم و بہ شہر حلب رفتیم کہ شہر لیست نیکو ۔ بارۂ[۵۲] عظیم دارد ۔ و قلعہ عظیم ۔ ہمہ بر سر کوہ نہادہ ۔ ہمہ آباداں ۔ و بناہا بر سرہم نہادہ ۔ و آں شہر باجگاہ است ۔ میان بلادِ شام و روم و دیار بکر و مصر و عراق ۔ و ازیں ہمہ بلاد تجار و بازرگاناں آنجا آیند ×

پانزدہم رجب از حلب بیروں شدیم ۔ بہ پانزدہ فرسنگ دیہے بود معرۃ النعمان ۔ بارہ سنگین داشت شہرے آباداں ۔ بازارہائے او بسیار معمور دیدم ۔

---

۵۱ روغن چیڑ × ۵۲ فصیل ×

و مسجدِ آدینۂ شہر بر بلندی نہادہ است ۔
میانِ شہر کہ از ہر جانب کہ خواہند ۔ بمسجد
در شوند سیزدہ درجہ بر بالا باید شد ۔ و کشاورزیِ
ایشاں ہمہ گندم است ۔ و بسیار است ۔ و درخت
انجیر و زیتون و پستہ و بادام و انگور فراوان
است ۔ و آب شہر از باراں و چاہ باشد ۔ در
آں مردے بود ۔ کہ ابوالعلاے معرّی مے گفتند ۔
نابینا بود ۔ و رئیس شہر او بود ۔ نعمتے بسیار
داشت ۔ و بندگاں و کارکرانِ فراواں و ہمہ مردم
شہر او را چوں بندگاں بودند و خود طریقِ
زہد پیش گرفتہ بود ۔ گلیمے پوشیدہ در خانہ نشستہ
نیم من نانِ جوین مے خورد ۔ من ایں معنی
شنیدم ۔ کہ در سراے باز نہادہ است ۔ و نوّاب
و ملازمانِ او کارِ شہر مے سازند ۔ مگر بکلیات کہ
رجوع با وے کنند ۔ و وے نعمتِ خویش از ہیچ
کس دریغ ندارد ۔ و خود صائم الدہر و قائم اللیل
باشد ۔ و بہیچ شغلِ دنیا مشغول نشود ۔ و ایں مرد
در شعر و ادب بدرجہ ایست کہ افاضلِ شام و
مغرب و عراق مقرّ اند ۔ کہ دریں عصر کسے بپایۂ

او بوده است - و نبشته - پیوسته زیادت از
دو بیست کس از اطراف آمده باشند - و پیش او
ادب و شعر خوانند - و شنیدم که او را زیادت
از صد هزار بیت و شعر باشد - کسی از وی پرسید
که ایزد تبارک و تعالیٰ این همه مال و نعمت ترا
داده است - چه سبب است که مردم را میدهی
و خویشتن نخوری؟ جواب داد که مرا بیش ازین
نیست که میخورم - و چون من آنجا رسیدم.
آن مرد هنوز در حیات بود +

و از آنجا بشهر حما شدیم پنجم شعبان بشهر
طرابلس رسیدیم - حوالی شهر همه کشاورزی و
بساتین و اشجار بود و نیشکر بسیار بود - و درختان
نارنج و ترنج و موز و لیمون و خرما - شیرهٔ نیشکر در
آن وقت می گرفتند - شهر طرابلس چنان ساخته اند
که سه جانب او با آب دریاست - که چون آب
دریا موج زند شلغی[1] بر باروی شهر بر رود -
و یک جانب که با خشک دارد - کنده[2] عظیم کرده اند.
و دری آهنین محکم بر آن نهاده - کوچها و بازارها

---

۱ کیله . ۲ خندق +

نیکو و پاکیزہ کہ گوئی سر یکے قصر بہشت آراستہ۔
و ہر طعام و میوہ و ماکول کہ در عجم دیدہ بودم۔
ہمہ آنجا بود - بل بصد درجہ بیشتر۔ درمیاں شہر
مسجدے آدینہ عظیم - پاکیزہ و نیکو آراستہ و حصین
و در ساحتِ مسجد قبۂ بزرگ ساختہ - و در زیر
قبہ حوضے است از رخام درمیانش فوارۂ برنجین
بر آمدہ - و در بازار مشرعۂ ساختہ است کہ بہ
پنج نایژہ[۵۱] آب بسیار بیروں مے آید - کہ مردم
بر مے گیرند - و فاضل بر زمین مے گذرد و بدریا
مے رود - و گفتند - کہ ہشت ہزار مردم دریں
شہر است - آنجا کاغذ نیکو سازند مثل کاغذ سمرقندی
بل بہتر - و ایں شہر تعلق بسلطان مصر داشت -
ہمیشہ لشکرے از آں سلطان آنجا نشستہ باشد
و سالارے بر سر آں لشکر - تا شہر را از دشمن
نگاہدارند - و باجگاہے است آنجا کہ کشتیہائے
کہ از اطراف روم و فرنگ و اندلس و مغرب
بیاید - عشر بسلطان دہند - و ارزاق لشکر از آں باشد
و سلطان را از آنجا کشتیہا باشد کہ بروم و سقلیہ

---

۵۱ جائے بر آمدن آب ۔

و مغرب روند ۔ و تجارت کنند ۔

پس ازیں شہر برفتم و بشہر بروت رسیدم ۔ طاقے سنگیں دیدم ۔ چنانچہ راہ بمیان آں طاق بیروں مے رفت ۔ بالائی آں طاق پنجاہ گز تقدیر کردم ۔ و ایں بنا را از ہشت بمقدار بشت گز برآوردہ اند ۔ و بر سر آں استوانہائے رخام برپا کردہ ہر یکے ہشت گز و بر سر ایں ستون ہا طاق زدہ است بدو جانب ہمہ از سنگ فہمیدم چنانکہ ہیچ گچ و گل در آں میاں نیست ۔ و بعد از آں طاقے عظیم بر بالائے طاقہا بمیانہ راست ساختہ اند ۔ ایں ہمہ سنگہا را کندہ کاری و نقاشی خوب کردہ ۔ پرسیدم کہ ایں چہ جائے است ۔ گفتند ۔ کہ شنیدہ ایم ۔ ایں در باغ فرعون بودہ است ۔

پس از آں بشہر صیدا رسیدیم ۔ ہم بر لب دریا نیشکر بسیار کشتہ بودند ۔ بارہ سنگین و محکم دارد ۔ و سہ دروازہ ۔ و مسجد آدینہ خوب بارونقے تمام ۔ ہمہ مسجد حصیرہائے منقش انداختہ ۔ و بازارے

---

۵۱ سڈول ۔ ۵۲ لطف ۔

نیکو آراستہ ـ و باغصان و اشجار چناں بود ـ کہ گوئی پادشاہے باغے ساختہ است بہوس ـ و کوشکے در آں برآوردہ ـ و بیشتر درختہا پُربار بود ✦

چوں از آنجا پنج فرسنگ بشدیم ـ بشہر صور رسیدیم ـ کہ در کنار دریا چناں بود ـ کہ بارۂ شہرستاں صد گز بیش بر زمیں خشک نبود ـ باقی اندر آب دریا بود ـ و بارۂ سنگیں تراشیدہ و درزہائے آں را بقیر گذاشتہ ـ تا آب در نیاید ـ ہمہ پنج شش طبقہ بر سر یکدیگر ـ و فوارۂ بسیار ساختہ و بازار ہائے نیکو ـ و نعمت فراواں و ایں شہر صور معروف است بمال و توانگری درمیاں شہرہائے ساحل شام ✦

از آنجا ہفت فرسنگ برفتیم ـ بشہرستان عکہ رسیدیم ـ و آنجا را مدینۂ عکا نویسند ـ شہر بر بلندی نہادہ و مسجدے آدینہ درمیان شہر است ـ و از ہمہ شہر بلند تر است ـ و استونہا ہمہ رخام است ـ و بر دست راست قبلہ از بیروں قبر صالح پیغمبر است علیہ السلام و بساحت مسجد بعضے فرش سنگ انداختہ و بعضے دیگر سبزی کشتہ ـ

بارۂ شہر بغایت محکم۔ و جانب غربی و جنوبی آں با دریاست۔ و بر جانبِ جنوب بیناست۔ و آں چیز لیست۔ کہ جہتِ محافظتِ کشتیہا ساختہ اند مانندِ اصطبل۔ کہ پشت بر شہرستاں دارد۔ و دیوار ہا بر لبِ آب دریا بر آمدہ۔ و درگاہے پنجاہ گز بگذاشتہ بے دیوار۔ اِلاّ آں زنجیرہا ازیں دیوار بداں دیوار کشیدہ اند۔ کہ چوں خواہند کہ کشتی در بینا آید۔ زنجیرہا سست کنند۔ تا بزیر آب فرو روند۔ و کشتی بر سرِ آں زنجیر از آب بگذرد و باز زنجیر بکشند۔ تا کسے بیگانہ قصد ایں کشتیہا نتواند کرد۔

سوے مشرق ایں شہر کوہیست کہ اندر آں مشاہد انبیاست علیہم السلام ایں موضع از راہ بر کنارہ است۔ مرا قصد افتاد کہ آں مزارہائے متبرک را بہ بینم و برکاتِ آں از حضرت ایزد تبارک و تعالٰے بجویم۔ مردماں عکہ گفتند۔ آنجا قومے مفسد در راہ باشند۔ کہ ہر کرا غریب بینند۔ تعرض رسانند۔ و اگر چیزے داشتہ باشد بستانند۔ من نفقہ کہ داشتم۔ در مسجد عکہ بنہادم و از

شہر بیروں شُدم۔ رُوزِ شنبہ بست و سوم شعبان اوّل رُوزِ زیارتِ قبرِ ہک کردم کہ بانیئے شہرستان و یکے از صالحاں و بزرگاں بُودہ است۔ و چوں بامن دلیلے نبُود۔ کہ آں راہ داند۔ متحیر مے بُودم۔ ناگاہ از فضلِ باری تبارک و تعالےٰ ہماں رُوز مردے عجمی بامن پیوست۔ کہ او از آذر بائجاں بُود۔ و یکبار آں مزاراتِ متبرکہ را دریافتہ بُود۔ کرت دوم بداں عزیمت رُوے بداں جانب آوردہ بُود۔ بداں موہبت شکرِ باری را تبارک و تعالےٰ دو رکعت نماز بگذاردم و سجدۂ شکر کردم۔ کہ مرا توفیق میداد۔ تا بر عزمے کہ کردہ بُودم۔ وفا مے کردم۔

بدیہے رسیدیم۔ کہ آں را بروت مے گفتند۔ آنجا قبرِ عیص و شمعون علیہما السلام را زیارت کردم و از آنجا بمعارک رسیدم کہ آں را داموں مے گفتند۔ آنجا نیز زیارت کردم۔ کہ گفتند۔ قبرِ ذوالکفل است علیہ السلام و از آنجا بدیہے دیگر رسیدم۔ کہ آں را اعبلین مے گفتند۔ و قبرِ ہُود علیہ السلام آنجا بُود۔ زیارت آں دریافتم

اندر حظیرۂ[۱] او درختے خرتوت[۲] بود - و قبرِ عزیر
علیہ السّلام آنجا بود - زیارت آں کردم - و رُو
بسُوے جنُوب برفتم - بدیہے دیگر رسیدم کہ
آں را حظیرہ مے گفتند - و بہ جانبِ مغربیِ
ایں دہ درہ بود - و درآں درہ چشمۂ آب بود
پاکیزہ - کہ از سنگ بیروں مے آمد - و بر لبِ
چشمہ بر سرِ سنگ مسجدے کردہ اند - و درآں
مسجد دو خانہ است - از سنگ ساختہ و سقفِ
سنگین ور زدہ - و درے کوچک برآنجا نہادہ -
چنانچہ مرد بدُشواری در تواند رفتن - و دو قبر
نزدیک یکدیگر آنجا نہادہ - یکے از آں شعیب
بود علیہ السّلام و دیگرے از آں دخترش کہ
زنِ موسےٰ علیہ السّلام بود - مردمِ آں دِہ آں
مسجد و مزار را تعہدِ نیکو کنند از پاک داشتن و
چراغ نہادن وغیرہ ؛

و از آنجا بدیہے شدیم کہ آں را اربل میگفتند -
و بہ جانبِ قبلۂ آں دہ کوہے بود - و اندر آں
کوہ حظیرۂ کہ در آں چہار گور نہادہ بود از آں

[۱] حجرہ ؛ [۲] توتِ بزرگ زبوں بے مزہ ؛

فرزندان یعقوب علیہ السلام از آنجا برفتم۔ تلے
دیدم و زیر آں تل غارے بود کہ قبر مادر موسےٰ
علیہ السلام در آں غار بود۔ زیارت آنجا دریافتم
و از آنجا برفتم در طبریہ کہ شہریست بر کنار دریا۔
میان شہر مسجد آدینہ است۔ و بر در مسجد
چشمہ ایست و بر سر آں چشمہ گرمابہ ساختہ اند۔
و آب چناں گرم است۔ کہ تا آب سرد بیا میزند
بر خود نتواں ریخت۔ گویند آں گرمابہ سلیمان
بن داؤد علیہما السلام ساختہ است۔ و من
در آں گرمابہ رسیدم۔ و اندر شہر طبریہ مسجدے
پاکیزہ است کہ آں را مسجد یاسمن گویند۔
در میان مسجد دکانے[1] بزرگ است و بر وے
محرابہا ساختہ و گرد بر گرد آں دکان یاسمن
نشاندہ۔ و رواقے است بر جانب مشرق قبر
یوشع بن نون علیہ السلام آنجاست۔ و در
زیر آں دکان قبر ہفتاد پیغمبر است علیہم
السلام کہ بنی اسرائیل ایشاں را کشتہ اند۔ و
در شہر طبریہ حصیر سازند کہ مصلاے نمازی

---

[1] صحن چبوترہ۔

از آں است ۔ ہمانجا بہ پنج دینار مغربی بخریدند
باز از طریق بدیہے رسیدم کہ آں را کفر کنہ
مے گفتند ۔ و جانب جنوب ایں دِہ پشتہ ایست
و بر سر آں پشتہ صومعہ ساختہ اند نیکو ۔ و
در استوار بر آنجا نہادہ ۔ و گورِ یونس نبی
عَلَیہِ السَّلام در آنجاست ۔ چوں آں زیارت
دریافتم ۔ بہ عکہ باز آمدم ۔ و یک روزہ راہ از
آنجا بر رفتم ۔

روز یکشنبہ غرۂ رمضان بہ رملہ رسیدیم ۔
و آں شہرستانے بزرگ است از لب دریا سہ
فرسنگ نہادہ ۔ بارُوے حصین از سنگ و گچ
دارد ۔ آب ایشاں از باراں باشد ۔ و اندر ہر
سرائے حوضے باشد ۔ کہ آب باراں بگیرند ۔ و
ہمیشہ از آب ذخیرہ باشد ۔ و در میان مسجد آدینہ
حوضہائے بزرگ است ۔ کہ چوں پُر آب باشد ۔
ہر کہ خواہد ۔ برگیرد ۔ و دریں شہر رُخام بسیار
است و رُخام را بارہ مے برند ۔ کہ دنداں ندارد ۔
و آنجا نوعے انجیر است کہ بہ از آں ہیچ جا
نباشد ۔ و از آنجا بہ ہمہ اطراف بلاد مے برند ۔

و این شهر رمله را به ولایت شام فلسطین میگویند.

و پنجم رمضان از رمله برفتیم - روی به بالا نهاده تا آنکه صحرای عظیم پیش آمد - بعضی سنگلاخ و بعضی خاکناک - و بر سر کوه شهر بیت المقدس نهاده - پنجم رمضان در آن شهر شدیم.

بیت المقدس را اهل شام قدس گویند - و از اهل آن ولایت کسی که بحج نتواند رفتن - در همان موسم بقدس حاضر شود - و بموقف بایستد - و قربان عید کند - و سال باشد که زیادت از بیست هزار خلق در اوایل ماه ذی الحجه آنجا حاضر شوند - و فرزندان را آنجا برند - و سنت کنند - و از دیار روم و دیگر بقاع همه ترسایان و جهودان بسیار آنجا روند بزیارت کلیسیا و کنشت که آنجا است.

سواد و روستای بیت المقدس همه کوهستان است همه کشاورزی و درخت زیتون و انجیر و غیره تمامت بی آب است - و نعمتهای فراوان و ارزان باشد

سله نهاد.

و کدخدایان باشند که هر یک پنجاه هزار من روغن
زیتون در چاهها و حوضها پر کنند - و از آنجا
به اطراف عالم برند ❖

بیت المقدس شهریست بر سر کوهی نهاده -
و آب نیست مگر از باران - و بروستاق ها
چشمهای آب است - اما بشهر نیست - و گرد
شهر باروی حصین است از سنگ و گچ و
دروازهای آهنین - و نزدیک شهر هیچ درخت
نیست - چه شهر بر سر سنگ نهاده است -
و شهری بزرگ است که آن وقت که دیدیم
بیست هزار مرد در وی بودند - و بازارهای
نیکو - و بناهای عالی و همه زمین شهر بتخته سنگها
فرش انداخته - و هر کجا کوه بوده است بلندی
بریده اند و هموار کرده - چنانکه چون باران بارد
همه زمین پاکیزه شسته شود - و در آن شهر صناع
بسیار اند ❖

بیت المقدس را بیمارستانے نیک است -
و وقف بسیار دارد و خلق بسیار را دارو و
شربت دهند - و طبیبان باشند که از وقف رسوم

بنا شد ٭

مسجد آدینه بر کنارِ شهر است از جانب مشرق چنانکه باروے شرقیِ شهر باروے جامع است و جانبِ شرق آں وادے عظیم ژرف همچو خندق است که آں را جهنم خوانند - و چوں از سوے بیروں مسجد آں دیوار را که به وادی است بنگرند صد ارش باشد بسنگهاے عظیم برآورده چنانکه گل و گچ درمیان نیست - و اندروں مسجد همه سر دیوارہا راست است - و از برائے سنگِ صخره که آنجا بوده است مسجد بدانجا نهاده اند - و بر میان سنگِ صخره دکانے نهاده است که درمیان ساحتِ جامع است - و صحن آں دکان هموار و نیکو بسنگ رخام - و دیوارهاش ہمچنیں درزہاے آں با ارزیز گرفته - و چہار سوے آں به سنگهاے رخام ہمچو حظیره کرده - و ایں دکاں چناں است که جز بداں راه ها که بجهتِ آں ساخته است - بہیچ جائے دیگر به آنجا نتواں شد - و چوں به دکاں روند - بر بام مسجد باشند - و بر صخره قبه ساخته اند که اگر از فرسنگی

بنگری - آں قبّہ چوں سرکوہے پیدا شود - و بام و سقفِ ایں خانہ بہ خضرت پوشیدہ است - و صفّرہ مقدار بالائے مردے از زمین بر تر است - و حظیرہ از رخام برگردِ او کردہ اند - تا وحشت بروے نرسد۔ زمین مسجد فرش سنگ است و درہاے بازیہ گرفتہ - و مسجد شرقیِ شہر در بازار است کہ چوں از بازار بمسجد روند - روے بہ مشرق باشد - درگاہے عظیم نیکو مقدار سی گز ارتفاع و بیست گز عرض اندام دادہ بر آوردہ اند - و دو جناح باز بریدہ درگاہ و روے جناح و ایوان درگاہ منقش کردہ - ہمہ بہ میناہاے ملوّن کہ در گچ در نشاندہ اند بر نقشے کہ خواستہ اند - چنانکہ چشم از دیدن آں خیرہ ماند - و کتابتے ہمچنیں بہ نقش مینا بر آں درگاہ ساختہ و لقبِ سلطانِ مصر بر آنجا نوشتہ - کہ چوں آفتاب بر آنجا افتد شعاع آنچناں باشد - کہ عقل در آں متحیّر شود - و گنبدے بس بزرگ بر سر ایں درگاہ ساختہ از سنگِ مقدم - و دو در متکلّف ساختہ - روے درہا بہ برنجِ دمشقی کہ گوئی از طلا است و کوفتہ و

نقشہاے بسیار در آں کردہ ۔ ہر یک پانزدہ گز
بالا ۔ و ہشت گز پہنا ۔ و ایں در را بابِ داؤد
عَلَیْہِ السَّلام گویند ۔

چوں ازیں در درروند ۔ بر دستِ راست
دو رُواق است بزرگ ۔ و بر دستِ چپ کہ آں
شمال است ۔ رواقے دراز کشیدہ است ۔ و از
جانبِ شمال دو در دیگر است در پہلوے یک
دیگر و ایں در را باب الاسباط گویند ۔

و چوں ازیں در بگذری ۔ ہمیں بر پہناے مسجد
کہ سوے مشرق مے رود ۔ باز درگاہے عظیم
بزرگ است ۔ و سہ در پہلوے ہم بر آنجا ست
ہماں مقدار کہ بابُ الاسباط است ۔ و ہمہ را بہ آہن
و برنج تکلّفات کردہ ۔ چنانکہ از آں نیکوتر کم باشند
و ایں در را باب الابواب گویند از آں سبب کہ مواضع دیگر
درہا جُفت جُفت است ۔ مگر ایں سہ در است ۔

و درمیان دو درگاہ کہ بر جانبِ شمال است ۔
در رُواقِ قُبّہ ایست ستونہاے مرتفع بر داشتہ و
بقندیل و مسرجہا[1] بیاراستہ و آں را قُبّہ یعقوب ...

---

[1] چراغدانہا ۔

عَلَیْہِ السَّلَام گویند۔ و آں جائے نماز او بودہ است ؁

بر پہنائے مسجد رواقیست۔ و بر آں دیوار دریست۔ بیرون آں در دریوزۂ[۱] صوفیان است۔ و آنجا جاہائے نماز و محراب ہائے نیکو ساختہ۔ و خلقے از متصوفہ ہمیشہ آنجا مجاور باشند۔ و نماز ہا آنجا کنند۔ الا روزِ آدینہ بمسجد در آیند۔ کہ آوازِ تکبیر بایشاں برسد ؁

بر رکنِ شمالئے مسجد رواقے نیکو است۔ و قبۂ بزرگ نیکو۔ کہ بر آں نوشتہ است۔ ھٰذا محرابُ زَکَرِیَّا النَّبِیِّ عَلَیْہِ السَّلَام۔ و گویند۔ او ایں جا نماز کردے پیوستہ ؁

و بر دیوار مشرقی درمیان جائے مسجد درگاہے عظیم بتکلّف ساختہ اند از سنگ مہندم۔ و نقاشی و نقاری کردہ۔ و دہ درِ نیکو بر آں بنہادہ۔ و بر درہا بتکلّف بسیار کردہ از آہن و برنج و مشبّک و حلقہا و میخہا بر آں زدہ۔ و گویند ایں درگاہ را سلیمان ساختہ است بہر پدرش ؁

۱؎ جامع از دو بخش و دو ایوان بطریق رباط ساختہ ؁

و چون بدرگاه در روند روی سوی مشرق از
آن دو در آنچه بر دست راست است یکی
را باب الرحمة گویند - و دیگر را باب التوبه که آنجا
توبهٔ داؤد علیه السلام قبول افتاده - مردم
بسیار آنجا روند - و نماز کنند و تقرب جویند
بخدای تبارک و تعالیٰ - و من که ناصرم در آن
مقام نماز کردم - و از خدای سبحانه و تعالیٰ توفیق
طاعت و تبرا از معصیت طلبیدم - خدای سبحانه
و تعالیٰ همه بندگان را توفیق آنچه رضای او
در آن است - روزی کناد و از معصیت توبه
دهاد بحرمتِ محمدٍ وَ آلہِ الطاہرین ۔

بر دیوار شرقی بگوشهٔ جنوبی مسجدیست سرداب
که بدرجهای بسیار فرو باید شدن - و آن بیست
گز در پانزده گز باشد و سقف سنگین بر ستونهای
رخام - و مهد عیسیٰ علیه السلام آنجا نهاده است
و آن مهد سنگین است و بزرگ - چنانکه مردم
در آنجا نماز کنند - و من در آنجا نماز کردم -
و آن را در زمین سخت کرده اند چنانکه نجنبد -
و مهد درین مسجد بجای محراب بنهاده اند - و

محراب مریم علیها السلام درین مسجد است بر
جانب مشرق - و محراب دیگر از آن زکریا علیه
السلام درین جاست - و آیات قرآن که در حق
زکریا علیه السلام و مریم علیها السلام آمده
است نیز بر آن محرابها نوشته اند - و گویند - مولد
عیسی علیه السلام درین مسجد بوده سنگی ازین
ستونها نشان دو انگشت دارد که گوئی کسی بدو
انگشت آن را گرفته است و این مسجد معروف
است بمهد عیسی علیه السلام و قندیلهای برنجین
و نقرگین آویخته - چنانکه همه شبها سوزد * و
چون از در این مسجد بگذری هم بر دیوار شرقی
چون بگوشهٔ مسجد بزرگ رسد مسجدی دیگر است
عظیم نیکو دوباره بزرگتر از مسجد مهد عیسی علیه
السلام و آن را مسجد الاقصی گویند - که خدای
عز و جل مصطفی را صلی الله علیه وسلم شب
معراج از مکه آنجا آورد و از آنجا بآسمان شد ند
و آنجا را عمارتی بتکلف کرده اند فرشهای
پاکیزه افگنده *

و چون بدیوار جنوبی باز گردند - از آن گوشه که

مقدارِ دو پشت گز پوششش نیست۔ ساخت است و
مقصورۂ بر وسطِ دیوار جنوبی بسیار بزرگ است۔
چنانکہ شانزدہ ستون در آنجاست و قبۂ نیز عظیم
بزرگ منقش بمینا۔ در دیوارِ مقصورۂ کہ با جانب
ساحت است۔ پانزدہ درگاہ است و درہائے
بتکلف بر آنجا بنہادہ۔ و از جملۂ آں درہا یکے
برنجی بیش از حد بتکلف و نیکوئی ساختہ اند۔
چنانکہ گوئی زریں است۔ بسیم سوختہ نقش کردہ
و نامِ مامون خلیفہ در آنجاست۔ و گویند مامون
از بغداد فرستادہ است ؛

اندرونِ پوشش حوضے در زمین است۔ تا
چوں باراں آید۔ آب در آنجا رود۔ و بر دیوارِ
جنوبی درے است۔ و آنجا متوضا است تا آب
کہ اگر کسے محتاج وضو شود۔ در آنجا رود۔ و
تجدیدِ وضو کند۔ و ہمہ پشت بامہا بارزیز اندودہ
باشد۔ و در زمین مسجد حوضہا و آبگیرہا بسیار
است در زمین بریدہ۔ چہ مسجد بیکبار بر سر
سنگ است۔ چنانکہ ہرچند باراں بیاید۔ ہیچ
آب تلف نشود۔ ہمہ در آبگیرہا رود و مردم

بر میدارند - و ناودانها از ارزیز ساخته - که آب بداں فرو آید - و حوضهائے سنگین در زیر ناودانها بنهاده بیرون مسجد به نسبت مواضع هر کجا نشیب است - دیوارِ مسجد بلند تر است و هر کجا فراز است - دیوار کوته تر است - پس بداں مواضع که شهر و محلها در نشیب است - مسجد را درها همچو نقب بریده اند و بساحت مسجد بیروں آورده - و از آں درها یکے را باب النبی علیه الف مرۃ سلام گویند - و ایں در از جانب قبله یعنی جنوب است - و پیغمبر ما علیه الصلوٰۃ و السلام در شب معراج از آں رهگذر در مسجد آمد -

پس از زیارتِ بیت المقدس چهار شنبه غرّه ذیقعد زیارت ابراهیم خلیل الرحمٰن علیه الصلوٰۃ و السلام عزم کردم - و از بیت المقدس تا آنجا که مشهد است شش فرسنگ است - و راه سوے جنوب مے رود - بر راه دیه هائے و زرع و باغ بسیار است و درختاں بے آب از انگور و انجیر و زیتون و سماق خود روئیده نهایت ندارد - و بیک فرسنگی شهر بیت المقدس تا پایاں

را جائے است کہ آں را عظیم بزرگ مے دارند و ہمیشہ قومے بدانجا مجاور باشند۔ و از زائران بسیار رسند۔ و آں را بیت اللحم گویند۔ و ترسایاں آنجا قرباں کنند و از روم آنجا بسیار آیند و من آں روز کہ از شہر بیاہدم۔ شب آنجا بودم ؛

مشہد ابراہیم صلوٰۃ اللہ علیہ را اہلِ شام و بیت المقدس خلیل گویند۔ و نام دہِ مطلوٗن و بریں مشہد ہا بسیار دہ ہائے دیگر وقف است میگویند۔ مشہد بر کنارِ دہ است از سوئے جنوب و آں چہار دیواری است از سنگ تراشیدہ ساختہ و محراب و مقصورہ کردہ و در مقصورہ محرابہائے نیکو ساختہ۔ و دو گور نہادہ کہ بسنگہائے تراشیدہ بہ بالائے مردے بر آوردہ اند۔ آنکہ بر دست راست است۔ قبرِ اسحٰق بن ابراہیم علیہما السلام است۔ و دیگر از آں زنِ اوست علیہا السلام و دریں مشہد زمین و دیوار را بہ فرشہائے قیمتی و حصیرہائے مغربی آراستہ۔ چنانکہ از دیبا نیکوتر

بُوَد. مصلّاے نمازی حصیر دیدم - آنجا کہ
گفتند از مصر بہ سی دینار زر مغربی خریدہ اند
کہ اگر آں مقدار دیباے رومی بودے - بداں
بہا نیز نیرزیدے +

چوں از مقصورہ بیروں روند - بمیان ساحت
مشہد دو خانہ است آنچہ بر دستِ راست است
اندر آں قبر ابراہیم خلیل صلوات اللہ علیہا است -
و آں خانہ بزرگ است - و در اندرونِ آں
خانۂ دیگر است - کہ گردِ او بر تواں گشت -
و چار دریچہ دارد کہ زائراں گردِ خانہ مے نگرند -
و از دریچہ قبر را مے بینند کہ از سنگ بمقدارِ
سہ گز بر آوردہ اند - و قندیلہا و چراغدانہاے
نقرگیں بسیار آویختہ - و آں خانۂ دیگر کہ بہ
دستِ چپ است - اندر آں گورِ سارہ است کہ زنِ
ابراہیم علیہ السلام بود - و میان ہر دو خانہ
رہگذرے کہ درِ ہر دو خانہ در آنست - چوں
دہلیزے - و آنجا نیز قنادیل و مسرجہاے
بسیار آویختہ و چوں ازیں ہر دو خانہ بگذرند -
دو گور خانہ دیگر است نزدیک ہم - بردست

راست قبرِ یعقوب پیغمبر است عَلَیْہِ السَّلاَم
و از دست چپ گور خانۂ زن یعقوب ؑ است
و بعد ازآں خانہاست کہ ضیافت خانہ ہاے
ابراہیم صَلوٰۃُ اللہِ عَلَیْہِ بودہ است ٭

و ازیں چہار دیوار بیروں نشیبے است - و
در آنجا گور خانۂ یوسف بن یعقوب عَلَیْہِمَا السَّلاَم
است گنبدے نیکو ساختہ اند - و در آں جا نیز
صحرا است - میان گنبدِ یوسف عَلَیْہِ السَّلاَم و
ایں مشہد مقبرۂ عظیم کردہ اند - و از بسیار جا ہا
مردہ را بہ آنجا آوردہ اند و دفن کردہ ٭

و بر بامِ مقصورہ کہ در مشہد است - حجرہ ہا
ساختہ اند مہماناں را کہ آنجا رسند - آں را اوقاف
بسیار باشد از دیہات و مستغلات در بیت المقدس -
و آنجا اغلب جو باشد - و گندم اندک باشد -
و زیتون بسیار باشد - و مہماناں و مسافراں
و زائراں را ناں و زیتون دہند - آنجا مداسہا
بسیار است کہ بہ استر و گاؤ ہمہ روز آرد

۱؎ وہ جائداد جس سے آمد ہو ٭

۲؎ چکیاں - خراس ٭

کنند - و کنیزکان باشند که همه روز نان پزند -
و نانهاے ایشان هر یکے یک من باشد - هر که
آنجا رسد - او را هر روز یک گردهٔ نان و
کاسهٔ عدس بزیت پخته دهند - و مویز نیز دهند
این عادت از روزگار خلیل الرحمٰن علیه السلام
تا این ساعت بر قاعده مانده - و روزے باشد
که پانصد کس آنجا رسند - و همه را این
ضیافت باشد ۔

بعد از زیارت این مشهد به بیت المقدس
آمدم - و از بیت المقدس پیاده با جمعے که عزیمِ
سفرِ حجاز داشتند - به نیمهٔ ذی الحجه برفتم - ده
روز بمکه بایستادم - و براهِ شام باز گشتم - پنجم
محرم چهار صد و سی و نه بقدس رسیدیم شرحِ مکه
و حج این جا ذکر نه کردم - تا به حجِ آخرین بشرح
بگویم ۔

ترسایان را به بیت المقدس کلیساے است
که آن را بیعة القمامه گویند - و آن را عظیم بزرگ
دارند - و هر سال از روم خلق بسیار آنجا آیند
بزیارت - این کلیسا جاے وسیع است

چنانکہ بیست ہزار آدمی در آنجا باشند - ہمہ بہ تکلفِ بسیار ساختہ از رُخامِ رنگین و نقاشی و تصویر - و کلیسا را از اندرون بہ دیباہائے رومی پیراستہ مصوّر کردہ - و بسیار از طلا بر آنجا بکار بردہ - و موضعے است بدو قسم کہ بر صفتِ بہشت و دوزخ ساختہ اند - یک نیمہ از آں وصفِ بہشتیان و بہشت است - و یک نیمہ از آں صورتِ دوزخیاں و دوزخ و آنچہ بداں ماند - و آں جائے است - کہ ہمانا در جہاں چناں جائے دیگر نباشد - و دریں کلیسا قسیساں و راہباں انجیل خوانند و نماز کنند و شب و روز بہ عبادت مشغول باشند پس از بیت المقدس عزم کردم - کہ در دریا نشینم - و بمصر روم باز از آنجا بمکہ روم - باد معکوس بود - بدریا متعذر بود رفتن براہِ خشک برفتم *

# انتخاب از بوستاں

## حمد

بنامِ جهاندارِ جاں آفریں / حکیمِ سخن بر زباں آفریں
خداوندِ بخشنده و دستگیر / کریمِ خطابخش و پوزش پذیر
سرِ پادشاہانِ گردن فراز / بدرگاهِ او بر زمین نیاز
نه گردن کشاں را بگیرد بفور / نه عذر آوراں را براند بجور
اگر خشم گیرد بکردارِ زشت / چو باز آمدی ماجرا در نوشت
اگر با پدر جنگ جوید کسے / پدر بیگماں خشم گیرد بسے
وگر بر رفیقاں نباشد شفیق / بفرسنگ بگریزد از وے رفیق
وگر ترکِ خدمت کند لشکری / شود شاهِ لشکر کش از وے بری
ولیکن خداوند بالا و پست / بعصیاں درِ رزق بر کس نبست
ادیمِ زمین سفرهٔ عامِ اوست / چه دشمن بریں خوانِ یغما چه دوست
اگر بر جفا پیشه بشتافتے / که از دستِ قهرش اماں یافتے
بری ذاتش از تهمتِ ضد و جنس / غنی ملکش از طاعتِ جن و انس
پرستارِ امرش همه چیز و کس / بنی آدم و مرغ و مور و مگس
لطیف و کرم گستر و کارساز / که دارائے خلق است و دانائے راز

مر او را رسد کبریا و منی | کہ ملکش قدیم است و ذاتش غنی
یکے را بسر برنہد تاج بخت | یکے را بخاک اندر آرد ز تخت
کلاہِ سعادت یکے بر سرش | گلیمِ شقاوت یکے در برش
پس پردہ بیند عملہائے بد | ہمو پردہ پوشد بآلائے خود
بدرگاہِ لطف و بزرگیش بر | بزرگاں نہادہ بزرگی ز سر
فرو ماندگاں را برحمت قریب | تضرع کناں را بدعوت مجیب
بر احوالِ نابودہ علمش بصیر | باسرارِ ناگفتہ لطفش خبیر
بقدرت نگہدار بالا و شیب | خداوندِ دیوانِ روزِ حسیب
مہیا کنِ روزیٔ مار و مور | وگرچند بیدست و پایند و زور
بامرش وجود از عدم نقش بست | کہ داند جز او کردن از نیست ہست
نہ ادراک در کنہِ ذاتش رسد | نہ فکرت بغورِ صفاتش رسد
دریں بحر جز مردِ داعی نرفت | گم آں شد کہ دنبالِ داعی نرفت
کسانے کزیں راہ برگشتہ اند | برفتند و بسیار سرگشتہ اند
خلافِ پیمبر کسے رہ گزید | کہ ہرگز بمنزل نخواہد رسید
مپندار سعدی کہ راہِ صفا | تواں رفت جز در پئے مصطفےٰ

## نعت

چہ نعت پسندیدہ گویم ترا | علیک السلام اے نبی الورا
خدایت ثنا گفت و تبجیل کرد | زمیں بوسِ قدرِ تو جبریل کرد

همه آسماں پیش قدرت خجل ۔ تو مخلوق و آدم ہنوز آب و گل
تو اصل وجود آمدی از نخست ۔ دگر ہرچہ موجود شد فرع تست
ندانم کدامیں سخن گویمت ۔ کہ والاتری زانچہ من گویمت
ترا عز لولاک تمکیں بس است ۔ ثنائے تو طٰہٰ و یٰس بس است
درود ملک بر روان تو باد ۔ بر اصحاب و بر پیروان تو باد

# باب اوّل در عدل و رائے تدبیر جہانداری

## حکایت

یکے دیدم از عرصۂ رودبار ۔ کہ پیش آمدم بر پلنگے سوار
چناں ہول ازاں حال بر من نشست ۔ کہ ترسیدم پاے رفتن ببست
تبسم کناں دست بر لب گرفت ۔ کہ سعدی مدار آنچہ دیدی شگفت
تو ہم گردن از حکم داور مپیچ ۔ کہ گردن نپیچد ز حکم تو ہیچ
چو خسرو بفرمان داور بود ۔ خدایش نگہباں و یاور بود
محال است چوں دوست دارد ترا ۔ کہ در دست دشمن گذارد ترا
رہ ایں است رو از حقیقت متاب ۔ بنہ گام و کامے کہ خواہی بیاب

## پند دادن کسرےٰ ہرمز را

شنیدم کہ در وقت نزع رواں ۔ بہرمز چنیں گفت نوشیرواں

که خاطر نگهدارِ درویش باش — نه دربندِ آسایشِ خویش باش
نیاید بنزدیک دانا پسند — شبان خفته و گرگ در گوسپند
برو پاسِ درویشِ محتاج دار — که شاه از رعیّت بود تاجدار
رعیّت چو بیخ است و سلطان درخت — درخت اے پسر باشد از بیخ سخت
مکن تا توانی دلِ خلق ریش — وگر میکنی میکنی بیخِ خویش
اگر جادهٔ بایدت مستقیم — رہِ پارسایان اُمید است و بیم
گزندِ کسانش نیاید پسند — که ترسد که در ملکش آید گزند
وگر در سرشتِ وے این خوے نیست — در آں کشور آسودگی بوے نیست
اگر پاے بندی رضا پیش گیر — وگر یک سواری سرِ خویش گیر
فراخی درآں مرز و کشور مخواه — که دلتنگ بینی رعیّت زِ شاه
زِ مستکبران دلاور بترس — ازآں کو نترسد زِ داور بترس
دِگر کشور آباد بیند بخواب — که دارد دلِ اہلِ کشور خراب
خرابی و بدنامی آید زِ جور — بزرگاں رسند این سخن را بغور
رعیّت نشاید بہ بیداد کشت — که مر سلطنت را پناہند و پشت
مراعاتِ دہقاں کن از بہرِ خویش — که مزدورِ خوشدل کند کار بیش
مروّت نباشد بدی با کسے — کزو نیکوئی دیده باشی بسے

## پند دادنِ خسرو شیرویه را

شنیدم که خسرو بشیرویه گفت — درآں دم که چشمش زِ دیدن بخفت

بر آں باش تا ہر چہ نیت کنی ‌‌ ‌ نظر در صلاحِ رعیت کنی
مپیچ اے پسر گردن از عقل و رائے ‌ ‌ که مردم ز دستت نپیچند پائے
گریزد رعیت زِ بیدادگر ‌ ‌ کند نامِ زشتش بہ گیتی سمر
بسے بر نیاید کہ بنیادِ خود ‌ ‌ بکند آنکہ بنہادِ بنیادِ بد
خرابی کند مردِ شمشیر زن ‌ ‌ نہ چندانکہ دودِ دلِ پیرزن

چراغے کہ بیوہ زنے برفروخت ‌ ‌ بسے دیدہ باشی کہ شہرے بسوخت
از آں بہرہ ورتر در آفاق کیست ‌ ‌ کہ در ملک رانی بانصاف زیست
چو نوبت رسد زیں جہاں غربتش ‌ ‌ ترحم فرستند بر تربتش
بد و نیک مردم چو مے بگذرند ‌ ‌ ہماں بہ کہ نامت بہ نیکی برند
خدا ترس را بر رعیت گمار ‌ ‌ کہ معمارِ ملک است پرہیزگار
بد اندیشِ تست آں و خونخوارِ خلق ‌ ‌ کہ نفعِ تو جوید در آزارِ خلق
ریاست بدستِ کسانے خطاست ‌ ‌ کہ از دستِ شاں دستہا بر خداست
نکوکار پرور نہ بیند بدی ‌ ‌ چو بد پروری خصمِ جانِ خودی
مکافاتِ دشمن بمالش مکن ‌ ‌ کہ بیخش بر آوردہ باید زِ بن
مکن صبر بر عاملِ ظلم دوست ‌ ‌ کہ از فربہی بایدش کند پوست
سرِ گرگ باید ہم اول برید ‌ ‌ نہ چوں گوسفنداں مردم درید

## حکایت

چہ خوش گفت بازارگانِ اسیر ‌ ‌ چو گردش گرفتند دزداں بہ تیر
چو مردانگی آید از رہزناں ‌ ‌ چہ مردانِ لشکر چہ خیلِ زناں

شہنشہ کہ بازارگاں را بخست — در خیر بر شہر و لشکر ببست
کے آنجا دگر ہوشمنداں روند — چو آوازۂ رسم بد بشنوند
اگر بایدت نام نیک و قبول — نکو دار بازارگان و رسول
بزرگاں مسافر بجاں پرورند — کہ نام نکوشاں بعالم برند
تبہ گردد آں مملکت عنقریب — کزو خاطر آزردہ آید غریب
نکو دار ضیف و مسافر عزیز — وز آسیبشاں برحذر باش نیز
ز بیگانہ پرہیز کردن نکوست — کہ دشمن تواں بود در زی دوست
قدیمانِ خود را بیفزائے قدر — کہ ہرگز نیاید ز پروردہ غدر
چو خدمت گزاریت گردد کہن — حق سالیانش فرامش مکن
گر او را ہرم دست خدمت ببست — ترا بر کرم ہمچناں دست ہست

## حکایت

شنیدم کہ شاپور دم در کشید — چو خسرو برسمش قلم در کشید
چو شد حالش از بینوائی تباہ — نبشت ایں حکایت بنزدیک شاہ
کہ اے شاہ آفاق گستر بعدل — اگر من نمانم تو باقی بفضل
چو بذل تو کردم جوانی خویش — بہنگام پیری مرانم ز پیش
غریبے کہ پر فتنہ باشد سرش — میازار و بیروں کن از کشورش
تو گر خشم بر وے نگیری رواست — کہ خود خوئے بدش دشمن در قفاست
وگر پارسی باشدش زاد بوم — بصنعاش مفرست و سقلاب و روم
ہم آنجا امانش مدہ تا بچاشت — نشاید بلا بر دگر کس گماشت

کہ گویند برگشتہ باد آں زمیں ۔ کزو مردم آیند بیروں چنیں
عمل گر دہی مرد منعم شناس ۔ کہ مفلس ندارد ز سلطاں ہراس
چو مفلس فرو برد گردن بدوش ۔ ازو بر نیاید دگر جز خروش
چو مشرف دو دست از امانت بداشت ۔ بباید برو ناظرے برگماشت
ور او نیز در ساخت با خاطرش ۔ ز مشرف عمل برکن و ناظرش
خدا ترس باید امانت گذار ۔ امیں کز تو ترسد امینش مدار
امیں باید از داور اندیشناک ۔ نہ از رفع دیوان و زجر و ہلاک
بیفشان و بشمار و فارغ نشیں ۔ کہ از صد یکے را نبینی امیں
دو ہمجنس دیرینہ را ہم قلم ۔ نباید فرستاد یک جا بہم
چہ دانی کہ ہمدست گردند و یار ۔ یکے دزد باشد یکے پردہ دار
چو دزداں ز ہم باک دارند و بیم ۔ رود در میاں کاروانے سلیم
یکے را کہ معزول کردی ز جاہ ۔ چو چندے برآید ببخشش گناہ
برآوردن کام امیدوار ۔ بہ از قید بندی شکستن ہزار
نویسندہ را گر ستون عمل ۔ بیفتد نبرد طناب امل
بفرمانبراں بر شہ دادگر ۔ پدر وار خشم آورد بر پسر
گہش میزند تا شود دردناک ۔ گہے میکند آبش از دیدہ پاک
چو نرمی کنی خصم گردد دلیر ۔ وگر خشم گیری شوند از تو سیر
درشتی و نرمی بہم در بہ است ۔ چو رگ زن کہ جراح و مرہم نہ ست
جوانمرد و خوش خلق و بخشندہ باش ۔ چو حق بر تو پاشد تو بر خلق پاش

نباید کسے در جہاں کو بماند ‌ ‌ مگر آں کزو نام نیکو بماند
نمرد آنکہ ماند پس از وے بجائے ‌ ‌ پل و مسجد و چاہ و مہمانسرائے
ہر آں کو نماند از پسش یادگار ‌ ‌ درخت وجودش نیاورد بار
وگر رفت و آثار خیرش نماند ‌ ‌ نشاید پس مرگش الحمد خواند
چو خواہی کہ نامت بود جاوداں ‌ ‌ مکن نام نیک بزرگاں نہاں
ہمیں نقش برخواں پس از عہد خویش ‌ ‌ کہ دیدی تو از عہد شاہان پیش
ہمیں کام و ناز و طرب داشتند ‌ ‌ بآخر برفتند و بگذاشتند
یکے نام نیکو ببرد از جہاں ‌ ‌ یکے رسم بد ماند ازو جاوداں
بسمع رضا مشنو ایذائے کس ‌ ‌ وگر گفتہ آید بغورش برس
گنہگار را عذر نسیاں بنہ ‌ ‌ چو زنہار خواہد تو زنہار دہ
گر آید گنہگارے اندر پناہ ‌ ‌ نہ شرطست کشتن باول گناہ
چو بارے بگفتی و نشنید پند ‌ ‌ بدہ گوشمالش بزندان و بند
وگر پند و بندش نیاید بکار ‌ ‌ درختے خبیث است بیخش برآر
چو خشم آیدت بر گناہ کسے ‌ ‌ تأمل کنش در عقوبت بسے
کہ سہل است لعل بدخشاں شکست ‌ ‌ شکستہ نشاید دگر بارہ بست
صواب است پیش از کشش بند کرد ‌ ‌ کہ نتواں سر کشتہ پیوند کرد

## گفتار اندر بخشایش بر ضعیفاں

ز بے حکم شرع آب خوردن خطاست ‌ ‌ وگر خوں بفتوے بریزی رواست

کرا شرع فتوےٰ دِہد بر ہلاک — الا تا نداری زِ کُشتنش باک
وگر دانی اندر تبارش کساں — بر ایشاں ببخشاے و راحت رساں
گُنہ بُود مردِ ستمگارہ را — چہ تاواں زن و طفلِ بیچارہ را
تنت زورمند است و لشکر گراں — ولیکن در اقلیمِ دُشمن مراں
کہ وے بر حصارے گریزد بلند — رسد کشورِ بے گُنہ را گزند
نظر کُن در احوالِ زندانیاں — کہ ممکن بُود بے گنہ درمیاں
چو بازارگاں در دیارت بمُرد — بمالش خیانت بُود دست بُرد
کزاں پس کہ بر وے بگریند زار — بہم باز گویند خویش و تبار
کہ مسکیں در اقلیمِ غربت بمُرد — متاعے کزو ماند ظالم ببُرد
بیندیش زاں طفلکِ بے پدر — وز آہِ دلِ دردمندش حذر
بسا نامِ نیکوے پنجاہ سال — کہ یک نامِ زِشتش کند پایمال
پسندیدہ کارانِ جاوید نام — تطاوُل نکردند بر مالِ عام
بر آفاق گر سر بسر پادشاست — چو مال از توانگر ستاند گداست
بمُرد از تہیدستی آزاد مرد — زِ پہلوے مسکیں شکم پُر نکرد

## حکایت در معنیٔ شفقت بر رعیت

شنیدم کہ فرماندہے دادگر — قبا داشتے ہر دو رُو آستر
یکے گفتش اے خسروِ نیک رُوز — قباے زِ دیباے چینی بدوز
بگفت ایں قدر ستر و آسائش است — وزیں بگذری زیب و آرائش است

نه از بهر آں مے ستانم خراج / که زینت کنم بر خود و تخت و تاج
اگر چوں زناں حله بر تن کنم / بمردی کجا دفع دشمن کنم
مرا ہم ز صد گونه آز و ہواست / ولیکن خزینه نه تنہا مراست
خزائن پر از بہر لشکر بود / نه از بہر آئین و زیور بود
سپاہی که خوشدل نباشد ز شاه / ندارد حدود ولایت نگاه
چو دشمن خر روستائے برد / ملک باج و ده یک چرا می خورد
مخالف خرش برد و سلطاں خراج / چه اقبال ماند دراں تخت و تاج
مروت نباشد بر افتاده زور / برد مرغ دوں دانه از پیش مور
رعیت درخت است اگر پروری / بکام دل دوستاں برخوری
به بیرحمی از بیخ و بارش مکن / که ناداں کند حیف بر خویشتن
کساں برخورند از جوانی و بخت / که بر زیردستاں نگیرند سخت
اگر زیردستے در آید ز پائے / حذر کن ز نالیدنش بر خدائے
چو شاید گرفتن به نرمی دیار / به پیکار خوں از مسامے مبار
بمردی که ملک سراسر زمیں / نیرزد که خونے چکد بر زمیں

## حکایت در معنئ شفقت ملوک پیشیں بر مسکیناں

یکے از بزرگان اہل تمیز / حکایت کند ز ابن عبدالعزیز
که بودش نگینے در انگشتری / فرو مانده در قیمتش جوہری
بشب گفتی آں جرم گیتی فروز / دُرے بود در روشنائی چو روز

قضا را درآمد یکی خشک سال — که شد بدر سیمای مردم ہلال
چو در مردم آرام و قوت ندید — خود آسودہ بودن مروت ندید
چو بیند کسے زہر در کام خلق — کیش بگذرد آب نوشین بحلق
بفرمود بفروختندش بسیم — کہ رحم آمدش بر غریب و یتیم
بیک ہفتہ نقدش بتاراج داد — بدرویش و مسکین و محتاج داد
فتادند در وے ملامت کنان — کہ دیگر بدستت نیاید چنان
شنیدم کہ میگفت و باران دمع — بعارض فرو میدویدش چو شمع
کہ زشت است پیرایہ بر شہریار — دل شہری از ناتوانی فگار
مرا شاید انگشتری بے نگین — نشاید دل خلقی اندوہگین
خنک آنکہ آسایش مرد و زن — گزیند بر آسایش خویشتن
نکردند رغبت ہنرپروران — بشادی خویش از غم دیگران
اگر خوش بخسپد ملک بر سریر — نپندارم آسودہ خسپد فقیر
وگر زندہ دارد شب دیر باز — بخسپند مردم بآرام و ناز

## حکایت اتابک مرحوم تکلہ بن زنگی رحمۃ اللہ علیہ

در اخبار شاہان پیشینہ ہست — کہ چون تکلہ بر تخت زنگی نشست
بدورانش از کس نیازرد کس — سبق برد اگر خود ہمین بود و بس
چنین گفت یکرہ بصاحبدلے — کہ عمرم بسر رفت بے حاصلے
چو مے بگذرد ملک و جاہ و سریر — نبرد از جہان دولت الا فقیر

نخواہم بہ کنج عبادت نشست
کہ فردا باہم این پنج روزے کہ ہست

چو بشنید دانائے روشن نفس
بہ تندی بر آشفت کائے نکلہ بس

طریقت بجز خدمت خلق نیست
بہ تسبیح و سجادہ و دلق نیست

تو بر تخت سلطانئے خویش باش
باخلاق پاکیزہ درویش باش

بصدق و ارادت میاں بستہ دار
ز طامات و دعوئے زباں بستہ دار

قدم باید اندر طریقت نہ دم
کہ اصلے ندارد دمے بے قدم

بزرگاں کہ نقد صفا داشتند
چنیں خرقہ زیر قبا داشتند

## حکایت

شنیدم کہ بگریست سلطان روم
برِ نیک مردے ز اہل علوم

کہ پایابم از دست دشمن نماند
جز ایں قلعہ و شہر با من نماند

بسے جہد کردم کہ فرزند من
پس از من شود سرور انجمن

کنوں دشمن بدگہر دست یافت
سر دست مردی و جہدم بتافت

چہ تدبیر سازم چہ درماں کنم
کہ از غم بفرسود جان و تنم

برآشفت دانا کہ ایں گریہ چیست
بریں عقل و ہمت بباید گریست

ولایت چہ باشد غم خویش خور
کہ از عمر بہتر شد و بیشتر

ترا ایں قدر تا بمانی بس است
چو رفتی جہاں جائے دیگر کس است

اگر ہوشمند است وگر بے خرد
غم او مخور کو غم خود خورد

مشقت نیرزد جہاں داشتن
گرفتن بشمشیر و بگذاشتن

بدیں پنج روزہ اقامت مناز
باندیشہ تدبیر رفتن بساز

کرا دانی از خسروان عجم — ز عهد فریدون و ضحاک و جم
که بر تخت و ملکش نیامد زوال — نماند بجز ملک ایزد تعال
کرا جاودان ماندن امید نیست — که گیتی همین جائے جاوید نیست
کرا سیم و زر ماند و گنج و مال — پس از وی بچندی شود پایمال
وز آن کس که خیری بماند روان — دما دم رسد رحمتش بر روان
بزرگی کزو نام نیکو نماند — توان گفت با اهل دل کو نماند
الا تا درخت کرم پروری — که بیشک بر کامرانی خوری
کرم کن که فردا که دیوان نهند — منازل بمقدار احسان دهند
یکی را بسعیش قدم پیشتر — بدرگاه حق منزلت بیشتر
یکی باز پس خائن و شرمسار — بترسد همی مرد ناکرده کار
بهل تا بدندان گزد پشت دست — تنوری چنین گرم و نانی نبست
ندانی که غله برداشتن — که سستی بود تخم ناکاشتن

## گفتار در نگاه داشتن خاطر درویشان

جهان زورمندی مکن بر کهان — که بر یک نمط می نماند جهان
سر پنجهٔ ناتوان بر مپیچ — که گر دست یابد برآید به پیچ
مبر گفتمت پای مردم ز جای — که عاجز شوی گر در آئی ز پای
دل دوستان جمع بهتر که گنج — خزینه تهی به که مردم برنج
مینداز در پای کار کسی — که افتد که در پایش افتی بسی
تحمل کن ای ناتوان از قوی — که روزی توانا تر از وی شوی

بہمت برآر از ستیزندہ شور — کہ بازوے ہمت بہ از دستِ زور
لبِ خشک مظلوم را گو بخند — کہ دندانِ ظالم بخواہند کند
بہانگِ دہل خواجہ بیدار گشت — چہ داند شبِ پاسباں چوں گذشت
خورد کاروانی غمِ بارِ خویش — نسوزد دلش بر خرِ پشت ریش
گرفتم کز افتادگاں نیستی — چو افتادہ بینی چرا ایستی
برینت بگویم یکے سرگذشت — کہ سستی بود زیں سخن درگذشت

## حکایت

چناں قحط سالے شد اندر دمشق — کہ یاراں فراموش کردند عشق
چناں آسماں بر زمیں شد بخیل — کہ لب تر نکردند زرع و نخیل
بخوشید سرچشمہاے قدیم — نماند آب جز آبِ چشمِ یتیم
نبودے بجز آہِ بیوہ زنے — اگر بر شدے دودے از روزنے
چو درویش بے برگ دیدم درخت — قوی بازواں سست و درماندہ سخت
نہ بر کوہ سبزی نہ در باغ شخ — ملخ بوستاں خورد و مردم ملخ
در آں حال پیش آمدم دوستے — ازو ماندہ بر استخواں پوستے
شگفت آمدم کو قوی حال بود — خداوند جاہ و زر و مال بود
بدو گفتم اے یارِ فرخندہ خوے — چہ درماندگی پیشت آمد بگوے
بخندید بر من کہ عقلت کجاست — چو دانی و پرسی سوالت خطاست
نہ بینی کہ سختی بغایت رسید — مشقت بحدِ نہایت رسید
نہ باراں ہمے آید از آسماں — نہ بر میرود دودِ فریاد خواں

بدو گفتم آخر ترا باک نیست
کشد زهر جائیکه تریاک نیست

گر از نیستی دیگرے شد ہلاک
ترا ہست کشتی ز طوفان چہ باک

نگہ کرد رنجیدہ در من فقیہ
نگہ کردن عالم اندر سفیہ

کہ مرد ارچہ بر ساحل است اے رفیق
نیاساید و دوستانش غریق

من از بینوائی نیم روے زرد
غم بینوایان دلم خستہ کرد

نخواہم کہ بیند خردمند ریش
نہ بر عضو مردم نہ بر عضو خویش

بحمد اللہ ارچہ ز ریش ایمنم
چو ریشے ببینم بلرزد تنم

منغص بود عیش آن تندرست
کہ باشد بہ پہلوے بیمار سست

چو بینم کہ درویش مسکین نخورد
بکام اندرم لقمہ زہر است و درد

یکے را بزندان درش دوستان
کجا ماندش عیش در بوستان

## حکایت

شبے دود خلق آتشے برفروخت
شنیدم کہ بغداد نیمے بسوخت

یکے شکر گفت اندران خاک و دود
کہ دکان ما را گزندے نبود

جہاندیدۂ گفتش اے بوالہوس
ترا خود غم خویشتن بود و بس

پسندی کہ شہرے بسوزد بنار
وگرچہ سرایت بود بر کنار

بجز سنگدل کے کند معدہ تنگ
چو بیند کسان بر شکم بستہ سنگ

توانگر خود آن لقمہ چون میخورد
چو بیند کہ درویش خون میخورد

تنک بے چو یاران بمنزل رسند
نخسپند کہ واماندگان از پسند

دل پادشاہان شود بار کش
چو بینند در گل خر خارکش

| | |
|---|---|
| اگر در سرای سعادت کس است | ز گفتار سعدیش حرفی بس است |
| همینت بسند است اگر بشنوی | که گر خار کاری سمن ندروی |

## حکایت

| | |
|---|---|
| خبر داری از خسروان عجم | که کردند بر زیردستان ستم |
| نه آن شوکت و پادشائی بماند | نه آن ظلم بر روستائی بماند |
| خطا بین که از دست ظالم برفت | جهان ماند و او با مظالم برفت |
| خنک روز محشر تن دادگر | که در سایهٔ عرش دارد مقر |
| بقومے که نیکی پسندد خدای | دهد خسروِ عادل و نیک رای |
| چو خواهد که ویران کند عالمی | نهد ملک در پنجهٔ ظالمی |
| سگالند ازو نیک مردان حذر | که خشم خدایست بیدادگر |
| بزرگی ازو دان و منت شناس | که زائل شود نعمت ناسپاس |
| نه خود خوانده در کتاب مجید | که در شکر نعمت بود بر مزید |
| اگر شکر کردی برین ملک و مال | بمالی و ملکی رسی بی زوال |
| وگر جور در پادشاهی کنی | پس از پادشاهی گدائی کنی |
| حرام است بر پادشه خواب خوش | چو باشد ضعیف از قوی بارکش |
| میازار عامی بیک خردله | که سلطان شبان است و عامی گله |
| چو پرخاش بینند و بیداد ازو | شبان نیست گرگ است فریاد ازو |
| بد انجام رفت و بد اندیشه کرد | که با زیردستان جفا پیشه کرد |
| نخوان کہ نفریں کنند از پست | نکو باش تا بد نگوید کست |

## حکایت

یکی بر سر شاخ و بُن مے برید — خداوند بستان نگہ کرد و دید
بگفتا گر این شخص بد میکند — نہ با من کہ با نفس خود میکند
نصیحت بجا است اگر بشنوی — ضعیفان مفگن بکتف قوی
کہ فردا بداور برد خسروے — گدائے کہ پیشت نیرزد جوے
چو خواہی کہ فردا شوی مہترے — مکن دشمن خویشتن کہترے
کہ چون بگذرد بر تو این سلطنت — بگیرد بکین آن گدا دامنت
مکن پنجہ از ناتوانان بدار — کہ گر بفگنندت شوی شرمسار
کہ زشت است در پنجہ آزادگان — بیفتادن از دست افتادگان
بزرگان روشندل و نیک بخت — بفرزانگی تاج بردند و تخت
بدنبالہ راستان کج مرو — وگر راست خواہی ز سعدی شنو

## صفت جمعیت اوقات درویش راضی

نگو جاہے از سلطنت بیش نیست — کہ ایمن تر از ملک درویش نیست
سبکبار مردم سبکتر روند — حق این است و صاحبدلان بشنوند
تہیدست تشویش نانے خورد — ملک غم بقدر جہانے خورد
گدا را چو حاصل شود نان شام — چنان خوش بخسپد کہ سلطان شام
غم و شادمانی بسر مے رود — بمرگ این دو از سر بدر میرود
چہ این را کہ بر سر نہادند تاج — چہ آن را کہ بر گردن آمد خراج
اگر سرفرازے بکیوان برست — وگر تنگدستے بزندان دراست

دراں دم کاجل بر سر ہر دو تاخت — کسے شاید از یکدگرشاں شناخت

## گفتار در نکوکاری و بدکاری و انجام آں

نکوکار مردم نباشد بدش — نورزد کسے بد کہ نیک آیدش
شر انگیز مردم سوے شر رود — چو کژدم کہ در خانہ کمتر رود
اگر نفع کس در نہاد تو نیست — چنیں جوہر و سنگ خارا یکیست
غلط گفتم اے یار شایستہ خوے — کہ نفع است در آہن و سنگ و روے
چنیں آدمی مردہ بہ ننگ را — کہ بروے فضیلت بود سنگ را
نہ ہر آدمی زادہ از دد بہ است — کہ دد ز آدمی زادۂ بد بہ است
بہ است از دد انسان صاحب خرد — نہ انساں کہ در مردم افتد چو دد
چو انساں نداند بجز خورد و خواب — کدامش فضیلت بود بر دواب
سوار نگوں بخت بے راہ رو — پیادہ برد زو برفتن گرو
کسے دانۂ نیک مردی نکاشت — کزو خرمن کام دل برنداشت
نہ ہرگز شنیدیم در عمر خویش — کہ بد مرد را نیکی آید بہ پیش

## حکایت سرہنگ مردم آزار

گرانے بچاہے در افتادہ بود — کہ از ہول او شیر نر مادہ بود
بد اندیش مردم بجز بد ندید — بیفتاد و عاجز تر از خود ندید
ہمہ شب ز فریاد و زاری نخفت — یکے بر سرش کوفت سنگے و گفت
تو ہرگز رسیدی بفریاد کس — کہ میخواہی امروز فریاد رس

همه تخم نامردمی کاشتی
ببین لاجرم بر که برداشتی

که بر جان ریشت نهد مرهمی
که وآها ز ریشت بنالد همی

تو ما را همی چاه کندی براه
بسر لاجرم در فتادی بچاه

دو کس چه کنند از پی خاص و عام
یکی نیک محضر دگر زشت نام

یکی تا کند تشنه را تازه حلق
دگر تا بگردن در افتند خلق

اگر بد کنی چشم نیکی مدار
که هرگز نیارد گز انگور بار

نپندارم ای در خزان کشته جو
که گندم ستانی بوقت درو

درخت زقوم ار بجان پروری
مپندار هرگز کزو بر خوری

رطب ناورد چوب خرزهره بار
چه تخم افگنی بر همان چشم دار

## حکایت

یکی پند می داد فرزند را
نگهدار پند خردمند را

مکن جور بر خردگان ای پسر
که یک روز افتی بزرگی ز سر

نمی ترسی ای گرگ ناقص خرد
که روزی پلنگیت برهم درد

بخردی درم زور سرپنجه بود
دل زیردستان ز من رنجه بود

بخوردم یکی مشت زورآوران
نکردم دگر زور بر لاغران

## حکایت در تغیر روزگار و انتقال دولت

شنیدم که در مصر میر اجل
سپه تاخت بر روزگارش اجل

گزیدند فرزانگان دست فوت
که در طب ندیدند داروی موت

همه تخت و ملکی پذیرد زوال
بجز ملک فرماندهٔ لایزال

چو نزدیک شد روز عمرش بشب
شنیدم که میگفت در زیر لب

که در مصر چون من عزیزی نبود
چو حاصل همین بود چیزی نبود

جهان گرد کردم نخوردم برش
برفتم چو بیچارگان از سرش

پسندیده رایی که بخشید و خورد
جهان از پی خویشتن گرد کرد

در آن کوش تا با تو ماند مقیم
که هرچه از تو ماند دریغست و بیم

کند خواجه بر بستر جان گداز
یکی دست کوتاه و دیگر دراز

در آن دم ترا مینماید بدست
که دهشت زبانش ز گفتن ببست

که دستی بجود و کرم کن دراز
دگر دست کوته کن از ظلم و آز

کنونت که دست است خاری بکن
دگر کی برآری تو دست از کفن

## حکایت پادشاه ظالم که خر را بسخره میگرفت

شنیدم که از پادشاهان غور
یکی پادشه خر گرفتی بزور

بگویند باری بعزم شکار
برون رفت بیداد گر شهریار

تکاور بدنبال صیدی براند
شبش درگرفت از حشم دور ماند

بتنها ندانست روی و رهی
بیفتاد ناکام شب در دهی

خری دید پوینده کارگر
توانا و زور آور و باربر

یکی مرد کرد استخوانش بدست
چنان میزدش کاستخوان میشکست

شهنشه برآشفت و گفت ای جوان
ز حد رفت جورت برین بی زبان

پسندش نیامد فرومایه قول
یکی بانگ بر پادشه زد بهول

که بیهوده بگرفتم این کار پیش
برو چون ندانی پس کارِ خویش

نه از جهل می‌بشکنم پای خر
که از جورِ سلطانِ بیدادگر

خر این جایگه لنگ و ناچار کش
از آن به که پیشِ ملک بارکش

لقد و بر چنان ملک و دولت که راند
که لعنت برو تا قیامت بماند

گرفتم که خر بارش اکنون کشد
در آن روز بار خران چون کشد

گر انصاف پرسی بد اختر کسست
که در راحتش رنج دیگر کس است

شه این جمله بشنید چیزی نگفت
به پشت اسپ سر بر زین بخفت

همه شب ز بیداری اختر شمرد
ز سودا و اندیشه خوابش نبرد

چو آواز مرغ سحر گوش کرد
پریشانی شب فراموش کرد

سواران همه شب بتگ تاختند
سحرگه پی اسپ بشناختند

در آن عرصه بر اسپ دیدند شاه
پیاده دویدند یکسر سپاه

بزرگان نشستند و خوان خواستند
بخوردند و مجلس بیاراستند

چو شورِ طرب در نهاد آمدش
ز دهقان دوشینه یاد آمدش

بفرمود جستند و بستند سخت
بخواری فگندند در پای تخت

سیه دل برآهیخت شمشیر تیز
ندانست بیچاره روی گریز

شمرد آن دم از زندگی آخرش
بگفت آنچه گردیده در خاطرش

ز نامهربانی که در دور تست
همه عالم آوارهٔ جور تست

نه من کردم از دستِ جورت نفیر
که خلقی ز خلقی یکی گفته گیر

وگر بخت آید نکوهش ز من — بانصاف بیخ نکوهش بکن
ترا چاره از ظلم برگشتن است — نه بیچارهٔ بی گنه کشتن است
چو بیداد کردی توقع مدار — که نامت به نیکی رود در دیار
بدان سان نکوهش شنود پادشاه — که خلقش ستایند در بارگاه
چه سود آفرین بر سر انجمن — پس چرخه نفرین کنان پیرزن
بگرفت این سخن شاه ظالم بگوش — ز سرمستی غفلت آمد بهوش
در آن ده که طالع نمودش بهی — دهی را به بخشید فرمان دهی
به نزد من آنکس نکوخواه گشت — که گوید فلان خار در راه گشت
نگه کن گفتش نکو بهر روی — جفاهای نمام است وجه قوی
هر آنکس که عیبش نگویند پیش — هنر داند از جاهلی عیب خویش

## حکایت زور آزمائے تنگدست

یکی مشت زن بخت و روزی نداشت — نه اسباب شامش مهیا نه چاشت
ز جور شکم گل کشیدی به پشت — که روزی محال است خوردن بمشت
مدام از پریشانی روزگار — دلش خسته بودی و تن سوگوار
گهش جنگ با عالم خیره کش — گه از بخت شوریده رویش ترش
گه از دیدن عیش شیرین خلق — فرو رفتی آبش به تلخی بحلق
گه از کار آشفته بگریستی — که کس دید ازین تلختر زیستی؟
کسان شهد نوشند و مرغ و بره — مرا روی نان می نبیند تره

اگر انصاف پرسی نہ نیکوست این
دریغ از فلک شیوہ ساختے
مگر روزگارے ہوس راندمے
شنیدم کہ روزے زمینے بکافت
سنجاک اندرش عقد بگسیختہ
دہان بے زبان پند میگفت و راز
نہ این است حال دہن زیر گل
غم از گردش روزگاران مدار
ہمان لحظہ کین خاطرش روی داد
کہ اے نفس بے رای و تدبیر و ہش
اگر بندہ بار بر سر برد
در آن دم کہ حالش دگرگون شود
غم و شادمانی نماند و لیک
کرم پای دارد نہ دیہیم و تخت
مکن تکیہ بر ملک و جاہ و حشم
نخواہی کہ ملکت برآید بہم
زر افشان چو دنیا بخواہی گذاشت
[illegible]
[illegible]

برہنہ من و گربہ را پوستین
کہ گنجے بدست من انداختے
نہ خود گرد محنت بیفشاندمے
عظامے زنخدان پوسیدہ یافت
گہرہای دندان فرو ریختہ
کہ اے خواجہ با بے نوائی بساز
شکر خوردہ انگار یا خون دل
کہ بے ما بگردد بسے روزگار
غم از خاطرش رخت یکسو نہاد
بکش بار تیمار و خود را مکش
دگر سر باوج فلک بر برد
بیکدم از سرش ہر دو بیرون شود
جزا ست عمل ماند و نام نیک
بدہ کز تو این ماند اے نیکبخت
کہ پیش از تو بود است بعد از تو ہم
[illegible]
کہ سعدی [illegible] اگر زر نداشت
[illegible]
[illegible]

نکوئی کن امسال چون ده تراست
که سال دگر دیگرے ده خداست

کسے زین میان گوے دولت ربود
که در بند آسایش خلق بود

بکار آمد آنها که برداشتند
نه گرد آوریدند و بگذاشتند

اگر گنج قارون بدست آوری
نماند مگر آنچه بخشی بری

## گفتار در مصلحت اندیشی تا کار بتدبیر برآید جنگ کردن نشاید

همے تا بر آید به تدبیر کار
مدارای دشمن به از کارزار

چو نتوان عدو را بقوت شکست
به نعمت بباید در فتنه بست

گر اندیشه داری ز دشمن گزند
به تعویذ احسان زبانش ببند

عدو را بجای خسک زر بریز
که احسان کند کند دندان تیز

بتدبیر شاید جهان خورد و لوس
چو دستے نشاید گزیدن ببوس

بتدبیر رستم در آید به بند
که اسفندیارش نجست از کمند

عدو را بفرصت توان کند پوست
پس او را مدارا چنان کن که دوست

حذر کن ز پیکار کمتر کسے
که از قطره سیلاب دیدم بسے

مزن تا توانی بر ابرو گره
که دشمن اگرچه زبون دوست به

بود دشمنش تازه و دوست ریش
کسے کش بود دشمن از دوست بیش

مزن با سپاهے ز خود بیشتر
که نتوان زد انگشت بر نیشتر

وگر زو تواناتری در نبرد
نه مردیست بر ناتوان زور کرد

اگر پیل زوری وگر شیر چنگ
بنزدیک من صلح بهتر که جنگ

چو دست از همه حیلتی درگسست
حلال است بردن بشمشیر دست

اگر صلح خواهد عدو سر مپیچ
وگر جنگ جوید عنان بر مپیچ

که گر وی ببندد در کارزار
ترا قدر و هیبت شود یک هزار

ور او پای جنگ آورد در رکاب
نخواهد بحشر از تو داور حساب

تو هم جنگ را باش چون فتنه خاست
که با کینه ور مهربانی خطاست

چو با سفله گوئی بلطف و خوشی
فزون گرددش کبر و گردن کشی

چو دشمن در آید بعجز از درت
بدر کن ز دل کین و خشم از سرت

چو زنهار خواهد کرم پیشه کن
ببخشای و از مکرش اندیشه کن

ز تدبیر پیر کهن بر مگرد
که کار آزموده بود سالخورد

برآرند بنیاد رویین ز پای
جوانان بشمشیر و پیران برای

بیندیش در قلب هیجا مفر
چه دانی کزان که باشد ظفر

چو بینی که لشکر بهم پشت داد
بتنها مده جان شیرین بباد

اگر بر کناری برفتن بکوش
وگر در میان لبس دشمن بپوش

وگر خود هزاری و دشمن دویست
چو شب شد در اقلیم دشمن مایست

شب تیره پنجاه سوار از کمین
چو پانصد بشوکت بدرد زمین

چو خواهی بریدن بشب راهها
حذر کن نخست از کمینگاهها

میان دو لشکر چو یکروزه راه
بماند بزن خیمه بر جایگاه

گر او پیشدستی کند غم مدار
ور افراسیاب است مغزش برار

عدو بیت بیابی چو یکروزه راند
سرپنجهٔ زورمندش نماند

تو آسوده بر بستر مانده زن — که نادان ستم کرد بر خویشتن
چو دشمن شکستی بیفگن علم — که بازش نیاید جراحت بهم
بسی در قفای هزیمت مران — نباید که دور افتی از یاوران
هوا بینی از گرد هیجا چو میغ — بگیرند گردت به زوبین و تیغ
به دنبال غارت نراند سپاه — که خالی بماند پس پشت شاه
سپاه را نگهبانی شهریار — به از جنگ در حلقهٔ کارزار

## گفتار در نواختن سپاه با فزودن منصب و جاه

دلاور که باری تهور نمود — بباید بمقدارش اندر فزود
که بار دگر دل نهد بر هلاک — ندارد ز پیکار یاجوج باک
سپاهی در آسودگی خوش بدار — که در حالت سختی آید بکار
کنون دست مردان جنگی ببوس — نه آنگه که دشمن فرو کوفت کوس
سپاهی که کارش نباشد ببرگ — چرا دل نهد روز هیجا بمرگ
نواحی ملک از کف بدسگال — به لشکر نگهدار و لشکر بمال
ملک را بود بر عدو دست چیر — چو لشکر دل آسوده باشند و سیر
بهای سر خویشتن می خورند — نه انصاف باشد که سختی برند
چو دارند گنج از سپاهی دریغ — دریغ آیدش دست بردن بتیغ

چه مردی کند در صف کارزار — چو دستش تهی باشد و کار زار

## گفتار در کار کردن برائے کار آزمودگان

به پیکار دشمن دلیران فرست — هژبران بناورد شیران فرست
برائے جہاندیدگاں کار کن — که صید آزموده‌ست گرگ کہن
مترس از جوانان شمشیر زن — حذر کن ز پیران بسیار فن
جوانان پیل افگن و شیر گیر — ندانند دستان روباه پیر
خردمند باشد جہاندیده مرد — که بسیار گرم آزموده‌ست و سرد
جوانان شایسته و بخت ور — ز گفتار پیران نه پیچند سر
گرت مملکت باید آراسته — مده کار معظم بنو خاسته
سپه را مکن پیشرو جز کسے — که در جنگہا بوده باشد بسے
نتابد سگ صید رو از پلنگ — ز روبه رمد شیر نادیده جنگ
چو پرورده باشد پسر در شکار — نترسد چو پیش آیدش کارزار
بکشتی و نخچیر و آماج و گوے — دلاور شود مرد پرخاش جوے
بگرمابه پرورده عیش و ناز — بترسد چو بیند در جنگ باز
دو مردش نشانند بر پشت زین — بود کش زند کودکے بر زمین
یکے را که دیدی تو در جنگ پشت — بکش گر عدو در مصافش نکشت
مخنث به از مرد شمشیر زن — که روز وغا سر بتابد چو زن

### حکایت

چه خوش گفت گرگین بفرزند خویش — چو قربان پیکار بربست و کیش

اگر چوں زناں جست خواہی گریز
مرو آب مردانِ جنگی مریز

سوارے کہ بنمود در جنگ پشت
نہ خود را کہ نام آوراں را بکشت

تہور نباید مگر زاں دو یار
کہ افتند در حلقۂ کارزار

دو ہمجنس ہمسفرہ ہمزباں
بکوشند در قلبِ ہیجا بجاں

کہ ننگ آیدش رفتن از پیش تیر
برادر بچنگالِ دشمن اسیر

چو بینی کہ یاراں نباشند یار
ہزیمت بجائے غنیمت شمار

## گفتار دلدارئ ہنرمنداں

دو تن پرور اے شاہ کشور کشائے
یکے اہلِ رزم و دگر اہلِ رائے

ز نام آوراں گوے دولت برد
کہ دانا و شمشیر زن پرورد

ہر آں کو قلم را نورزید و تیغ
برو گر بمیرد مگو اے دریغ

قلم زن نگہدار و شمشیر زن
نہ مطرب کہ مردی نیاید ز زن

نہ مردیست دشمن در اسباب جنگ
تو مدہوشِ ساقی و آوازِ چنگ

بسا اہلِ دولت بہ بازی نشست
کہ دولت برفتش بہ بازی ز دست

## گفتار در حذر از دشمن در صلح

نگویم ز جنگِ بد اندیش ترس
در آوازۂ صلح ازو بیش ترس

بسا کس بروز آیتِ صلح خواند
چو شب شد سپہ بر سرِ خفتہ راند

زرہ پوش خسپند مرد افگناں
کہ بستر بود خوابگاہِ زناں

بخیمه درون مرد شمشیر زن — برهنه نخسپد چو در خانه زن
بباید نهان جنگ را ساختن — که دشمن نهان آورد تاختن
حذر کار مردان کار آگه است — یزک سد رویین لشکر گه است

## گفتار در حسن تدبیر با دشمنان

میان دو بدخواه کوتاه دست — نه فرزانگی باشد ایمن نشست
که گر هر دو با هم سگالند راز — شود دست کوتاه ایشان دراز
یکی را به نیرنگ مشغول دار — دگر را برآور ز هستی دمار
اگر دشمنی پیش گیرد ستیز — بشمشیر تدبیر خونش بریز
برو دوستی گیر با دشمنش — که زندان شود پیرهن بر تنش
چو در لشکر دشمن افتد خلاف — تو بگذار شمشیر خود در غلاف
چو گرگان پسندند با هم گزند — برآساید اندر میان گوسفند
چو دشمن بدشمن شود مشتغل — تو با دوست بنشین بآرام دل

## گفتار اندر ملاطفت با دشمن از روئے عاقبت اندیشی

چو شمشیر پیکار برداشتی — نگهدار پنهان ره آشتی
که کشورکشایان مغفر شکاف — نهان صلح جستند و پیدا مصاف
دل مرد میدان نهانی بجوے — که باشد که در پایت افتد چو گوے
چو سالارے از دشمن افتد بچنگ — بکشتن درش کرد باید درنگ

کہ افتد کزیں نیمہ ہم سروری — بماند گرفتار در چنبری
اگر کشتی ایں بندۂ ریش را — نہ بینی دگر بندۂ خویش را
نترسد کہ دورانش بندی کند — کہ بر بندیاں زورمندی کند
کسے بندیاں را بود دستگیر — کہ خود بودہ باشد بہ بندی اسیر
اگر سر نہد بر خط سروری — چو نیکش بداری نہد دیگری
وگر خفیہ یک دل بدست آوری — از آں بہ کہ صد دل بشب خوں بری

## گفتار در حذر از اقربائے دشمن کہ بمکر دوست گردند

گرت خویش دشمن شود دوستدار — ز تلبیس ایمن مشو زینہار
کہ گردد درونش بکین تو ریش — چو یاد آیدش مہر پیوند خویش
بد اندیش را لفظ شیریں مبیں — کہ ممکن بود زہر در انگبیں
کسے جاں از آسیب دشمن برد — کہ مر دوستاں را بدشمن شمرد
نگہ دارد آں شوخ در کیسہ دُر — کہ داند ہمہ خلق را کیسہ بر
سپاہی کہ عاصی شود از امیر — ورا تا توانی بخدمت مگیر
ندانست سالار خود را سپاس — ترا ہم نداند ز غدرش ہراس
بسوگند و عہد استوارش مدار — نگہبان پنہاں برو برگمار
نو آموز را ریسماں کن دراز — نہ بگسل کہ دیگر نہ بینیش باز
چو اقلیم دشمن بجنگ و حصار — گرفتی بزندانیانش سپار
کہ بندی چو دنداں بخوں در برد — ز حلقوم بیدادگر خوں خورد

چو برکندی از دستِ دشمن دیار — رعیت بسامان تر از وے بدار
کہ گر باز کوبد درِ کارزار — برآرند عام از دماغش دمار
وگر شہریاں را رسانی گزند — درِ شہر بر رُوئے دشمن مبند
مگو دُشمن تیغ زن بر در است — کہ ہمبازِ دُشمن بشہر اندر است
بہ تدبیرِ جنگ بد اندیش کوش — مصالح بیندیش و نیت بپوش
مِنہ در میاں راز با ہر کسے — کہ جاسوس ہمکاسہ دیدم بسے
سکندر کہ با شرقیاں حرب داشت — درِ خیمہ گویند در غرب داشت
چو بہمن بزاولستاں خواست شد — چپ آوازہ افگند و از راست شد
اگر جز تو داند کہ عزمِ تو چیست — بریں رائے و دانش بباید گریست
حذر کن ز پرخاش و کیں آوری — کہ عالم بزیرِ نگیں آوری
چو کارے برآید بلطف و خوشی — چہ حاجت بہ تندی و گردن کشی
نخواہی کہ باشد دلت دردمند — دلِ دردمنداں برآور ز بند
بہ بازو توانا نباشد سپاہ — برو ہمت از ناتواناں بخواہ
دُعائے ضعیفانِ اُمیدوار — ز بازوئے مردی بہ آید بکار

ہر آنکہ استعانت بدرویش برد
اگر بر فریدوں زد از پیش برد

# بابِ دوم در احسان

اگر ہوشمندی بمعنی گرائے — کہ معنی ز صورت بماند بجائے
کرا دانش و جود و تقویٰ نبود — بصورت درش ہیچ معنی نبود
کسے خسپد آسودہ در زیرِ گل — کہ خسپند زو مردم آسودہ دل
غمِ خویش در زندگی خور کہ خویش — بمردہ نپردازد از حرص خویش
زر و نعمت اکنوں بدہ کان تست — کہ بعد از تو بیروں ز فرمان تست
نخواہی کہ باشی پراگندہ دل — پراگندگاں را ز خاطر مہل
کسے گوئے دولت ز دنیا برد — کہ با خود نصیبے بعقبیٰ برد
بپوشیدن ستر درویش کوش — کہ ستر خدایت بود پردہ پوش
مگرداں غریب از درت بے نصیب — مبادا کہ گردی بدرہا غریب
بزرگے رساند بمحتاج خیر — کہ ترسد کہ محتاج گردد بغیر
بحالِ دلِ خستگاں درنگر — کہ روزے تو دل خستہ باشی مگر
فرو ماندگاں را درون شاد کن — ز روزِ فرو ماندگی یاد کن
نہ خواہندۂ بر درِ دیگراں — بشکرانہ خواہندہ از در مراں

## گفتار در ترحّم بر یتیماں

پدر مردہ را سایہ بر سر فگن — غبارش بیفشاں و خارش بکن

ندانی چه بودش فرو مانده سخت ‌‌ ‌ بود تازه بے بیخ ہرگز درخت

چو بینی یتیمے سر افگنده پیش ‌ ‌ مده بوسه بر روئے فرزند خویش

یتیم ار بگرید که نازش خرد ‌ ‌ وگر خشم گیرد که بارش برد

الا تا نگرید که عرش عظیم ‌ ‌ بلرزد ہمے چوں بگرید یتیم

برحمت بکن آبش از دیده پاک ‌ ‌ بشفقت بیفشانش از چہره خاک

اگر سایهٔ او برفت از سرش ‌ ‌ تو در سایهٔ خویشتن پرورش

من آنگه سر تاجور داشتم ‌ ‌ که سر در کنار پدر داشتم

اگر بر وجودم نشستے مگس ‌ ‌ پریشاں شدے خاطر چند کس

کنوں گر برنداں برندم اسیر ‌ ‌ نباشد کس از دوستانم نصیر

مرا باشد از درد طفلاں خبر ‌ ‌ که در طفلی از سر برفتم پدر

## حکایت بر سبیل تمثیل

یکے خار پائے یتیمے بکند ‌ ‌ بخواب اندرش دید صدر خجند

ہمے گفت و در روضہا مے چمید ‌ ‌ کزاں خار بر من چه گلہا دمید

مشو تا توانی ز رحمت بری ‌ ‌ که رحمت برندت چو رحمت بری

چو انعام کردی مشو خود پرست ‌ ‌ که من سرورم دیگراں زیردست

اگر تیغ دورانش انداخت است ‌ ‌ نه شمشیر دوراں ہنوز آخت است

چو بینی دعا گوئے دولت ہزار ‌ ‌ خداوند را شکر نعمت گزار

که چشم از تو دارند مردم بسے ‌ ‌ نه تو چشم داری بدست کسے

# حکایت در اخلاق پیغمبران

شنیدم کہ یک ہفتہ ابن السبیل — نیامد بہ مہمانسرائے خلیل
ز فرخندہ خوئی نخوردے پگاہ — مگر بینوائے در آید ز راہ
بروں رفت و ہر جانبے بنگرید — در اطراف وادی نگہ کرد و دید
بہ تنہا یکے در بیاباں چو بید — سر و مویش از برف پیری سپید
بہ دلداریش مرحبائے بگفت — برسم کریماں صلائے بگفت
کہ اے چشمہائے مرا مردمک — یکے مردمی کن بہ نان و نمک
نعم گفت و برجست و برداشت گام — کہ دانست خلقش علیہ السلام
رقیبان مہمانسرائے خلیل — بعزت نشاندند پیر ذلیل
بفرمود و ترتیب کردند خواں — نشستند بر ہر طرف ہمگناں
چو بسم اللہ آغاز کردند جمع — نیامد ز پیرش حدیثے بسمع
چنیں گفت اے پیر دیرینہ روز — چو پیراں نمے بینمت صدق و سوز
نہ شرط است وقتیکہ روزی خوری — کہ نام خداوند روزی بری
بگفتا نگیرم طریقت بدست — کہ نشنیدم از پیر آذر پرست
بدانست پیغمبر نیک فال — کہ گبر است پیر تبہ بودہ حال
بخواری براندش چو بیگانہ دید — کہ منکر بود پیش پاکاں پلید
سروش آمد از کردگار جلیل — بہیبت ملامت کناں کاے خلیل
منش دادہ صد سالہ روزی و جاں — ترا نفرت آمد ازو یک زماں

گر او مے برد پیش آتش سجود | تو واپس چرا مے بری دست جود

## حکایت

شنیدم کہ مردے براہِ حجاز | بہر خطوہ کردے دو رکعت نماز
چناں گرم رو در طریقِ خدا | کہ خارِ مغیلاں نکندے ز پا
بآخر ز وسواسِ خاطر پریش | پسند آمدش در نظر کارِ خویش
بہ تلبیسِ ابلیس در چاہ رفت | کہ نتواں ازیں خوبتر راہ رفت
گرش رحمتِ حق نہ دریافتے | غرورش سر از جادہ برتافتے
یکے ہاتف از غیب آواز داد | کہ اے نیکبختِ مبارک نہاد
مپندار گر طاعتے کردۂ | کہ نزلے بدیں حضرت آوردۂ
باحسانے آسودہ کردن دلے | بہ از الف رکعت بہر منزلے

## حکایت در معنئ احسان با خلقِ خدا

یکے در بیاباں سگے تشنہ یافت | بروں از رمق در حیاتش نیافت
کلہ دلو کرد آں پسندیدہ کیش | چو حبل اندراں بست دستارِ خویش
بخدمت میاں بست و بازو گشاد | سگِ ناتواں را دمے آب داد
خبر داد پیغمبر از حالِ مرد | کہ داور گناہانِ او عفو کرد
الا گر جفاکاری اندیشہ کن | کرم پیشہ گیر و وفا پیشہ کن
کسے با سگے نیکوئی گم نکرد | کجا گم شود خیر با نیک مرد
کرم کن چناں کت برآید ز دست | جہانباں درِ خیر بر کس نہ بست

کرت دست احسان نباشد ہمے | چراغے بنہ در زیارت گہے
بقنطار زر بخش کردن ز گنج | نبخشند آنکہ دینارے از دست رنج
برد ہر کسے بار در خورد زور | گرانست پائے ملخ پیش مور
تو با خلق نیکی کن اے نیکبخت | کہ فردا نگیرد خدا بر تو سخت
گر از پا در آید نماند اسیر | کہ افتادگاں را بود دستگیر
بآزار فرماں مدہ بر رہی | کہ باشد کہ افتد بفرماں دہی
چو تمکین وجاہت بود بر دوام | مکن زور بر مرد درویش و عام
کہ افتد کہ با جاہ و تمکیں بود | چو بیدق کہ ناگاہ فرزیں بود
نصیحت شنو مردم نیک بیں | نپاشند در ہیچ دل تخم کیں
خداوند خرمن زیاں مے کند | کہ بر خوشہ چیں سرگراں میکند
نترسد کہ نعمت بمسکیں دہد | وزاں بار غم بر دل ایں نہد
بسا زورمندا کہ افتاد سخت | بس افتادہ را یاوری کرد بخت
دل زیر دستاں نباید شکست | مبادا کہ روزے شوی زیر دست

## حکایت

بنالید درویشے از ضعف حال | بر تند خوئے خداوند مال
نہ دینار دادش سیہ دل نہ دانگ | برو زد بسر باری از طیرہ بانگ
دل سائل از جور او خوں گرفت | سر از غم بر آورد و گفت اے شگفت
توانگر ترش روئے بارے چراست | مگر مے نترسد ز تلخی خواست
بفرمود کوتہ نظر تا غلام | براندش بخواری و زجر تمام

به ناکردن شکر پروردگار
شنیدم که برگشت ازو روزگار

شقاوت برهنه نشاندش چو سیر
نه بارش رها کرد و نه بارگیر

نشاندش قضا بر سر از فاقه خاک
مشعبد صفت کیسه و دست پاک

سراپای حالش دگرگونه گشت
بدین ماجرا مدتی برگذشت

غلامش بدست کریمی فتاد
توانگر دل و دست و روشن نهاد

بدیدار مسکین آشفته حال
چنان شاد بودی که مسکین بمال

شبانگه یکی بر درش لقمه جست
ز سختی کشیدن قدمهاش سست

بفرمود صاحب نظر بنده را
که خوشنود کن مرد خواهنده را

چو نزدیک بردش ز خوان بهره
برآورد بی خویشتن نعره

چو نزدیک آمد بر خواجه باز
عیان کرد اشکش بدیباچه راز

بپرسید سالار فرخنده خوی
که اشکت ز جور که آمد بروی

بگفت اندرونم بشورید سخت
بر احوال این پیر شوریده بخت

که مملوک وی بودم اندر قدیم
خداوند املاک و اسباب و سیم

چو کوتاه شد دستش از عز و ناز
کند دست خواهش بدرها دراز

بخندید و گفت ای پسر جور نیست
ستم بر کس از گردش دور نیست

نه آن تند خو بست بازارگان
که بردی سر از کبر بر آسمان

من آنم که آن روز از در براند
بروز منش دور گیتی نشاند

نگه کرد باز آسمان سوی من
فرو شست گرد غم از روی من

خدا ار بحکمت به بندد دری
کشاید بفضل و کرم دیگری

بسا مفلس بینوا سیر شد | بسا کار منعم زبر زیر شد

## گفتار در طریق تسخیر مردم باخلاق و کرم

ببخش ای پسر کآدمی زاده صید | باحسان توان کرد و وحشی بقید
عدو را بالطاف گردن ببند | که نتوان بریدن بتیغ این کمند
چو دشمن کرم بیند و لطف و جود | نیاید دگر خبث از و در وجود
مکن بد که بد بینی از یار نیک | نروید ز تخم بدی بار نیک
چو با دوست دشوار گیری و تنگ | نخواهد که بیند ترا نقش و رنگ
وگر خواجه با دوستان نیک خوست | بسی بر نیاید که گردند دوست

## حکایت روباه درویش

یکی روبهی دید بی دست و پای | فرو ماند در صنع و لطف خدای
که چون زندگانی بسر می برد | بدین دست و پا از کجا میخورد
درین بود درویش شوریده رنگ | که شیری درآمد شغالی بچنگ
شغال نگونبخت را شیر خورد | بماند آنچه روباه از و سیر خورد
دگر روز باز اتفاقے فتاد | که روزی رسان قوت روزش بداد
یقین مرد را دیده بیننده کرد | شد و تکیه بر آفریننده کرد
کزین پس بکنجی نشینم چو مور | که روزی نخوردند پیلان بزور
زنخدان فرو برد چندی بجیب | که بخشنده روزی فرستد ز غیب

نه بیگانه تیمار خوردش نه دوست ... چو چنگش رگ و استخوان ماند و پوست
چو صبرش نماند از ضعیفی و هوش ... ز دیوار محرابش آمد بگوش
برو شیر درنده باش اے دغل ... مینداز خود را چو روباه شل
چنان سعی کن کز تو ماند چو شیر ... چو روباه چه باشی بوامانده سیر
چو شیران که را گردن فربه است ... گر افتد چو روبه سگ از وے به است
بچنگ آر و با دیگران نوش کن ... نه بر فضلهٔ دیگران گوش کن
بخور تا توانی ببازوے خویش ... که سعیت بود در ترازوے خویش
چو مردان ببر رنج و راحت رسان ... مخنث خورد دسترنج کسان
بگیر اے جوان دست درویش پیر ... نه خود را بیفگن که دستم بگیر
خدا را بر آن بنده بخشایش است ... که خلق از وجودش در آسایش است
کرم ورزد آن سر که مغزے در اوست ... که دون همتانند بے مغز و پوست
کسے نیک بیند بهر دو سرائے ... که نیکی رساند بخلق خدائے

## حکایت عابد بخیل

شنیدم که مردیست پاکیزه بوم ... شناسا و رهرو در اقصاے روم
من و چند سیاح صحرانورد ... برفتیم قاصد بدیدار مرد
سر و چشم هر یک ببوسید و دست ... بتمکین و عزت نشاند و نشست
زرش دیدم و زرع و شاگرد و رخت ... ولے بیمروت چو بے بر درخت
بخلق و کرم گرم رو مرد بود ... ولے دیگدانش قوی سرد بود

ہمہ شب نبودش قرار و ہجوع   ز تسبیح و تہلیل و ما را ز جوع
سحر گہ میاں بست و در باز کرد   ہماں لطف و دوشینہ آغاز کرد
جوانے کہ شیریں و خوش طبع بود   کہ با ما مسافر در آں ربع بود
مرا بوسہ گفتا بہ تصحیف دہ   کہ درویش را توشہ از بوسہ بہ
بخدمت منہ دست بر کفش من   مرا ناں دہ و کفش بر سر بزن
بہ ایثار مرداں سبق بردہ اند   نہ شب زندہ داراں کہ دل مردہ اند
کرامت جوانمردی و ناں دہی است   مقالات بیہودہ طبل تہی است
قیامت کسے باشد اندر بہشت   کہ معنی طلب کرد و دعوے بہشت
بمعنی تواں کرد دعوے درست   دم بے قدم تکیہ گاہیست سست

# حکایت در حلم پادشاہاں

یکے را خرے در گل افتادہ بود   ز سودایش خوں در دل افتادہ بود
بیاباں و باراں و سرما و سیل   فروہشتہ ظلمت بر آفاق ذیل
ہمہ شب دریں غصہ تا بامداد   سقط گفت و نفریں و دشنام داد
نہ دشمن برست از زبانش نہ دوست   نہ سلطاں کہ آں بوم و مرز آں اوست
قضا را خداوند آں پہن دشت   در آں حال منکر بر او برگذشت
شنید آں سخنہاے دور از صواب   نہ صبر شنیدن نہ روے جواب
ملک خشمگیں در حشم بنگریست   کہ سوداے ایں بر من از بہر چیست
یکے گفت شاہا بہ تیغش بزن   کہ نگذاشت کس را نہ دختر نہ زن

| | |
|---|---|
| نگہ کرد سلطان عالی محل | خورش در بلا دید و خر در وحل |
| بہ بخشید بر حال مسکین مرد | فرو خورد خشم سخنہاے سرد |
| زرش داد و اسب و قبا پوستین | چہ نیکو بود مہر در وقت کین |
| یکے گفتش اے پیر بے عقل و ہوش | عجب رستی از قتل گفتا خموش |
| اگر من بنالیدم از درد خویش | وے انعام فرمود در خورد خویش |
| بدی را بدی سہل باشد جزا | اگر مردی احسن الی من اسا |

## حکایت توانگرے متکبر و سائلے صاحبدل

| | |
|---|---|
| شنیدم کہ مغرورے از کبر مست | در خانہ بر روے سائل ببست |
| بہ کنجے فرو ماندہ نشست مرد | جگر گرم و آہ از تف سینہ سرد |
| شنیدش یکے مرد پوشیدہ چشم | بگفتا چہ در تابت آورد و خشم |
| فرو گفت و بگریست بر خاک کو | جفائے کزاں شخص آمد برو |
| بگفت اے فلاں ترک آزار کن | یک امشب بنزد من افطار کن |
| بخلق و فریبش گریباں کشید | بمنزل در آوردش و خواں کشید |
| بر آسود درویش روشن نہاد | بگفت ایزدت روشنائی دہاد |
| شب از نرگسش قطرہ چندے چکید | سحر دیدہ برکرد و دنیا بدید |
| حکایت بشہر اندر افتاد و جوش | کہ بے دیدہ دیدہ برکرد دوش |
| شنید ایں سخن خواجہ سنگدل | کہ برگشت درویش ازو تنگدل |
| بگفتا حکایت کن اے نیکبخت | کہ چوں سہل شد بر تو ایں کار سخت |

که بر کردت این شمع گیتی فروز | بگفت ای ستمکار آشفته روز
تو کوته نظر بودی و سست رای | که مشغول گشتی بجغد از همای
بروی من این در کسی کرد باز | که کردی تو بر روی او در فراز
اگر بوسه بر خاک مردان زنی | بمردی که پیش آیدت روشنی
کسانیکه پوشیده چشم دل اند | همانا کزین توتیا غافل اند
چو برگشته دولت ملامت شنید | سر انگشت حسرت بدندان گزید
که شهباز من صید دام تو شد | مرا بود دولت بنام تو شد
کسی چون بدست آورد جره باز | فرو برده چون موش دندان آز

## در تلاش اهل الله بخدمت خلق الله

الا گر طلبگار اهل دلی | ز خدمت مکن یکزمان غافلی
خورش ده به گنجشک و کبک و حمام | که یک روزت افتد همای بدام
چو هر گوشه تیر نیاز افگنی | امید است ناگه که باز افگنی
دری هم بر آید ز چندین صدف | ز صد چوبه آید یکی بر هدف

## حکایت همدرین معنی

یکی را پسر گم شد از راحله | شبانگه بگردید در قافله
ز هر خیمه پرسید و هر سو شتافت | بتاریکی آن روشنائی بتافت
چو آمد بر مردم کاروان | شنیدم که میگفت با ساربان

ندانی کہ چوں راہ بُردم بدوست — ہر آنکس کہ پیش آمدم گفتم اوست
مشائخ بجاں طالب ہر کسند — کہ باشد کہ وقتے بمردے رسند
برند از برائے دِلے بارہا — خورند از برائے گلے خارہا

## حکایت

کسے دید صحرائے محشر بخواب — چو مس تفتہ روئے زمیں ز آفتاب
ہمے بر فلک شد ز مردم خروش — دماغ از تپش مے برآمد بجوش
یکے شخص ازیں جملہ در سایہ — بگردن بر از خُلد پیرایہ
بپرسید کائے مجلس آرائے مرد — کہ بود اندریں مجلست پایمرد
رزے داشتم بر در خانہ گفت — بسایہ درش نیک مردے بخفت
دریں وقتِ نومیدی آں مرد راست — گناہم ز داور داور بخواست
کہ یارب بریں بندہ بخشایشے — کزو دیدہ ام وقتے آسایشے

## گفتار در بیان معنی سیاست و تدبیر ملکداری و عدل و داد

بگفتیم در باب احساں بسے — ولیکن نہ شرط است با ہر کسے
بخور مردم آزار را خون و مال — کہ از مرغ بد کندہ بہ پر و بال
کسے را کہ با خواجۂ تست جنگ — بدستش چرا میدہی چوب و سنگ
برانداز بیخے کہ خار آورد — درختے بپرور کہ بار آورد
کسے را بدہ پایۂ مہتراں — کہ بر کہتراں سر ندارد گراں
مبخشائے بر ہر کہ آں ظالمے ست — کہ رحمت برو جور بر عالمے ست

جہانسوز را کشتہ بہتر چراغ / یکے بہ در آتش کہ خلقے بداغ
ہر آنکہ کہ بر دزد رحمت کنی / بہا زوے خود کاروان میزنی
جفا پیشگان را بدہ سر بباد / ستم بر ستم پیشہ عدلست و داد

## گفتار درین کہ احسان با کسیکہ سزاوار احسان نباشد نشاید

شنیدم کہ مردے غم خانہ خورد / کہ زنبور بر سقف او لانہ کرد
زنش گفت ازینان چہ خواہی مکن / کہ مسکین پریشان شوند از وطن
بشد مرد نادان پس کار خویش / گرفتند یک روز زن را بہ نیش
زن بے خرد بر در و بام و کوے / ہمے کرد فریاد و میگفت شوے
بیامد ز دکان سوے خانہ مرد / بران بے خرد زن لبے طیرہ کرد
مکن روے بر مردم اے زن ترش / تو گفتی کہ زنبور مسکین مکش
کسے با بدان نیکوئی چون کند / بدان را تحمل بد افزون کند
چو اندر سرے بینی آزار خلق / بشمشیر تیزش بیازار حلق
چہ نیکو زدست این مثل پیر دہ / ستور لگد زن گران بار بہ
دگر نیک مردی نماید عسس / نیارد بشب خفتن از دزد کس
نہ ہر کس سزاوار باشد بمال / یکے مال خواہد دگر گوشمال
چو گربہ نوازی کبوتر برد / چو فربہ کنی گرگ یوسف درد

# باب سوم

چنین نقل دارم ز مردان راه / فقیران منعم گدایان شاه
که پیرے بدریوزه شد بامداد / در مسجدے دید و آواز داد
یکے گفتش این خانهٔ خلق نیست / که چیزے دہند بشوخی مایست
بپرسید این خانه کیست پس / که بخشایش نیست بر حال کس
بگفتا خموش این چه لفظ خطاست / خداوند خانه خداوند ماست
نگه کرد قندیل و محراب دید / بسوز از جگر نعره بر کشید
که حیف است ازینجا فراتر شدن / دریغ است محروم ازین در شدن
نرفتم بنومیدی از هیچ کوے / چرا از در حق روم زرد روے
هم آنجا کنم دست خواهش دراز / که دانم نگردم تهی دست باز
شنیدم که سالے مجاور نشست / چو فریاد خواهان بر آورده دست
شبے پاے عمرش فرو شد بگل / طپیدن گرفت از ضعیفش دل
سحر برد شخصے چراغش بسر / رمق دید ازو چون چراغ سحر
همے گفت غلغل کنان از فرح / وَمَن دَقَّ بَابَ الکَرِیمِ انفَتَح

## حکایت در معنے آنکه طالب صادق بجا بر نگردد

شبے تا سحر صالحے زنده داشت / سحر دستهاے دعا بر فراشت

یکے ہاتف انداخت در گوش پیر / کہ بیحاصلی رَو سرِ خویش گیر
بریں در دعائے تو مقبول نیست / بخواری برو یا بزاری بایست
شبے دیگر از ذکر و طاعت نخفت / مریدے ز حالش خبر داشت گفت
چو دیدی کزاں روے بست است در / بہ بیحاصلی سعی چنداں مبر
بدیباچہ بر اشکِ یاقوت فام / بحسرت ببارید و گفت اے غلام
مپندار گر وے عناں برشکست / کہ من باز دارم ز فتراک دست
بنومیدی آنگہ بگردیدمے / ازیں رہ کہ راہِ دگر دیدمے
چو خواہندہ محروم گشت از درے / چہ غم گر شناسد درِ دیگرے
شنیدم کہ راہم دریں کوے نیست / ولے ہیچ راہے دگر روے نیست
دریں بود سر بر زمین فدا / کہ گفتند در گوش حالش ندا
قبولست گرچہ ہنر نیستش / کہ جز ما پناہے دگر نیستش

## حکایت

یکے در نشاپور دانی چہ گفت / بفرزندے کہ ناموس را شب نخفت
توقع مدار اے پسر گر کسی / کہ بے سعی ہرگز بجائے رسی
سمیلاں چو بر نگیرد قدم / وجودیست بے منفعت چوں عدم
طمع دار سود و بترس از زیاں / کہ بے بہرہ باشند فارغ زیاں

## حکایت در ہمتِ قدم و دستِ مرداں

قضارا من و پیرے از فاریاب / رسیدیم در خاکِ مغرب بآب

مرا یک درم بود بر داشتند / بکشتی و درویش بگذاشتند
سیاہاں برانند کشتی چو دود / کہ آں ناخدا ناخدا ترس بود
مرا گریہ آمد ز تیمار جفت / برآں گریہ قہقہ بخندید و گفت
مخور غم برائے من اے پر خرد / مرا آنکس آرد کہ کشتی برد
بگسترد سجادہ بر روئے آب / خیالست پنداشتم یا بخواب
ز مدہوشیم دیدہ آں شب نخفت / نگہ بامداد اں بمن کرد و گفت
عجب ماندی اے یار فرخندہ رائے / ترا کشتی آورد و مارا خدائے
چرا اہل صورت بدیں نگروند / کہ ابدال در آب و آتش روند
نہ طفلے کز آتش ندارد خبر / نگہ داردش مادر مہرور
پس آنانکہ در وجد مستغرق اند / چنیں داں کہ منظورِ عین الحق اند
نگہدارد از تابِ آتش خلیل / چو تابوتِ موسےٰ ز غرقابِ نیل
چو کودک بدستِ شناور براست / نترسد و گر دجلہ پہنا دراست
تو بر روئے دریا قدم چوں زنی / چو مرداں کہ بر خشک تر دامنی

## گفتار در معنیٔ ہیچ وجود ممکنات رو بروئے ہستیٔ واجب تعالےٰ

رہِ عقل جز پیچ بر پیچ نیست / بر عارفاں جز خدا ہیچ نیست
تواں گفتن ایں با حقائق شناس / ولے خردہ گیرند اہلِ قیاس

کہ پس آسمان و زمیں چیستند — بنی آدم و دام و دد کیستند
پسندیدہ پرسیدی اے ہوشمند — بگویم گر آید جوابت پسند
کہ ہامون و دریا و کوہ و فلک — پری آدمی زاد و دیو و ملک
ہمہ ہرچہ ہستند زاں کمترند — کہ با ہستیش نام ہستی برند
عظیم است پیشت تو دریا بموج — بلند است گردون گرداں باوج
ولے اہل صورت کجا پے برند — کہ ارباب معنی بہ ملکے درند
کہ گر آفتاب است یک ذرہ نیست — وگر ہفت دریاست یک قطرہ نیست
چو سلطان عزت علم برکشد — جہاں سر بجیب عدم درکشد

## حکایت کرم شب تاب

مگر دیدہ باشی کہ در باغ و راغ — بتابد بشب کرمکے چوں چراغ
یکے گفتش اے مرغک شب فروز — چہ بودت کہ بیروں نیائی بروز
ببیں کاتشیں کرمک خاک زاد — جواب از سر روشنائی چہ داد

کہ من روز و شب جز بصحرا نیم
ولے پیش خورشید پیدا نیم

# انتخاب از کلّیاتِ حزیں

## حمد

بنامِ نگارندۂ ہست و بود — فرازندۂ ایں رواقِ کبود
سرِ دانشاں تاہم فرخندہ پست — کہ عقل از ثنایش فروماندہ پست
سپاسش نشاید باندیشہ گفت — سخن کے تواں کوہِ البرز سفت
ازل تا ابد گر ببالا پرد — ز حدِ خود اندیشہ برنگذرد
بہ پیشش قدم را دریں نکتہ دِہ — اگر خرد راہی باندازہ نہ
ترا برتر از حدِ خود راہ نیست — کہ نقش از نگارندہ آگاہ نیست
پئے مصطفےٰ گیر اگر میروی — رہِ راست اینست اگر بگروی

## نعت

بلند از کہ شد رایتِ سروری — کہ بخشید عزت بہ پیغمبری
ز فیض کہ ایں مشت گل جاں گرفت — فروغ از کہ رخسارِ ایماں گرفت
محمدؐ سرافراز خیلِ رسل — شفیع البرایا دلیل[1] السبل
فرازندۂ پایۂ سروری — بر آرندۂ تاجِ پیغمبری
گل از نافۂ خلقِ او مشکبو — خور از بادۂ مہرِ او سرخ رو

[1] راہنما۔

شد از شان او شوکت کفر پست / بمیلاد او قصر کسریٰ شکست
دل از عظمت عام او چیره دست / لب از لذت نام او شیر مست
بسجده‌ش عبادت روائی گرفت / جبین صنم جبهه سائی گرفت
دل افروز پاکی نهادان ولیست / ترنج بهشت را یادداران ولیست
کلید دل تنگ بربسته کار / در رحمت خاص پروردگار
عیان کرده پوشیده اسرار را / ز رخ پرده برداشت انوار را
سپاس و صلاے سزاوار او / بر او باد و بر آل اطهار او
بر اصحاب دیرینه دانش همه / بیاران روشن روانش همه

## بیان استاد

مرا داور روشن روانے سبق / که یاد آید روحش تحیات حق
بدان تقوئے آں را که اقران تو / نگیرند در حشر دامان تو
جوانمردی آں باشد اے نکته رس / که فردا نگیری تو دامان کس
بود عفو و اغماض جرم عباد / کرم آں که آں را نیاری بیاد
نشان حسب ترک با وحی اشتهت / ز خود گر نیاری و گذشتن وفی نهت
ز آبا نگردد نسب مکتسب / کند رفعت نفس عالی نسب
اساس سلوک سبیل وصال / بود صدق اقوال و حسن فعال

## اشارت سلوک سبیل بجز و مسکینی و ترک خودی و خودبینی

اگر بنده را سر بلندی رسد / ز مسکینی و مستمندی رسد

ز خودبینی ابلیس مردود شد
کف خاک افتاد و مسجود شد

نه بینی که چون دانه افتد بخاک
بکوشد بمہر و مہ تابناک

کند افتادگی سر فرازش کنند
بصد ناز با برگ و سازش کنند

مکن خود پرستی نه تا بگروی
خدا بنده گردی ز ترک خودی

مجاہد اگر نفس اماره کشت
کلید در فتح دارد بمشت

چه حاصل که صد خرقه بر تن دری
خدا رس نشوی چون ز خود نگذری

فزونی چه خواہی کم خویش گیر
ره ایمنت گر سالکی پیش گیر

## حکایت

یکی طعن و تشنیع بر مرد بے
بآزاد مرد حقیقت رسے

سخن چند سختها باد باز گفت
ازان نازش خانی چو گل بر شگفت

نشاند رخسار بر خاک سود
بہ یزدان سپاس فراوان نمود

پس آنگه چنین گفت آزاد مرد
کرم بایدم در جہان فخر کرد

که یاد چو من ناسزا بنده
نمود اشت سالار فرخنده

با خسان او دل بریش بند داشت
که نام مرا بر زبان رانده داشت

## موصوف بجز پاسخ نه وصاف حقیر

نشستیم با ہم بگاہ چمن
من و عارفی چون اویس قرن

سخن رانده هم از سیرت رہبران
زبانم روان بود و طبعم جوان

مقامات مردان بیان کرده
حکایات صاحبدلان کرده

چه پرسم سخن گوئی آراستم
ادا کرده هم آن را که می خواستم

نشنید آنچہ گفتم بسمعِ قبول ۔ نشد از فضول گوئیِ من ملول
پس آنگہ درِ تربیت باز کرد ۔ دلم مخزنِ گوہرِ راز کرد
کہ وصافِ خیرِ چنداں ہنر ۔ نباشد بمیزانِ بالغ نظر
اگر مے توانی دریں کہنہ دیر ۔ بر آں شو کہ موصوف باشی بخیر
چو دیدند کایں غافلاں خفتہ اند ۔ بناچار گویندگاں گفتہ اند
نباشد اگر بندہ را انتباہ ۔ خموشی ثواب است و گفتن گناہ

## اشارت بعدل و انصاف و ترکِ جور و اعتساف

میازار تا مے توانی کسے ۔ کہ پُر زور تر از تو دیدم بسے
بر آورد گیتی از ایشاں دمار ۔ چہ دیدند در مغزِ شاں مور و مار
در آفاق دیدم بسے دیو و دد ۔ کہ بنیادِ شاں کند مبتلائے بد
چہ نازی بباز و چہ نازی بچنگ ۔ کہ فرد است در گردنت پالہنگ
چہ بالی بخویش اے گیاہِ ضعیف ۔ کہ فردا او زود شد بادِ حریف
گرفتم کہ گو در زمی و گشتم ۔ خورد استخوانِ ترا خاک ہم
درختِ نکو باش اے سربلند ۔ چناں زی کہ در سایہ ات خوش نشیند
ترحم بر احوالِ افتادہ کن ۔ مشو در رہِ رہرواں خاربن
نہ در بندِ ایں ملکِ غدار باش ۔ تو از نیکنامی جہاندار باش

جدا کن ز ہم نیک و بد مغز و پوست
مکافاتِ ہر کار دنبالِ اوست

## حکایت

نہادیم پائے سفر در طریق — سفر کردۂ چند با من رفیق
بشہرے رسیدیم از رودبار — کہ بودند از ظلمِ والی فگار
قضا وزد و دنداں بوالی گماشت — بجز خلع دیگر علاجے نداشت
سبک یک دو دنداں چو بیچارہ کند — گراں تر شد آں درد و بر مستمند
بیاسود مسکیں ز درد آں زماں — کہ دنداں نماندش دگر در دہاں
شد القصہ آں روز فرخ چو چاشت — دہاں بود چوں حقہ دنداں نداشت
شد افسانہ در شہر و کوے ایں حدیث — کہ کندند دندانِ کرگِ خبیث
چو گل بود خنداں لبِ آں رمہ — کہ کندیم دندانِ ظالم ہمہ
یکے از رفیقانِ من ایں چو دید — شگفت آمدش لب بدنداں گزید
بگفت اے عزیزانِ بیدار بخت — مرا عبرت آمد ازیں حال سخت
کہ از ساقیِ چرخِ دیرینہ زور — بجام است پاداشِ انصاف و جور

## پند شاہاں

چنین است فرماں کہ حق راہناں — نشاید نمودن ز فرماں دہاں
نمایندۂ راہِ خیر و سلوک — ندارد نصیحت دریغ از ملوک
کہ در خیرِ ایشاں بود خیرِ خلق — نکوخواہِ خلق است پاکیزہ دلق
بیا اے شہنشاہِ شوکت فروش — فقیرانہ بنشیں و بکشائے گوش
باندرزِ من گوش بکشا دمے — کہ بہتر و ہم زندہ از عالمے
بود پندم افزایشِ ہوشِ تو — کنم گوہر آویزۂ گوشِ تو

چہ بندی میاں را بزرّیں کمر | کہ بستن ضرور است رختِ سفر
پئے ایں سفر برگ و سازے بیار | سرشکے بیار و نیازے بیار
چو مے پرسی از گنج داراں حساب | حسابِ خدا راچہ گوئی جواب
بتا زوال ایں چہ دلبستگی است | نجات و سعادت بوارستگی است
خدا بندگان از تو نالاں بحق | دلِ مستمنداں ز جورِ تو شق
شقاوت بلائیست بے زینہار | مکن زینہار ایں بلا را شعار
شعورت چہ شد اے اسیرِ غرور | مگر از سفر دُوری عدیم الشعور
جبیں از خروشت جہاں مے طپد | زمیں مے طپد آسماں مے طپد
سعادت کسے را کند رہبری | کہ آموزد از گفتہ ات سروری

## حکایت

شنیدم فریدوں با فرّ و ہوش | نیاسود چشمش شب از روز و گوش
بخاصاں چنیں گفت در بامداد | کہ امشب سرائے مرا گوش داد
ہماناں کہ نالیدہ باشند درد | صدائے و نشنیدہ ایں خفتہ مرد
چو غفلت ز مظلوم و درد گوش | مرا دوش ایں درد نالید گوش

## حکایت

ستم پیشہ را بہ بستند سخت | کہ بیداد گر بود و برگشتہ بخت
عبورِ من افتاد زاں رہگذار | کہ گرگِ ستم بود در گیر و دار
مرا دید و نالید برگشتہ روز | چو روبہ کشید از سرِ عجز پوز
بسے گفت خواہم کہ منت نہی | ز چنگالِ شیراں خلاصم دہی

ز نالیدنش سیل اشکم کشود | کہ ظالم بسیمائے مظلوم بود
خرد گفت انصاف را پاس دار | کہ رزق است و فن کار ایں نابکار
بدو گفتم آہستہ اے لابہ گر | دلم را مشوراں مسوزاں جگر
خرد شد دلم گرچہ از زاریت | ولے ترسم از مردم آزاریت
توانی کہ از جور و کینت زمیں | بنالید پیش جہاں آفریں
بسے کردہ پیچیدہ بر دست و پا | ز صد ورطہ جستی بحکم خدا
بر فتی بسے بر سر کار خویش | نیابد ہم اشتر ز اطوار خویش
ستمگر را اگر برحمت پلہ | بنالد [illegible] گلہ
کرم گرچہ خلق الٰہی بود | تباہی گراں را تباہی بود
گر اکنوں پشیمانی از کار زشت | کسی گر [illegible]
کشاید در رحمت کردگار | گناہت ببخشد آمرزگار
کند آشتی با تو مشکل کشا | تو چوں صلح کردی بخلق خدا

## حکایت

دو کس را سر جنگ بود و ستیز | بہم کردہ دنداں و چنگال تیز
یکے زاں دو سامان پیکار کرد | قبا جوشن و خود دستار کرد
پدر گفتش اے خام بیہودہ کوش | اگر سخت جوشی از صلح پوش
گرت ہست داماں فرصت بچنگ | فرو کوب با نفس خود طبل جنگ

## پند

شنو ایں سوال از فلاطوں یکے | ز دشمن چساں کینہ باید [illegible]

جوانب [illegible] داده روشن | بنفشه که گرد و [illegible] به صد رنگ

# معاملهٔ شیخ [illegible] با کناس در قناعت و ترک [illegible] منت از ناکس

حکایت [illegible] قصهٔ باستان | [illegible] کرد و پیر [illegible] پریشان
که از [illegible] شیخ ابراهیم گفت | در ایام خود آشکار و نهفت
[illegible] | [illegible] کناس [illegible]
[illegible] باداد | [illegible] از [illegible] قاد
[illegible] مشغول بود | [illegible] سرود
[illegible] | [illegible] در جهان
[illegible] یا فهم | [illegible] یا فهم
[illegible] کلام | [illegible] باده [illegible] ظالم
[illegible] حرف | [illegible] شرف
نگه کرد و پیر [illegible] | بگفتا که [illegible] فقیر
تماشا [illegible] روزی [illegible] | [illegible] از ایشان [illegible]
[illegible] ز دل | [illegible] خندی چو گل
[illegible] اندر [illegible] | [illegible] از عشق
[illegible] | [illegible]

## در مذمت طمع

شبی سر برآوردم از جیب خویش ... چو آبی که خیزد ز دریای ریش
طمع جلوه گر شد مرا در نظر ... ز سر زشت رو هیکلی زشت تر
بدو گفتم ای رانده بیخردان ... پدر گیتیت باز گو در جهان
بگفتا که شک در قضا و قدر ... نفور گشتن از خالق نفع و ضر
بگفتم که ای پیشه خود بگو ... چه باقی درین کارگاه و درو
چه صنعتگری داری از جزو و کل ... بگفتا زبونی و خواری و ذل
بدو گفتم از حاصل خود خبر ... بگو شمه‌ای باز ای شوخ سر
تا لت کرام است و غایت کدام ... بگفتا که خسران بود والسلام

## صلاح شاه صلاح این کارگاه و
## فسادش تباهی نظام انام است

الا ای جهاندار فرخنده خوی ... دمی گوش بگشا بفرخنده گوی
نخستین نکو گیر راه سلوک ... که خلقی گراید بدین ملوک
جهاندار باید بپوشد به کیش ... بکن پیروان خود به شبان خویش
قلاوز راهی بپیش حال ... مبادا که باشی دلیل ضلال
دگر خود ندانی ز دانشور بپرس ... زبانش روان گفته است چه پرس
خرد پروران را خریدار باش ... تن تیره سفله گو خوار باش
بروشن روانی برآور دمی ... که یک شهر و دانا به از عالمی

نظر کن در احوالِ دانشوران ۔ کہ بے خار نبود گل و ضیمران
چو دعوے گراں رانمائے نہی ۔ کشد از تو داننده پہلو تہی
بجائے کہ باشد دروغ خزف ۔ چرا گوہر آید برون از صدف
بدعوے میسر نگردد ہنر ۔ فلاطوں نشدے لاف زن خیرہ سر
فریبندۂ دنیاست سنگ محک ۔ چو خواہی نماند پس پردہ شک
بگیر اے نکو رائے عبرت سگال ۔ عیارِ حریفاں بخوے و خصال
بصورت ہمہ آدمی پیکر اند ۔ بسیرت بسے کم ز گاو و خر اند
نہ ہر پیکرے آدمی زادہ است ۔ بسے صورت انگوری سادہ است
فریبانہ گردی بہ نیرنگ و بو ۔ چہ معنی دہد صورت و رنگ و رو
حذر زین دغل سیرتان دغا ۔ وزین جو فروشانِ گندم نما
یکے پند سنجیدگاں را بسنج ۔ منہ دل بدنیا بشادی و رنج
ترا خانہ در عالمِ دیگر است ۔ سرائے تو بیروں ازیں ششدر است
ترش رُو نزیبد سخن گو مکن ۔ نکوخواہ را تلخ باشد سخن
بر دگوے مہر آں فروزندہ سخت ۔ کہ باد دشت نرم است با خصم سخت
رگ و ریشۂ قسوت از دل بکن ۔ کہ سنگِ درشت است نشتر شکن
بگیرد چو پند حکمت پژوہ ۔ چو باد از رفعت نجنباد کوہ
بپیش دوہم ناجنساں خاک باش ۔ پذیرائے حق از دلِ پاک باش
قوی دار دل را و ہمت بباش ۔ بہمت تواں گشت فیروزمند
بکارے کہ در وسع کوشندہ نیست ۔ ہماناں بیانِ سخن از نابلی است

چه خوش گفت پیر مغان زردهشت
شنو دریغه زد و هر که بر کوه مشت

بغفلت میاور سرِ ایام را
فریبا مشو دانه و دام را

چه شد فر و دیهیم گردن کشان
که فرمان ندارد از ایشان نشان

جهان سروران را چه شد تاج و گنج
که بردند در فکر سامانش رنج

تهیدست رفتند از ملک و مال
فطوبی لمن نال خیر المآل

فرا ماند بست است دست آسمان
غنیمت شمر فرصت اے نیک دوال

براحت چه خسپی ابا تاج و ترگ
بگردت فقیران بے ساز و برگ

بمو بینه پنهان چو در نافه مشک
شکم بے طعام و گلو گاه خشک

مجو راحت از برگ و سازِ طرب
تن آسانی خلق یزدان طلب

نه بندی چو ظالم بجبر کمند
بباید دل از ملک و اقبال کند

چه ذوق بماند در آن عرز و بوم
که بازو کشاید بنه کار شوم

مکن پرورش سفله را زینهار
درختے که خار است بارش مکار

پذیرفتن از تو زناگفتن است
ولی پروری کشور آشفتن است

اگر رفعتِ پایه داری هوس
بدادِ دلِ ناتوانان برس

بدیوان شاهنشه بے همال
ز بیداد ظالم پژوهیده حال

بنالد که سلطان سزا امید به
تو چون داد ندهی خدا امید به

بملکِ تو هر جا که بیداد رفت
بود از تو چون از میان داد رفت

دلِ عاجزان بر میا بد خراش
ز آهِ ضعیفان خدناک باش

مترس از غریوِ شیرانِ جنگ
حذر کن ز افغانِ دلهائے تنگ

مشو غرّهٔ حسن و دستت رو — که بخشند آن بکو میده خو
نپیچی بلذّاتِ نفس و تنم — چه لذّت فزوں تر ز عدل و کرم
رود هر دو مانند سیما نام نیک — خنک آنکه جوید سرانجام نیک

## مناجات

خدایا بجاهِ خداوندیت — که بخشی مقام رضامندیت
طمع نیست از کس بے حاصلم — بجز شستوئیت کار دارد دلم
بسے شرم دارم ز نفس فضول — ز طاعت نکردن ز عصیاں ملول
که نیک و بدم هر دو بود رد — چو عصیاں بود طاعتم ناسزا
نه بخشید سود بے جگر خوارگی — من و دست و دامان بیچارگی
بدرگاه هست آورده ام عجز خویش — سر از شرم بے برگی افگنده پیش
بیک عمر در لغزشت لنگم — گدا ے درت نیستم کیستم؟
اگر هستنا پنگاه و بے دیگم — دگر جز بال هراں ندیدم
در افتاده گی از کجا هم بدم — بدو از که افتادگاں را بسے

بیشتر ها بنگر از تو امید وار
که هم قبیل بخشی هم آمرزگار

# انتخاب از تحفۃ الاحرار

## حمد

اے ز کرم چارہ گر کارہا
مرہم راحت نہ آزارہا

عقدہ کشا بندۂ ہر مشکلے
قبلہ نما بندۂ ہر مقبلے

نیست دریں کارگہ گیر و دار
جز تو کسے کا پیدا و ہیچ کار

روئے عبادت بتو آریم و بس
چشم عنایت ز تو داریم و بس

درکنف باشتیل توفیق دہ
رو بہ نہانخانۂ تحقیق دہ

چوں رہم از پائے ہر دستگیر
انت بشیری و الیک المصیر

## نعت

اے بسراپردۂ یثرب بخواب
خیز کہ شد مشرق و مغرب خراب

گنج تو در خاک نہاں دیر ماند
نور تو [illegible] ماند

ظلمت نیشاں ہمہ عالم گرفت
بلکہ جہاں جا بجا ظلم گرفت

کاش قمر ز اوج عروجت طلوع
باز کند نور جلالت طلوع

دیدۂ عالم بتو روشن شود
گلشن گیتی بتو گلشن شود

دولتیاں از تو علم برکشند
ظلمتیاں را بعدم درکشند

جامی از آنجا کہ ہوا داشتہ
روئے تو نادیدہ گرفتار نشستہ

گر لب جاں بخش تو فرماں دہد
بر قدمت سر نہد و جاں دہد

# آدمیت آدمی باسلام است و اول ارکانش اقرار است به کلمه

اے کہ در دولت دیں کم زنی
چند دم از نسبت آدم زنی

آدمی آن است کہ دینے ورزشت
ہیچ گمان کردہ یقینے در دشت

گر بود ایں پیکر گل آدمی
ز در و دیوار ندارد کمی

آدمی لطف بر ایام کن
روے بمعمورۂ اسلام کن

پیش شریعت رہ اسلام سنج
میرسد از کان حروفش بہ پنج

رکن نخستیں کہ شہادت بود
راہ خلاف آمدہ عادت بود

روے در آں کن کہ ترا روے داد
صدق در امید برحمت گشاد

چشم بر آں نہ کہ زر و رخشت
روشنی چشم جہاں بین تست

دشت بر آں زن کہ ازو شد بپاے
قامت خدمت بفلک فرق ساے

چوں پیشانی او پیے بری
پیش رہی پاے پرستش گری

روے بمحراب عبادت کنی
کسب بسے ہاے سعادت کنی

ہر چہ گنہ شد و بروں بے شمار
آخر ازاں کار شود شرمسار

رفت بسر حد ندامت برد
ورنہ ندامت بقیامت برد

## در اقامت نماز ہاے پنجگانہ

پنج نماز است بہ از پنج گنج
رہ کہ بدیں پنج شوی گنج سنج

پنجہ خود ساز بدیں پنج سخت
پنجہ ابلیس بدو لخت لخت

دین ترا نیست ستونی جز نماز | بهر قیامش چو ستون سرفراز
پشت توان دم که ز طاعت دوتاست | از پئے این خیمه ستونے است راست
مسجد تو شد همه جا سنگ و خاک | خاک شد از بهر تو چون آب پاک
تا رهِ طاعت شود آسان ترا | زان نشود طبع هراسان ترا
زینت تو بس کمر بندگی | تاج تو در سجده سر افگندگی
شرم تو بادا که ببالا و پست | سجدهٔ طاعت بردش هر چه هست
تو کنی از طاعت او سرکشی | به که ازین شیوه قدم در کشی
کار جهاد است پئے حقِّ پاک | قعدهٔ طاعت بمصلّائے خاک
وقت نبات است نمودن قیام | پرورِ قیّوم جهان بر دوام
خیز تو هم برگ تعبّد بساز | جمع کن این چند عمل در نماز
تا ز پریشانئ ظاهر بری | راه بجمعیّت باطن بری
جمع نشینی بمقامِ حضور | از خود و از هستئ خود گشته دور

## در روزهٔ رمضان

اے ز پئے طبل شکم همچو نائے | جمله گلو گشته ز سر تا بپائے
کارِ تو از هر چه تصوّر کنی | نیست بجز آنکه شکم پر کنی
معده مُعِد کرده پئے نان و آب | کے شوی از قوت روان بهره یاب
باطنی از نفس هوا ممتلی | چون رسدت لذّت الصّوم لی
هر چه بدان فخر بشارت ده است | زان همه حرف انا اجزی به است

سه صد و شصت هشت هزار و سال — پیش ز کم خوارگیِ یک سی منال

گرسنگی طعمهٔ خوان رضا است — تشنه لبی شربت جام صفا است

روزهٔ خاصان نه همین است و بس — بلکه بپرهیزدن بود از هر نفس

هر چه نباید که بجوئی مجوے — هر چه نشاید که بگوئی مگوے

چشم مکن باز بنادیدنی — گوش بپرداز ز نشنیدنی

دست میالاے بشغل و عمل — پاے میفرسائے براهِ امل

علم و عمل را ز ریا پاک کن — بلکه دل از غیرِ خدا پاک کن

نیست مرا قبلهٔ دیں جز خدا — هیچ مدان هیچ مبین جز خدا

هر چه نه ذکرست ازاں لب ببند — وانچه لبیشش بود کم لبیشد

## در زکوٰة مال دادن

اے شده زندانِ درم مشت تو — بند بر آنها ز هر انگشت تو

پیش که ایام کند یغمات — گردش افلاک دهد پنجه اَت

خوش بکشا دست چو احسانیاں — از پےِ آزادیِ زندانیاں

مال گرت جمع شود صرف کن — گوش بیوشند بدیں حرف کن

صرفش همه گرچه نباید ز تو — منع همه نیز نشاید ز تو

کز دہ الله زکوٰت آں قدر — کار رود از عهدهٔ واجب بدر

حق چو ترا داد ز دنیا دویست — بخل به یک حبه و بنا حبه است

زیں زرِ سیم است بباید نیم — قصر ترا خشت ده و هشت سیم

هر درم سیم ز حق فقیر — زیر زمین می‌کنیش جای گیر

بهر جزای تو بروز شمار — سرخ چو دینار کنندش به نار

گاه برخ داغ نهندت که هان — بهر چه رخ داشتی از وی نهان

گاه به پهلو که تو از بهر چی — پهلو از آن بهر چه کردی تهی

نظر فکن جمع درمهای خویش — سینه تهی کن ز [illegible] خویش

داغ چه اینش گر اینجا کسی — پشت از آن داغ که [illegible]

حیف بود کز پی قرص دو نان — داغ نهی اینهمه بر [illegible]

ضامن رزق همه شد کردگار — کار خدا را به خدا در سپار

## در حج

ای ز کلفت تازه بر خسته دل — مانده ز خشونت و ظلمت پا به گل

دین ترا تا شود ارکان تمام — روی نه از خانه سوی [illegible] مقام

گر تو بود وقت راحلهٔ بادپای — راحله از پا کن و در [illegible]

واله و حیرت زده و تشنه‌کام — خسته کشان گریه کنان بخرام

## در خاموشی

گفتن بسیار نه از بهتری است — ولو لب طبل ز پی سفری است

در دولت از غیب نگه چون گشاد — در دهن ناخوش بده آن را بیاد

تا نه لب بسته ز دوست آورد — سکه دل تو همه معنی بود

دولیِ طبع است و دریں گفته کاخ
حوصله تنگ و حدیث فراخ

گرچه سخن خاصیت زندگی است
موجب صد گونه پراگندگی است

لب چو گشائی گِرد هوش باش
ورنه زبان درکش و خاموش باش

هوش چه باشد ز خدا آگهی
آگهی از آفتِ غفلت تهی

بر سخن بیهده کم شو دلیر
تا که ازیں پایه نیفتی بزیر

## در بیداریٔ صبح

اے شکر خواب سحر داده هوش
خیز که برخاست ز مرغان خروش

مرغ سحر زنده و تو مرده
او ز نوا گرم و تو افسرده

ترک هوا گوی و دولائے بزن
چنگ بدامانِ وفائے بزن

بیش دریں مرحله غافل مخسپ
پائے برآر از گِل و در گِل مخسپ

هست یکے نیمهٔ عمر تو روز
نیمهٔ دیگر شب انجم فروز

روز و شبِ عمرِ تو با صد شتاب
میگذرد آں بخور و ایں بخواب

روز چناں مے گذرد شب چنیں
کے شوی آمادهٔ روزِ پسیں

شب چو شود شمع شب افروز باش
هم نفسِ گریهٔ جانسوز باش

اشک ہمے ریز بصد درد و سوز
عذر ہمے خواه ز تقصیرِ روز

روز تو شد شام بعصیاں گری
شام بروز آر بعذر آوری

# کتب فارسی ریاضی جغرافیہ و دینیات

| نام کتاب | قیمت | نام کتاب | قیمت | نام کتاب | قیمت |
|---|---|---|---|---|---|
| فارسی کی پہلی کتاب | [illegible] | تحفۂ حروف عربی | [illegible] | دین و دولت | [illegible] |
| 〃 دوسری 〃 | [illegible] | پارہ اول تا چہارم عم | | خلیفۂ دوم | [illegible] |
| 〃 〃 تیسری 〃 | [illegible] | سر سیا مپوری | ۰ر | انگریزی کی پہلی چال | ۹ر |
| 〃 〃 چوتھی 〃 | [illegible] | اصطلاحات جغرافیہ | ۳ر | ایلیمنٹری اکنامکس | [illegible] |
| فرہنگ فارسی کی پہلی کتاب | ۱ر | کاپی سلیپ ۱ (الف) | [illegible] | انڈین اکنامکس | [illegible] |
| 〃 〃 دوسری 〃 | ۳ر | 〃 〃 ۱ (ب) | [illegible] | مبادیات اکنامکس | ۸ر |
| 〃 〃 تیسری 〃 | [illegible] | 〃 〃 نمبر ۲ | [illegible] | حساب کی پانچویں کتاب | [illegible] |
| 〃 〃 چوتھی 〃 | ۱۲ر | 〃 〃 نمبر ۳ | ۱ر | 〃 〃 چھٹی 〃 | [illegible] |
| پہاڑہ اردو مع گر | ۰ر | عربی کی پہلی کتاب جدید | [illegible] | 〃 〃 ساتویں 〃 | [illegible] |
| تحفۂ حروف اردو جلی قلم | ۰ر | 〃 〃 دوسری 〃 | [illegible] | 〃 〃 آٹھویں 〃 | [illegible] |
| عربی کا قاعدہ | [illegible] | 〃 〃 تیسری 〃 | [illegible] | جغرافیہ برائے مڈل کلاس | [illegible] |
| عربی میں دینیات کی پہلی کتاب | [illegible] | فارسی کی کہانیاں حصہ اول | [illegible] | 〃 〃 〃 حصہ ۲ | ۹ر |
| 〃 〃 〃 دوسری 〃 | [illegible] | 〃 〃 〃 دوم | [illegible] | 〃 〃 〃 〃 حصہ ۳ | ۵ر |
| 〃 〃 〃 تیسری 〃 | [illegible] | 〃 〃 〃 سوم | [illegible] | 〃 〃 〃 〃 ۴ | [illegible] |
| 〃 〃 〃 چوتھی 〃 | [illegible] | طریقۂ تعلیم جسمانی | ۱۲ر | | |
| 〃 〃 〃 پانچویں 〃 | [illegible] | زبدۃ النصائح | [illegible] | [illegible] | |

نوٹ ۱: کتب اردو و دیگر اسلامی کتب کی مکمل فہرست دوسری کتابوں پر ملاحظہ ہو۔

نوٹ ۲: مفصل فہرست درخواست کرنے پر بھیجی جائیگی۔

# کتب خانہ انجمن کی ایجنسیاں (بیرون پنجاب)

پشاور شہر۔ سرحد بک ایجنسی۔ نعمان بلڈنگ سامنے قصہ خوانی بازار۔
دہلی۔ منشی نور الٰہی صاحب تاجر کتب مہتمم مدرسہ مظہر الاسلام فراشخانہ (اردو کتب حصہ پرائمری)
دہلی۔ منیجر صاحب انگلو ایجوکیشنل بک ڈپو نزد جامع مسجد۔
بنارس۔ شیخ حاجی عبدالقادر و عبدالحمید صاحبان تاجران کتب دال منڈی
کانپور۔ حاجی عبدالقیوم صاحب تاجر کتب مالک مطبع قیومی۔
لکھنؤ۔ حاجی محمد احمد شاہ و عبدالعزیز صاحبان قریشی تاجران کتب چوک بازار
الہ آباد۔ ایم۔ عبدالحی [illegible] صاحب [illegible] ایم اصغر علی خاں صاحب تاجران کتب چوک
کلکتہ۔ حاجی عبداللہ صاحب تاجر کتب ۲۲ ولزلی اسکوائر۔
علی گڑھ۔ قاضی [illegible] صاحب [illegible] منیجر [illegible] لائبریری وکٹوریہ پارک
اجمیر شریف۔ مولوی محمد ادریس و محمد شفیع صاحبان تاجران کتب بازار درگاہ شریف۔
جاورہ۔ سنٹرل انڈیا، ماسٹر محمد [illegible] صاحب [illegible] اسکول بک ڈپو۔
اندور۔ منیجر صاحب [illegible] اسٹوڈنٹس بک ڈپو۔
ریاست جوناگڑھ۔ کاٹھیاواڑ [illegible] منشی [illegible] تاجران کتب دیوان چوک۔
دھوراجی۔ کاٹھیاواڑ، آنریری سیکرٹری صاحب مدرسہ احمدیہ۔
احمد آباد۔ [illegible] حاجی بدرالدین صاحب نظامی تاجر کتب [illegible]
سورت۔ منشی غلام خواجہ صاحب ادیب پروپرائٹر ادیب بک ڈپو متصل [illegible]۔
بھڑوچ۔ منیجر صاحب اورینٹل بک ڈپو
بمبئی ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔
حیدرآباد دکن۔ خواجہ بہاؤالدین صاحب حیدرآبادی پروپرائٹر مکتبہ علمیہ چار مینار۔
ہندوپور ضلع اننت پور۔ ایم عبدالجبار صاحب پروپرائٹر اسلامی بک ڈپو مین بازار۔
مدراس۔ میاں محمد علی حسین صاحب مالک مدینہ بک ڈپو [illegible] روڈ [illegible]
جبلپور۔ (سی پی) ایس۔ اے ہادی اینڈ سنز صاحبان تاجران کتب
[illegible]۔ منیجر صاحب مسلم بک ڈپو۔ — مچھلی بندر۔ پریذیڈنٹ نور الاسلام
کوئٹہ۔ منیجر صاحب مسلم بک ڈپو۔ — کشتواڑ جموں۔ منیجر صاحب نشاط بک ڈپو